

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSLÂM HUKUKUNDA KADINLARIN
MAHREMSİZ OLARAK HAC VE UMRE
İBADETİ

Toleuzhan GALİYEVA
2501150997

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. Abdullah TIRABZON

İSTANBUL - 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : TOLEUZHAN GALİYEVA Numarası : 2501150997
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH TIRABZON
Tez Savunma Tarihi : 29.05.2018 Saati : 14:00
Tez Başlığı : "İSLAM HUKUKUNDA KADINLARIN MAHREMSİZ OLARAK HAC VE UMRE İBADETİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI. İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ABDULLAH DURMUŞ		KABUL
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH TIRABZON		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET EFE		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. HALİL İBRAHİM KUTLAY		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET TEMEL		

ÖZ

İSLÂM HUKUKUNDA KADINLARIN MAHREMSİZ OLARAK HAC VE UMRE İBADETİ

TOLEUZHAN GALİYEVA

“İslâm Hukukunda Kadınların Mahremsiz Olarak Hac ve Umre İbadeti” başlıklı çalışma klasik ve modern dönem arasında kadınların mahrem olmadan yaptıkları yolculukların fihhi hükmüne dair farklı görüşleri değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Günümüzde Müslümanlar arasında kadınların mahremi olmadan yaptıkları yolculuğun fikhî hükmü hâlâ tartışılmaya devam ediyor. Bu mesele klasik fıkıh literatüründe de tartışılmıştır. Kimi fakihler seyahat güvenliği varsa kadınlar için mahremsiz yapılan yolculuğu caiz görmüş, kimisi ise güvenlik olsun olmasın cevaz vermemiştir. Bu farklı görüşlerin her birinin kendi açısından birtakım dayanakları bulunmaktadır.

Bu bağlamda klasik fıkıh kitaplarında kadınların hac ve umre ibadetini eda etmesi konusunda da farklı tartışmalar yer almaktadır. Kimi eserlere göre mahremi olmayan kadınların yolculuk yapması ve hac-umre ibadetini yerine getirmesi caiz görülmemişken kimi kaynaklarda bu konuda sessiz kalınmıştır. Günümüzde ulaşım imkânlarının gelişmesi ve yol güvenliği de dikkate alınarak bu konunun farklı değerlendirmelere tabi tutulduğu görülmektedir. Biz de tezimizde bu konuyu araştırıp sonuçları ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Kur’ân-ı Kerîm’de, kadınların tek başlarına mahremi olmadan yolculuk etmemeleri gerektiğine dair hüküm içeren herhangi bir ayet bulunmamaktadır. Ancak Hz. Peygamber’in bize bıraktığı önemli bir miras olan sünnete gelince, kadınların mahremsiz olarak yolculukları, bu arada hac ve umre seferleri hakkında rivayet edilen hadisler, kesin yasaklama ya da kesin izin verilmesini mümkün kılacak açıklıkta değildir.

İşte bu farklı hadislerden dolayı fıkıh âlimlerinin görüşleri de birbirinden farklı olmuştur. Burada konu üç yolculuk türü üzerinden incelenecektir. Bunlar herhangi bir uzun mesafeli yolculuk, hac yolculuğu ve umre yolculuğudur.

Anahtar kelimeler: Hac, Umre, Kadın, Mahrem, Sefer, İbadet.

ABSTRACT

HAJJ AND UMRAH PERFORMANCE BY WOMEN WITHOUT A MAHRAM IN ISLAMIC LAW

TOLEUZHAN GALIYEVA

The thesis, titled as “*Hajj and Umrah Performance by Women without a Mahram in Islamic Law*”, aims to shed light on different applications in both classical and modern periods about the juridical judgment of women’s travel alone without a *mahram*.

Among Muslims today, the *fiqhi* positioning towards the issue of woman travelling alone without a *mahram* is still debated. The debate had been amongst the central concerns in the classical *fiqh* literature. While some scholars thought lawful for a woman to travel alone if safety is guaranteed during their travel, others did not give permission to such a case by going less importance towards security problems. Both perspectives have their own argumentation in supporting the ideas.

In this regard, there are controversies in the classical *fiqh* books about women performing *hajj* and *umrah*. In the view of some studies, it is impermissible for women to go on a journey and perform *hajj* or *umrah* without *mahram*, but other sources remain silent on the issue. Taking into consideration the improvement in transportation facilities and road safety today, this topic appears to be subjected to various evaluations. This thesis aims to bring forth the findings that will be made in our research.

There is no verse in the Quran, which states that women should not travel alone without a *mahram*. However, when we consider the legacy i.e. *Sunnah* (sayings of the Prophet), with regards to journeys taken by women without *mahram*, there has not been any clear *ahadith* narrated that vehemently prohibit women without *mahram* to perform *hajj* and *umrah*.

Based on these different *ahadith*, *fiqh* scholars also have their different point of views. In this thesis, three types of journey will be examined thoroughly, that is, (i) any long distance journey, (ii) *hajj* and (iii) *umrah*.

Keywords: *Hajj* (Pilgrimage), *Umrah*, Women, *Mahram*, Journey (Travelling), Worship.

ÖNSÖZ

Kadınların yanında mahremi bulunmadan hac ve umreye gidip gidemeyeceği hususu klasik ve modern dönem fıkıh âlimleri arasında tartışma konusudur. Fıkıh literatüründe bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu çalışma fıkıh literatürünü tarayıp farklı görüşleri ortaya koyarak elde edilen bulguları değerlendirmektedir.

Bu bağlamda tez çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, amacı ve önemi, yöntemi ve araştırmanın kaynakları ile ilgili bilgiler ortaya konulmuştur. Birinci bölümde, hac ve umre hakkında genel bilgiler verilmiştir. Kadınlarla ilgili özel şartlar, engel olabilen durumlara kısaca değinmiştir.

İkinci bölümde, konuyu daha iyi anlamak için kavramlara yer verilmiştir. Başta “mahrem” kavramı olmak üzere “sefer”, “istitâat”, “hile-i şer’iyye” gibi kavramlar incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, mezheplerin ve çağdaş dönem ilim adamların görüşlerine başvurulmuştur. Klasik ve modern dönem arasındaki farklı hükümler delilleriyle ortaya konulmuştur. Günümüzde kadınların hac ve umre ibadeti turizm şirketlerinin hac ve umre organizasyonu açısından değerlendirilmiştir. Çalışmamız, sonuç ve kaynakça ile tamamlanmaktadır.

Öncelikle bu tezi tamamlamayı nasip eden Allah Teâlâ’ya sonsuz hamd ve şükürler olsun. Tezin ismini belirlemede, çalışma sürecinde desteğini hiçbir şekilde eksik etmeyen ve yaptığım çalışmaları takip ederek yardımını esirgemeyen saygıdeğer Danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Abdullah Tırabzon’a şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca tezimi okuyan, fikir veren ve desteğini gördüğüm çok kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet Yaman’a, işlerinin yoğunluğu arasında çalışmamı düzeltmede kıymetli vakitlerini ayırarak değerli fikirlerini esirgemeyen Prof. Dr. Vecdi Akyüz hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Tezin olgunlaşmasına katkı sağlayan muhterem hocam Doç. Dr. Ali Öztürk ve ekibine teşekkür ederim. Ayrıca Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Efe ve Doç. Dr. Abdullah Durmuş hocalarımıza tezin jürisinde yer alarak fikir ve düşünceleri ile olgunlaşmasına katkılarından dolayı çok teşekkür ediyorum. Kendi tecrübelerini aktararak tez yazma yöntemlerinde tavsiyelerde bulunan Prof. Dr. Servet Bayındır'a, Dr. Yahya Şenol'a müteşekkirim. Metinlerde Türkçe dilinden yardımcı olan ve düzeltmelerde bulunan Uğur Demirel'e, Arapça dilinden destek aldığım Wusiman Axiding'e, İngilizce dilinden ise İsa Yılmaz'a şükranlarımı sunuyorum.

Anne ve babamın yanımda olmadığını belli ettirmeyen, bana büyük emekleri geçen, eğitim hayatım boyunca her türlü desteği veren ve sabrı gösteren çok değerli Abdulvahap Yaman hocama en içten saygı ve teşekkürümü arz ederek bu çalışmanın hayırlara vesile olmasını cenâb-ı Allah'tan niyaz ederim.

TOLEUZHAN GALİYEVA

İSTANBUL, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE MAHİYETİ.....	2
II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	2
III. ARAŞTIRMANIN METODU	4
IV. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

HAC VE UMRE İBADETİ

1. HAC VE UMRE İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER.....	6
1.1. Hac ve Umrenin Tanımı.....	8
1.2. Hac ve Umrenin Hükümü	10
1.3. Haccın Şartları.....	13
1.3.1. Haccın Vücub Şartları	14
1.3.2. Haccın Eda Şartları.....	19
1.3.2.1. Kadın – Erkek İçin Ortak Şartlar	19
1.3.2.2. Kadınlara Özel Şartlar	20
1.3.3. Haccın Sıhhat Şartları.....	23
1.4. Kadınların Hacca Gitmelerini Engelleyen Durumlar.....	24
1.4.1. Ebeveyn İzni.....	24
1.4.2. Eş İzni.....	25
1.4.3. Devlet İzni	26
1.4.4. Suûdî Arabistan hükümetinin İzni. (Hac kotası).....	27

İKİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2. KONU İLE İLGİLİ GENEL KAVRAMLAR.....	29
2.1. Mahrem Kavramı	29
2.1.1. Sözlük Anlamı	30
2.1.2. Terim Anlamı	31
2.1.3. Mahremlik Sınırları ve Ölçüleri	34
2.1.4. Mahrem İle Yolculuk Yapmanın Mahiyeti	36
2.2. Sefer Kavramı	38
2.2.1. Sözlük Anlamı	38
2.2.2. Terim Anlamı	39
2.2.3. Sefer Türleri	39
2.2.4. Sefer Süreleri	43
2.2.5. Sefer Mesafe Ölçüleri	47
2.2.5.1. Karada Seferilik	49
2.2.5.2. Denizde Seferilik	50
2.2.5.3. Havada Seferilik	50
2.2.6. Klasik Dönemde Sefer	51
2.2.7. Modern Dönemde Sefer	52
2.3. İstîtâat Kavramı	52
2.3.1. Sözlük Anlamı	55
2.3.2. Terim Anlamı	55
2.3.3. İstîtâat Türleri	57
2.3.3.1. Zâd	60
2.3.3.2. Râhile	61
2.3.3.3. Yol Emniyeti	62
2.4. Hile-i Şer'iyye Kavramı	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MEZHEPLERİN GÖRÜŞLERİ

3. ASR-I SAADETTEN GÜNÜMÜZE MAHREMSİZ YOLCULUK	66
3.1. Hz. Peygamber Zamanında Kadınların Yolculuğu	66
3.1.1. Kadınların Sosyal – Kültürel Hayatı	67

3.1.2. Kadınların Seyahat Türleri	69
3.2. Fıkıh Mezheplerine Göre Kadınların Mahremsiz Hac ve Umre Yolculuğu.....	70
3.2.1. Hanefî Mezhebi	71
3.2.2. Mâlikî Mezhebi	85
3.2.3. Şâfiî Mezhebi	87
3.2.4. Hanbelî Mezhebi	95
3.2.5. Zâhirî Mezhebi	97
3.2.6. Câ'ferî Mezhebi.....	99
3.3. Çağdaş Dönem İslâm Ulemâsına Göre Kadınların Mahremsiz Hac ve Umre Yolculuğu.....	101
3.3.1. Günümüzde Kadınların Mahremsiz Sefere Çıkması.....	106
3.3.1.1. Bu Konuda Cevaz Verenler	108
3.3.1.2. Bu Konuda Cevaz Vermeyenler	110
3.3.2. Turizm Şirketlerinin Hac ve Umre Organizasyonları	112
SONUÇ	116
KAYNAKÇA.....	119

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin (oğlu)
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım
C.	: Cilt
c.c.	: Celle Celalühü
Çev.	: Çeviri
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
İA	: İslâm Ansiklopedisi (Millî Eğitim Bakanlığı)
İAD	: İslâmi Araştırmalar Dergisi
İHAD	: İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi
İİGY	: İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi
İÜİFD	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
mad.	: Maddesi
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahû Ânh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
ŞİA	: Şamil İslâm Ansiklopedisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
t.y.	: Basım tarihi yok
v.d.	: Ve diğer yazarlar
y.e.	: Yayınevi yok
y.y.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

Tez çalışmamızda, hac ve umre tanımıyla başlayıp, mahrem kavramı başta olmak üzere ilgili kavramların tanıtımı yapılmıştır. Açıklamalarımızda dört mezhep esas alınmıştır.

Mahrem, nesep, süt veya hısımlık yönünden kendisiyle evlenmek ebediyen haram olan kimselerdir, yani yakın akraba olması nedeniyle nikâh düşmeyen kimselerdir.

Bundan dolayı kadınlar her hangi bir yolculuğa çıktığında onların yol güvenliğini sağlayabilen kişiler, yanlarında rahatça seyir edebildikleri mahremleri olmaktadır. Kadınların tek başlarına hac ve umre ya da her hangi bir uzak mesafeli yolculuğa çıkmalarının yasaklanmasının sebebi; kadınların iffetlerini korumak ve mağdur olmalarını engellemektir.

Fukahaya göre kadınların, yanlarında mahremleri olmadan yolculuğa çıkmalarını yasaklayan nedenlerden biri de yolculuk şartlarının bir takım riskleri barındırmasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de hac ile ilgili olarak şöyle buyrulmuştur: **“Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”**¹ Bu âyette, erkek olsun kadın olsun her iki cinsiyete de hitap edilmektedir. Burada yoluna gücü yeten kimseden maksat, yol güvenliğini sağlayan kimsedir. Bundan dolayı ibadet için kimin gücü yetiyorsa o hacca gidebilmelidir. İster kadın ister erkek olsun farz olan hac ibadetini yerine getirir.

Ayrıca tezimiz günümüzdeki şartları da ele almaktadır. Ulaşım hususunda teknolojinin ve alternatif çözümlerin ortaya çıkmasına bağlı olarak kadınların güvenliğini sağlayan özel korumalarla hacca gidebileceği içtihadları gündeme gelmiştir. Bu yüzden konunun her noktası tezimizde incelenerek alt başlık olarak açıklanmaktadır.

¹ Âl-i İmrân, 3/97.

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE MAHİYETİ

Günümüzde tartışılan konulardan biri olan: kadın ve erkeğin bazı alanlarda eşit olduğu ve çoğu zaman ibadetlerde de bu eşitliğin var olmasının gerekliliği dile getirilmektedir. Klasik eserlerde kadının ticaret ve eğitim gibi alanlarda ve toplumsal hayatta aktif olduğu görülür. Nitekim sahâbilerin eşlerinin cihada katılmaları veya hicret etmeleri konusundaki; hacet, zaruret ve ihtiyaç ölçüleri nelerdi? Hadisi şerifte “*Kadının cihadı hac ve umredir.*”² Eski dönemde kadınlar cihada giderken veya hicret yaparken yanında mahremleri olmadan da çıkmışlardı.

Günümüzde, kadınların mahremi olmadan yolculuk yapma konusu tartışılmaktadır. Klasik dönemlerde üzerinde ittifak edilmemiş olduğu gibi hala günümüzde de bu mesele tartışılmaya devam etmektedir.

Bu çalışma ile hac ve umre ibadetlerinde kadınlara tanınan kolaylıklar detaylı olarak klasik ve modern dönem kaynaklarından araştırılarak, konu üzerinde incelemeler yapılarak tartışmaların ve sorunların çözülmesi amaçlanmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Bu tez çalışması hac ve umre ibadeti ile bağlantılı olmasından dolayı, Kur’ân ışığında yapılmış çalışmaların yanında, hadis tefsir ve sözlük kitaplarından da yararlanılmıştır. Konuyla ilgili araştırmalar yapılırken klasik fıkıh ve modern dönem fıkıh eserlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca çeşitli sempozyumda sunulan makale, doktora ve yüksek lisans tezi gibi islâm hukuku alanında yapılan akademik çalışmalar da istifade edilmiştir. Bunun yanı sıra ansiklopedi maddeleri ve dergiler de tezimizde kullanılan kaynaklar arasında yer almaktadır.

Esas kaynağımız Kur’ân’dan sonra, ilk başvurduğumuz sünnet olmuştur. Özellikle de kadınların mahremsiz olarak sefere çıkıp çıkmamasıyla ilgili, Resûlullah’ın (s.a.v.) söz ve uygulamasına yer verilmiştir. Hadislerin tespitinde Kütüb-i Sitte’den, **Buhârî** ve **Müslim**’in Sahih’leri, **İbn Mâce**, **Ebû Dâvûd**, **Tirmizî**

² Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn Mâce, **Sünen-i İbn Mâce**, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru’l-Hadis, Kahire t.y., “Menâsik”, 8; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, Dâru’l-Hadis, Kahire 2005, 2/421, 6/294, 303, 314.

ve **Nesâî**'nin Sünen'lerinden yararlanılmıştır. Bu Kütüb-i Sitteye üç eser ilavesiyle **Dârimî**'nin es-Sünen'i, **İmam Mâlik**'in Muvatta'sı ve **Ahmed b. Hanbel**'in Müsned'ini ekleyebiliriz.

Çalışmayla ilgili temel kavramlar incelenirken sözlük kitaplarına müracat edilmiştir. Bu çerçevede Cevherî'nin **Tâc'ül-Luga ve Sıhahu'l-Arabiyye (es-Sıhah)**'ı, Ferâhîdî'nin **Kitabü'l-Ayn**'ı, Rağib el-İsfahânî'nin **Müfredatü Elfazi'l-Kur'ân**'ı, İbn Manzûr'un **Lisânü'l-Arab**'ı, Zebîdî'nin **Tâcu'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamus**'u ve Mehmet Erdoğan'ın **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü** incelenmiştir.

Araştırmamızda, genel olarak ahkâm tefsiri kitaplarından yararlanılmıştır. Cessâs'ın ve İbn Arabî'nin **Ahkâmü'l-Kur'ân**'ı, Kurtubî'nin **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**'ı, Beyhakî'nin **Ahkâmü'l-Kur'ân** veya **Mecmû'âtü kelâmi's-Şâfi'î fi ahkâmi'l-Kur'ân** diye bilinen eseri, Tahâvî'nin **Ahkâmü'l-Kur'ân el-Kerîm**'idir. Bununla birlikte İbn Kesîr'in **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim li'l-Hafız İbn Kesîr**'i, Râzî'nin **Tefsiru'l-Kebir li'l-İmam el-Fahru'r-Râzî**'yi ve Muhammed Reşîd Rızâ'nın **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hâkim el-Meşhur bi Tefsîrü'l-Menâr**'ından faydalanılmıştır.

İslâm mezhep âlimlerinin fıkıh alanında yazmış oldukları eserlerden Hanefî fıkıhında Serahsî'nin **el-Mebsût**'u, Kâsânî'nin **Bedâiu's-Sanâi**'si, Mevsilî'nin **el-İhtiyar**'ı, Şafii fıkıhında İmam Şafii'nin **el-Ümm**'ü, İmrânî'nin **el-Beyan fi Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî**'si ve Şirbînî'nin **Muğni'l-Muhtac**'ıdır. Mâlikî fıkıhında Sahnûn b. Saîd Tenûhî'nin **el-Müdevvenetü'l-Kübra li'l-İmam Mâlik b. Enes**, Hanbelî fıkıhında ise İbn Kudâme **el-Muğni**'yidir. Zahirilerden İbn Hazm'ın **el-Muhallâ bi'l-Âsâr** ve Câ'ferilerden ise Kummî'nin **Men la Yahduruhü'l-Fakih** eseri ile Tûsî'nin **el-İstibsâr**'ından ve diğer muhtelif fıkıh eserlerinden faydalanılmıştır.

Ayrıca Abdullah Tırabzon'un, **Hac İbadetinde Yasak Davranışlar** adlı doktora tezi, Maher en-Nunu'nun **Ahkâm es-Sefer fi'l-Fıkhi el-İslâmi** adlı tezi ve Esmahan İbrahim Musa el-Belvi'nin **Eser es-Sefer fi'l-Muamelat el-Mali ve el-Ehval eş-Şahsi fi'l-Fıkhi el-İslâmi** adlı yüksek lisans tezlerinden istifade edilmiştir.

Günümüz âlimlerinden Yusuf el-Karadâvî'nin **el-İctihad fi's-Şeriatil İslâmiyye** adlı eseri tez çalışmamızda yararlandığımız eserlerdendir.

İslâm ülkelerinde yapılan çalışmaların yanı sıra Batı'da da konuyla ilgili yapılan benzer çalışmaların iç kısmındaki bölümlerde mahrem ile ilgili zikredilen yerler vardır. Bunlardan, Lukito'nun **Islamic Law And Adat Encounter: The Experience of Indonesia** adlı yüksek lisans tezi, Latif'in Newcastle Üniversitesi'nde kaleme aldığı **Women, Islam and Human Rights** adlı doktora tezi, Rodiman'ın **The Application of Shari'ah and International Human Rights Law in Saudi Arabia** adlı doktora tezi. Bunun gibi Baderin'in Nottingham Üniversitesi'nde ele aldığı **Modern Muslim States Between Islamic Law and International Human Rights Law** adlı doktora tezi, Peck'in Cape Town'da tamamladığı **Development of a Service Delivery Framework for South African Pilgrims Travelling to Saudi Arabia** adlı yüksek lisans tezi ve Durham Üniversitesi'nde Dehailan'ın yazdığı **The Participation of Women in Saudi Arabia's Economy: Obstacles and Prospects** isimli doktora tezi kullanılan kaynaklar arasında zikredilebilir.

Türkiye'de konuyla ilgili yapılan benzer çalışmalar pek bulunmamaktadır. Ayrıca tez olarak herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak kitap içinde veya sempozyumlarda sunulan tebliğ ve makale çalışmaları mevcuttur. Zeki Koçak'ın **İddet Bekleyen ve Yanında Mahremi Olmayan Kadınların Sefere Çıkması ve Hacca Gitmesi**, Faruk Beşer'in **Seferilik Açısından Kadınlar**, Tahâvî'nin **Mahrem Bulamaması Durumunda Kadının Haccı Meselesi** adlı eserini çeviren Recep Cici'nin çalışmasıdır.

III. ARAŞTIRMANIN METODU

Bu çalışmamızın hazırlanmasında öncelikle dört mezhebe ait fıkıh eserlerinden istifade edilmiştir. Bununla birlikte günümüzde yazılmış fıkıh kitaplarına ve modern dönem ilim adamlarının fikirlerine müracaat edilmiştir. Tez çalışmamızda geçen âyetlerin açıklaması için tefsir kitaplarından yararlanılmıştır. Konu ile ilgili tanım ve kavramların açıklanması için fıkıh alanında kullanılan sözlük

ve ansiklopedi kaynaklarından faydalanılmıştır. Ayrıca konuyla bağlantılı hadislerin şerh ve açıklamalarıyla ilgili literatürlerinden istifade edilmiştir.

IV. ARAŞTIRMANIN AMACI

Allah, kullarını ibadetlerle sorumlu tutarken kadın erkek ayırımı yapmamıştır. Nitekim namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetleri tüm Müslümanlara aynı şekilde farz kılmıştır. Allah, kadın ile erkek olarak, her ikisine de aynı haklar ve aynı sorumluluk yüklemiştir. Bununla birlikte kullarının fitratlarına aykırı ve onları zor duruma sokacak hiçbir emir getirmemiştir. Ancak bu emirleri yerine getirme hususunda fitraten, kadınlarla ilgili bazı farklı şartlar ve uygulamaları öngörmüştür.

Ayrıca ister şehir dışı ister yurt dışında çalışmak için ve yahut eğitim almak için çıkan kadınlar hiç de az değildir. Toplumda bu konularda mahremiyet şartı dile getirilmemektedir, Ancak hacca veya umreye gidileceği zaman bu konuda itirazlar gündeme getirilmektedir. Bu ne kadar tutarlıdır? Bu sebeple tezimizde kadınların mahremi olmadan hac ve umre yapma konusunu ele almayı uygun bulduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAC VE UMRE İBADETİ

1. HAC VE UMRE İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

İslâm'ın beş esasından biri olan hac,³ Müslümanlar için kutsal olan Kâbe'ye yolculuk olup, mal ve bedenle yapılan bir ibadettir.⁴ Kaynaklara bakınca hac ibadeti hakkında Hz. Âdem'den (a.s.) Hz. İbrahim'e (a.s.) kadar inen bilgiler verilmektedir.⁵ Hz. İbrahim'in oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltmesi buyruğundan⁶ o dönemde hac uygulanmasının olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân'da her ne kadar **“Hacı da, umreyi de Allah için tamamlayın.”**⁷ âyeti hicri altıncı senesinde indirilmiş olsa da, İslâm'da hac henüz farz hükmünü almamıştı.⁸ **“Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir**

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, el-Mektebetü's-Selefiyye, Kahire 1980, “İman”, 1, 2, “Tefsir Bakara”, 2/30; Ebû'l- Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbüri, **Sahîhu Müslim**, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1991, “İman”, 19-22; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ Tirmizî, **Sünenü't-Tirmizî**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y., “İman”, 3; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî, **Sünenü'n-Nesâî bi Şerhi'l-Hafız Celalüddin es-Suyûtî ve Haşiyeti'l-İmam es-Sindî**, Dâru'l-Marife, Beyrut 1992, “İman”, 13; Ayrıca bkz. Ebû İshak eş-Şîrâzî, **el-Mühezzeb fi Fıkhî'l İmam eş-Şâfi**, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1992, C: II, s. 655; Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdillâh b. Ahmed İbn Kudâme, Şemsuddin Ebûl-Ferec Abdurrahman b. Ebi Ömer Muhammed b. Ahmed İbn Kudâme el-Makdisi, **el-Muğni ve's-Şerhu'l-Kebir alâ Metni'l-Mukni' fi Fıkhî'l-İmam Ahmed b. Hanbel**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984, C: III, s. 164; Ebû Zekerriyya Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, **Kitabu'l-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî**, Dâru-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y., C: VII, s. 5.

⁴ Ömer Faruk Harman, “Hac”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul 1996, C: XIV, s. 382; Abdullah Tırabzon, **Hac İbadetinde Yasak Davranışlar**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2008, s. 14.

⁵ Abdülkerim Özaydın, “Hac”, **DİA**, C:XIV, s. 386.

⁶ Bakara, 2/127.

⁷ Bakara, 2/196.

⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, **Zâdü'l Mead fi Hedyi Hayri'l-İbad**, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut t.y., C: I, s. 172.

hakkıdır.”⁹ âyeti ile haccın kesin bir şekilde farz kılındığı bilinmektedir. Haccın Hz. İbrahim’den bu yana eda edilmesi farz olan bir ibadet olduğu bilinmektedir. Hac ibadeti hicretin dokuzuncu senesinde farz kılınmıştır.¹⁰ Bu, cumhurun görüşüdür.¹¹ Bazı âlimler ise haccın farziyetini, hicretin 10. senesi olarak belirtmektedir.¹² Hatta bazı fıkıh kaynaklarında haccın farz oluş yılı ile ilgili hicri 5, 6, 7, 8, 9, 10 gibi farklı tarihlere işaret eden değişik bilgiler de mevcuttur.¹³

Fıkıh kaynaklarında, haccın farz olması kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir.¹⁴ Kitaptan deliline gelince şu ayetler haccın farz olduğunun delilidir.

“Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”¹⁵

“Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır (Allah’a karşı gelmekten sakınma). Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının.”¹⁶

Ayrıca bu konuda Resûlullah’ın dile getirdiği hadislerden birinde: Abdullah b. Ömer b. Hattab (r.a.) (ö. 73/692) şöyle demiştir: Resûlullah’ı (s.a.v.) şöyle derken işittim:

⁹ Âl-i İmrân, 3/97.

¹⁰ Abdülkerim Özaydın, “Hac”, **DİA**, C:XIV, s. 388.

¹¹ Vehbe ez-Zuhaylî, **el-Fıkhu’l-İslâmi ve Edilletuhu**, 3.bs., Dâru’l-Fikr, Dımaşk 1989, C: III, s. 9.

¹² Muhammed b. İsmail el-Emir es-San’ânî, **Sübülü’s-Selam Şerhu Bulûğî’l-Meram min Cem’i Edilleti’l-Ahkâm**, Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut 1990, C: II, s. 365.

¹³ Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, **Umdetü’l-Kari Şerhu Sahihi’l-Buhârî**, Mustafa el-Babi ve Evladuhu, Mısır 1972, C: VII, s. 386; Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el-Hatib eş-Şirbînî, **Muğni’l-Muhtac ila Ma’rifeti Meani Elfazi’l-Minhac**, Dâru’l-Hadis, Kahire 2006, C: II, s. 258.

¹⁴ Alâüddîn es-Semerkandî, **Tuhfetü’l-Fukahâ**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1993, C: I, s. 379; Ebü’l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi’l-Hayr b. Sâlim b. Es’ad el-İmrânî eş-Şâfiî el-Yemenî, **el-Beyan fi Mezhebi’l-İmami’ş-Şâfiî**, thk. Kâsım Muhammed en-Nürî, Dâru’l-Minhac, Beyrut 2000, C: IV, s. 7.

¹⁵ Âl-i İmrân, 3/97.

¹⁶ Bakara, 2/197.

*“İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir: Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in onun peygamberi olduğuna şahadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacetmek, Ramazan’da oruç tutmak.”*¹⁷

Ebû Hüreyre’nin rivâyet ettiği hadise göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur;

*“Ey insanlar! Allah size hacı farz kılmıştır, haccediniz.”*¹⁸

*“Mebrûr bir hac,¹⁹ dünyadan ve dünyada ne varsa hepsinden daha hayırlıdır. Mebrûr hacın karşılığı ise ancak cennettir.”*²⁰

*“Kim ihlâslı olarak hacca gider, bu esnada kötü söz ve davranışlardan sakınır ve günahlara bulaşmazsa -kul hakları hariç- annesinden doğduğu gün gibi günahlarından arınmış olarak vatanına döner.”*²¹

Hz. Âişe (ö. 58/678) ve Ümmü Seleme’den (ö. 62/681) gelen rivâyetlere göre:

*“Yaşlının, küçüğün, zayıfın ve kadının cihadı, hac ve umre yapmaktır.”*²²

1.1. Hac ve Umrenin Tanımı

Hac, sözlükte mutlak bir şeyi kastetmek,²³ “bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak”,²⁴ kutsal yerleri ziyaret etmek,²⁵ bir şeyi gönülden istemek,²⁶ oymak, yarmak, delip geçirmek²⁷ demektir.

¹⁷ Buhârî, “İman”, 1, 2, “Tefsir” 2/30; Müslim, “İman”, 19-22; Tirmizî, “İman”, 3; Nesâî, “İman”, 13.

¹⁸ Müslim, “Hac”, 412.

¹⁹ İhlâslı bir şekilde yapılan, hiçbir günah karıştırılmayan, eksiksiz olarak tamamlanan hacdir. Bkz., Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 2. bs., Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 349.

²⁰ Nesâî, “Hac”, 3, “Zekât”, 49, “İman”, 1; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. el-Fadl b. Behram ed-Dârimî, **Sünen-i Dârimî**, Dâru’l-Kalem, Beyrut 1991, “Menâsik”, 7, “Salât”, 135, Tirmizî, “Hac”, 6; Ahmed b. Hanbel, 1/387, 3/114, 412, 4/342.

²¹ Buhârî, “Hac”, 4.

²² İbn Mâce, “Menâsik”, 8; Ahmed b. Hanbel, 2/421, 6/294, 303, 314.

²³ Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, **Lisânu’l-Arab**, Beyrut 1990, “h-c-c” mad., C: II, s. 226; Ayrıca bkz. İbn Kudâme, **el-Muğni**, C: III, s. 164; Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî el-Hanefî, **el-İhtiyar li Ta’lîli’l-Muhtar**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut t.y., C: I, s. 139; Şirbînî, **Muğni’l-Muhtac**, C: II, s. 257; Ahmed es-Sâvî el-Mâlikî, **es-Savî alâ’l-Celaleyn**,

Hac kelimesinin fıkhîteki anlamı ise, belli bir yeri yani Beytullah'ı, belli bir şekilde, belli şartlarda, belli bir vakitte,²⁸ yani Zilhicce ayında²⁹ ziyaret etmektir.³⁰ Kâbe'yi ve civarındaki Arafat, Müzdelife ve Mina gibi kutsal sayılan özel yerleri usulüne uygun olarak ziyaret etmek,³¹ meşrû olan farz ve sünnetleri yaparak Beyt'e, muazzam bir şeye yönelmeyi kastetmek anlamını vermektedir.³² Burada kastetmek kelimesi yüksek amaca işaret etmektedir. Yani Kâbe'ye çıkılan yol.³³ Bununla

Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y., y.y., C: I, s. 150; Abdülganî b. Tâlib b. el-Hanefî el-Meydânî, **el-Lübab fi Şerhi'l-Kitab**, 4. bs., Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1999, C: I, s. 164; Muhammed Reşîd Rızâ, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hâkim el-Meşhur bi Tefsîrû'l-Menâr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, C: IV, s. 10.

²⁴ Ömer Faruk Harman, "Hac", **DİA**, C:XIV, s. 382.

²⁵ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 164.

²⁶ Abdulkadir Şener, **Makaleler Tebliğler ve Diğer Yazılar**, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2001, s. 401.

²⁷ Servet Bayındır, "Fukahânın İstîât Kavramına Yaklaşımının Vekâletle Haccın Hükümüne Etkisi", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006, sy. 13, s. 66.

²⁸ Mevsilî, **el-İhtiyar**, C: I, s. 139; Zeynüddin İbn Nüceym el-Hanefî, **el-Bahru'r-Raik Şerhu Kenzi'd-Dekaik**, Dâru'l-Marife, Beyrut t.y., C: II, s. 330; Hasan b.Ammâr Ali eş-Şürübülâlî, **Meraki'l-Felah Şerhu Nuri'l-İzah ve Necati'l-Ervah**, thk. Abdul Calil el-Atâ, Matbaatü'l-Katibi'l-Arabî, Dımaşk 1990, s. 665; Ahmed b. Muhammed b. İsmail et-Tahtâvî el-Hanefî, **Haşiyetün alâ Meraki'l-Felah Şerhi Nuri'l-İzah**, Mustafa el-Babi ve Evladuhu, 2. bs., Kahire 1970, s. 597.

²⁹ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, **Tâc'ül-Luga ve Sıhahu'l-Arabiyye (es-Sıhah)**, "h-c-c" mad., Dâru'l-İlm lil Melâyîn, 3. bs., Beyrut 1984, C: I, s. 304; Ebû'l-Mehâsin Abdülvahid b. İsmail er-Rûyânî, **Bahru'l-Mezheb fi Furui Mezhebi'l-İmami's-Şâfiî**, Dâru-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2002, C: V, s. 42.

³⁰ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, **el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye**, Dâru'l-Fikr, y.y., 1980, C: III, s. 425.

³¹ Ömer Faruk Harman, "Hac", **DİA**, C: XIV, s. 382.

³² el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, **Kitabü'l-Ayn**, thk. Mehdi el-Mahzumi, İbrahim es- Samirayyi, Müessesetü Dâru'l-Hicre, 2. bs., İran 1309 h., "h-c-c" mad., C: III, s. 9; İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, "h-c-c" mad., C: III, s. 52; Ayrıca bkz. Rûyânî, **Bahru'l-Mezheb**, C: V, s. 5; İmrânî, **el-Beyan**, C: IV, s. 7; Ahmed b. Yahya İbnü'l-Murtazâ, **el-Bahru'z-Zehhar: el-Câmi' li Mezahibi Ulemâi'l-Emsar**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, C: III, s. 445; Aynî, **Umdetü'l-Kari**, C: VII, s. 386; Abdülhamid eş-Şirvânî, Ahmed b. Kasım el-Abbâdî, **Havaşî alâ Tuhfeti'l-Muhtac bi Şerhi'l-Minhac**, Dâru'l-Fikr, t.y., y.y., C: IV, s. 2.

³³ Ekrem Keleş, "Rabbine Gidenin Ahlaki Yol Haritası", Bütün Yönleriyle Hac, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, s. 116.

birlikte ibadet³⁴ ve yapılması gereken diğer menâsiki yerine getirmek üzere özel yerlerde bulunma³⁵ manalarına da gelmektedir.

Umre, sözlükte “â-m-r” kökünden türeyip ziyaret etmek demektir.³⁶ Uzun ömürlü olmak, evi mamur etmek ve Allah’a kulluk etmek gibi anlamlar taşımaktadır.³⁷ Ayrıca hayat, medeniyet, imar gibi manalara da gelmektedir.³⁸

Umrenin terim anlamı ise: Kâbe’yi tavaf edip³⁹ Safa ile Merve arasında say yaptıktan⁴⁰ sonra tıraş olmak yahut saç kısaltmak suretiyle ihramdan çıkmakla yapılan bir ibadettir.⁴¹ Umre ibadetini yapmak için belirtilen bir zaman yoktur.⁴²

1.2. Hac ve Umrenin Hükümü

Haccın farz olması kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir.⁴³ Kur’ân’daki delili şu âyettir:

“Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”⁴⁴

³⁴ Sâvî, *es-Savîalâ’l-Celaleyn*, C: I, s. 150.

³⁵ Ali b. Nasır eş-Şel’an, *en-Nevazil fi’l-Hac*, Dâru’t-Tevhid, Riyad 2010, s. 28.

³⁶ Rağîb el-İsfahânî, *Müfredatü Elfazi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru’ş Şamiyye, Beyrut 1992, “â-m-r” mad., s. 586; “Beytulah’ı ziyaret etmek” ifadesi için ayrıca bkz. Muhammad Jawad Maghniyyah, *The Five Schools of İslâmic Law*, Anssariyan Publications, İnan 2000, s. 180.

³⁷ Redif Aizatullof, *Zekât, Hac ve Umre Konularında Hanefî ve Şâfîlilerin Farklı Görüşleri ve Dayandığı Deliller*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2013, s. 158; Selva Özelbaş, *Kutlu Sefere*

Hanımlarla Yolculuk - Kadınlara Hac ve Umre Rehberi, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, s. 124.

³⁸ Abdullah Özcan, *Hac Kitabı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 115.

³⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmi ve Edilletuhu*, C: III, s. 9.

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “â-m-r” mad., C:IV, s. 604; Ayrıca bkz. Rûyânî, *Bahru’l-Mezheb*, C: V, s. 45.

⁴¹ Mehmet Boynukalın, “Umre”, *DİA*, C: XLII, s. 150.

⁴² Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 587.

⁴³ Ebû’l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd el-Kurtubî: İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü’l-Müctehid fi Nihâyeti’l-Muktesid*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1985, C: I, s. 257; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd el-Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanai’ fi Tertibi’ş-Şerai’*, Dâru’l-Hadis, Kahire 2005, C: III, s. 34; İbn Kudâme, *el-Muğni*, C: III, s. 164.

⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/97.

Kadınlar için cihadın en faziletlisi hac ibadetidir. Çünkü hac bedenle yapılır ve uğrunda mal infak edilir. Bu sebeple hacca giderek kazanılan sevap, cihad gibi sayılmaktadır.⁴⁵

Sünnet'te ise Peygamber Efendimizin buyurduğu gibi:

*“İslâm beş şey üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Elçisi olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek, ramazan orucunu tutmak.”*⁴⁶

*“Ey Müslümanlar! Allah size hacı farz kıldı, haccedin!”*⁴⁷

Umre yapmanın hükmüne gelince mezhepler bu konuda ihtilaf etmişlerdir.⁴⁸ Bu mezhepler müslüman kişinin umreyi hac farızası gibi telâkki edip etmemesi hususunda farklı görüşler beyan etmişlerdir.⁴⁹ Bu görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz;

a) Farz: Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) umrenin farz olduğunu belirtir. İmam Şâfiî (ö. 204/820) ise umre ibadeti için ömürde bir defa yerine getirilmesi fevrî⁵⁰ olmayan farzdır, kişinin hayatında bir kere de olsa umre ibadetini

⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, **Tertib Müsned el-İmam eş-Şâfiî**, thk. Muhammed Enes Mustafa el-Hin, Dâru'l-Risaletu'l-Alemiyye, Beyrut 1951, C: I, s. 281.

⁴⁶ Buhârî, “İman”, 1, 2, “Tefsir Bakara”, 2/30; Müslim, “İman”, 19-22; Tirmizî, “İman”, 3; Nesâî, “İman”, 13.

⁴⁷ Müslim, “Hac”, 412; Nesâî, “Menâsik”, 1; Ahmed b. Hanbel, 2/508.

⁴⁸ Semerkandî, **Tuhfetü'l-Fukahâ**, C: I, s. 380.

⁴⁹ R. Parel, “Umre”, Milli Eğitim Basımevi, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1986, C: XIII, s. 36.

⁵⁰ Emredilen şeyi ilk imkân anında, hemen edâ etmek demektir. Bkz. Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 143.

yerine getirmesi (farz) gerekmektedir demiştir.⁵¹ Bu iki ibadet farz olarak sayılmaktadır.⁵² Bu âlimlerin dayandığı delil ise şu âyettir:

“Hacı ve umreyi Allah için tamamlayın.”⁵³

Hac farz olduğuna göre ona atfedilen umre de aynı hükümde olmalıdır. Umrenin farz oluşuna Sünnetten getirilen delil ise, Ebû Bekr İbnu Abdurrahman'ın naklettiği şu haberdir:

*“Bir kadın Resûlullah (s.a.v.)’a gelerek: “Ben hacetmek için hazırlık yapmışım. Bana (bir mani) arz oldu ne yapayım? ” dedi. Resûlullah ise “Ramazan’da umre yap, zira o ayda umre tıpkı Hac gibidir.”*⁵⁴ buyurdu.

b) Müekked sünnet: Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmam Mâlik (ö. 179/795) ise umrenin müekked sünnet olduğunu belirtmektedirler.⁵⁵ Nehâî (ö. 96/714), İbn Münzir (ö. 318/930), İbn Mes’ûd (ö. 32/652-53) ve Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) da sünnet olduğunu ileri sürmektedirler.⁵⁶

⁵¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, **el-Muhallâ bi'l-Âsâr**, thk. Abdulgaffar Süleyman el-Bendari, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988, C: V, s. 3; Şîrâzî, **el-Mühezzeb**, C: II, s. 655; Nevevî, **Kitabu'l-Mecmu'**, C: VII, s. 8; İbnü'l-Murtazâ, **el-Bahru'z-Zehhar**, C: III, s. 445; Aynî, **el-Binâye**, C: III, s. 427; Şîrbînî, **Muğni'l-Muhtac**, C: II, s. 259; Ali Abdülhamid Baltacı, Muhammed Vehbi Süleyman, **el-Mu'temed fi Fikhi'l-İmam Ahmed: Cera fihî'l-Cem' beyne Neyli'l-Mearib bi Şerhi Delili't-Talib (Abdulkadir b. Ömer eş-Şeybani) ve Menari's-Sebil fi Şerhi'd-Delil (İbrahim b. Muhammed b. Divyan)**, Dâru'l-Hayr, Beyrut 1991, C: I, s. 323, Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslâmi ve Edilletuhu**, C: III, s. 18.

⁵² Muhammed b. Yakub el-Küleynî, **Furuu'l-Kâfi**, Dâru't-Taaruf li'l-Matbuat, Beyrut 1992, C: IV, s. 262.

⁵³ Bakara, 2/196.

⁵⁴ Buhârî, “Umre”, 4, “Sayd”, 26; Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, **Sünen-ü Ebî Dâvûd**, Müessesetü Küttübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1988, “Menâsik”, 79; Tirmizî, “Hac”, 93; İbn Mâce, “Menâsik”, 45; Dârimî, “Menâsik”, 40; Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyari Malik b. Enes, **el-Muvatta**, Dâru'l-Hadis, Kahire t.y., “Menâsik”, 66.

⁵⁵ Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslâmi ve Edilletuhu**, C: III, s. 18.

⁵⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî: Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Dâru'l Kitab'ul Arabiyye, Beyrut 1335, C: I, s. 264; Muhammed b. Ali. Muhammed eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmî't-Tefsir**, Dâru'l-Vefa, 3. bs., Mansure 2005, C: I, s. 351.

Dayandıkları delil: “*Hac cihaddır, umre ise tetavvu (nafile) dir.*”⁵⁷ Umrenin farz olmadığını belirten başka bir hadisin metnine göre Peygamber kendisine umrenin farz olup olmadığı sorulduğunda “*Farz değil, ama yapmanız sizin için hayırlıdır.*”⁵⁸ buyurmuştur. Eserlerde belirtildiğine göre bu hadis hasen ve sahihtir.⁵⁹

Netice itibariyle, Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Sünen*'inde zikredilen “*Hac ve umre iki farzdır.*”⁶⁰ hadisine dayanarak Ali, İbn Ömer, İbn Abbâs, Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Tâvûs (ö. 664/1266), Mücahid (ö. 103/721), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), İbn Sîrîn (ö. 110/729), Şa'bî (ö. 104/722), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Mesrûk (ö. 63/683), Abdullah b. Şeddad (ö. 82/701), Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebû Ubeyd (ö. 224/838), Mâlikîlerden İbnu'l Cehm ve Ebû Hanîfe bir görüşünde umreyi vacip olarak değerlendirmektedir.⁶¹

1.3. Haccın Şartları

Hacla ilgili şartlar; haccın farz olmasının, edasının ve sıhhatinin şartları olmak üzere üç grupta ele alınır.⁶² Hac, ömürde bir kez olmak üzere farzdır. Çünkü haccın farz oluşunu bildiren⁶³ âyet nazil olunca Allah Resûlü okuduğu hutbesinde “*Ey insanlar, hac size farz kılındı, haccediniz.*”⁶⁴ hadisini buyurmuştur. Ancak hac ömürde bir defa eda edildiği zaman yerine getirilmiş sayılmaktadır.⁶⁵ Fazlası ise nafiledir.⁶⁶

⁵⁷ İbn Mâce, “Menâsik”, 44.

⁵⁸ Tirmizî, “Hac”, 88/931.

⁵⁹ İbn Hazm, **el-Muhallâbi'l-Âsâr**, C: V, s. 3 (1. dipnotundan).

⁶⁰ Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, **Sünenü'd- Dârekutnî**, Dâru'l-Mehasin, Kahire 1966, “Mevâkîf”, 217.

⁶¹ Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, C: I, s. 264; Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, C: I, s. 351.

⁶² Salim Ögüt, “Hac”, **DİA**, C: XIV, s. 389.

⁶³ Âl-i İmrân, 3/97.

⁶⁴ Müslim, “Hac”, 412; Nesâî, “Menâsik”, 1; Ahmed b. Hanbel, 2/508.

⁶⁵ Salim Ögüt, “Hac”, **DİA**, C: XIV, s. 389.

⁶⁶ Şemsüleimme Şemsüddin es-Serahsî, **Kitabu'l-Mebsût**, Dâru'l-Marife, Beyrut 1989, C: IV, s. 2; Hafız İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim li'l-Hafız İbn Kesîr**, thk. Seyyid Muhammed es-Seyyid, Vecih Muhammed Ahmed, Mustafa Fethi Abdulkhakim, Seyyid İbrahim Sadık, Dâru'l-Hadis, Kahire 2005, C: II, s. 88; Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslâmi ve Edilletuhu**, C: III, s. 15.

1.3.1. Haccın Vücub Şartları

Haccın kişiye farz olması için gereken şartlar, yani vücub şartları şunlardır;

1. Müslüman olmak: Kâfirin İslâm'a girmeden önceki yaptığı hac ibadeti sahih değildir.⁶⁷ Çünkü kâfir olan kimse İslâm'ın koyduğu şartlarla mükellef değildir. Bundan dolayı Müslüman olmadan önce yaptığı hac ibadeti geçerli değildir.⁶⁸ İslâm dinini kabul ettikten sonra üzerine farz olduğundantekrar yapması gerekir.⁶⁹ Çünkü ancak inanan kimselerin ibadetleri kabul edilir. İnanmayanların yaptığı ibadetler kabul edilmez.⁷⁰
2. Akıllı olmak: Yani akıl hastası olan kimseye hac yapma yükümlülüğü yoktur.⁷¹ Nitekim namaz, oruç ve zekât ibadetlerinde olduğu gibi hac ibadeti için de akıl şartı vardır. Böyle bir insan - erkek veya kadın fark etmez - her ikisi de hac ibadetinden muaftır.⁷² İslâm dinindeki sorumluluk hakkında Ebû Davud'ta geçen Peygamberimiz (s.a.v.)'in şu temel prensibini göz önüne aldığımızda bu durumun daha da net bir şekilde ortaya çıktığını görürüz. *“Üç kişi sorumlu tutulmaz: Uyanıncaya kadar uyuyan, bulûğa erişinceye kadar çocuk, iyileşinceye kadar akıl hastası.”*⁷³

⁶⁷ Şîrâzî, **el-Mühezzeb**, C: II, s. 659; İbn Rüşd el-Hafid, **Bidâyetü'l-Müctehid**, C: I, s. 257; Semerkandî, **Tuhfetü'l-Fukahâ**, C: I, s. 383; Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai'**, C: III, s. 39; Ebû Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, **Ravdatü't-Talibin**, thk. Adil Ahmad Abdil Mevcut, Ali Muhammad Muavvad, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, C: II, s. 276; Nevevî, **Kitabu'l-Mecmu'**, C: VII, s. 15; İbnü'l-Murtazâ, **el-Bahru'z-Zehhar**, C: III, s. 449.

⁶⁸ İmrânî, **el-Beyan**, C: IV, s. 17.

⁶⁹ Rûyânî, **Bahru'l-Mezheb**, C: V, s. 9; Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslâmi ve Edilletuhu**, C: III, s. 20.

⁷⁰ Mâide, 5/5.

⁷¹ Şîrâzî, **el-Mühezzeb**, C: II, s. 660; Rûyânî, **Bahru'l-Mezheb**, C: V, s. 8; Semerkandî, **Tuhfetü'l-Fukahâ**, C: I, s. 383; İmrânî, **el-Beyan**, C: IV, s. 18; Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai'**, C: III, s. 38; Nevevî, **Ravdatü't-Talibin**, C: II, s. 277; Nevevî, **Kitabu'l-Mecmu'**, C: VII, s. 17; Aynî, **el-Binâye**, C: III, s. 431; Şîrbînî, **Muğni'l-Muhtac**, C: II, s. 260, 263.

⁷² Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai'**, C: III, s. 38; Meydânî, **el-Lübab**, C: I, s. 164; A. J. Wensinck, (MEB) **İA**, “Hac”, C: V, s. 12.

⁷³ Ebû Dâvûd, “Hudud”, 17.

3. Bulûğ çağına ermek: Ergenlikten önce yapılan hac geçerli değildir. Ayrıca bu kişi hac ibadeti ile yükümlü değildir.⁷⁴ Çocuk iken yapılan ibadeti sahih olmakla beraber nafîle olarak geçerlidir. Yani ergenlik çağına ulaştığında üzerinde olan hac farziyeti düşmüş olmaz. Bulûğ çağına ulaşınca hac yapması gerekir.⁷⁵ İbn Abbâs'tan rivâyet edilen bir hadise göre, *“Bir kadın Resûlullah’a (s.a.v.) küçük çocuğunu kaldırarak: Bu çocuğa hac var mı? diye sorunca, Resûlullah (s.a.v.)’den şöyle yanıt aldı: “Evet, ayrıca senin için de sevap vardır.”*⁷⁶
4. Hür olmak: Köle,⁷⁷ esir veya hapiste tutuklu,⁷⁸ yurtdışına çıkma yasağı gibi engelleri olana ve hür olmayan erkek veya kadına hac farz değildir.⁷⁹ Buna rağmen köle kimse efendisiyle beraber hacca giderse yaptığı bu hac nafîle olur.⁸⁰ Hürriyete kavuşup diğer sıfatları taşıdığı zaman yeniden üzerine hac farz olur.⁸¹ Zira bu hususta delil olarak, İbn Abbâs’ın rivâyet ettiği: *“Çocuk hacca gider de sonra bulûğ çağına erişirse onun üzerine bir hac daha yapması gerekir. Hangi köle sahibiyle hacceder de sonra azâd olursa onun üzerine bir hac daha yapması gerekir.”*⁸² hadisi gösterilebilir.

⁷⁴ Rûyânî, **Bahru’l-Mezheb**, C: V, s. 8; İbn Rüşd el-Hafid, **Bidâyetü’l-Müctehid**, C: I, s. 257; Semerkandî, **Tuhfetü’l-Fukahâ**, C: I, s. 383; Kâsânî, **Bedâiu’s-Sanai’**, C: III, s. 38; İbnü’l-Murtazâ, **el-Bahru’z-Zehhar**, C: III, s. 450; Meydânî, **el-Lübab**, C: I, s. 164.

⁷⁵ İbrahim Kâfi Dönmez, “Hac”, **İslâm’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, C: II, s. 103.

⁷⁶ Müslim, “Hac”, 411.

⁷⁷ Semerkandî, **Tuhfetü’l-Fukahâ**, C: I, s. 383; İmrânî, **el-Beyan**, C: IV, s. 22; İbnü’l-Murtazâ, **el-Bahru’z-Zehhar**, C: III, s. 450.

⁷⁸ Semerkandî, **a.g.e.**, C: I, s. 384.

⁷⁹ Kâsânî, **Bedâiu’s-Sanai’**, C: III, s. 40; Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî el-Hanefî, **el-Muhtar**, Tekin Kitabevi, Konya 2009, s. 43; Hamdi Döndüren, “Hac”, **Şamil İslâm Ansiklopedisi**, Şamil Yayınevi, İstanbul 2000, C: III, s. 71.

⁸⁰ Celal Yıldırım, **Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı**, Uysal Kitabevi, 6. bs., Ankara 1991, C: II, s. 820.

⁸¹ Zuhaylî, **el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletuhu**, C: III, s. 23.

⁸² Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, İbnü’t-Türkmani, **es-Sünenü’l-Kübra ve fi Zeylihi el-Cevherü’n-Nakiy**, Dâru’l-Marife, Beyrut 1992, C: IV, s. 325.

5. İstîtâat. Haccetmeye gücü yetmektir. Beden ve malî imkânın olması, yani haccetmeye güç yetirebilme manasında kullanılmaktadır.⁸³ Bu şartı taşımayanlar için hac yapmak farz olmamaktadır.⁸⁴ Âl-i İmrân sûresinde belirtildiği gibi yoluna gücü yetenlerin hac etmeleri gerekir. Nitekim Allah (c.c.), kimseyi gücünün yetmeyeceği bir şeyle mükellef tutmaz.⁸⁵ Bu şartların türleri üzerinde mezheplerin görüşleri farklılık arz etmektedir.⁸⁶ Cumhur istîtâat şartını üç kısma ayırmaktadır.

a) Sağlıklı olmak; Hac yolculuğu çok meşakkatli olduğu için, ancak sağlıklı kimseler üzerine hac farz olur. Yani hac ibadetini yerine getiremeyecek kadar hasta,⁸⁷ kolu veya ayağı kesik, yani binek üzerinde kendini tutamayan, oturamayan bineğini idare edemeyen,⁸⁸ özürlü, felçli olan kimseye iyileşene kadar hac farz olmaz.⁸⁹ Ama çok yaşlı ise yerine vekil gönderir.⁹⁰ Bu hususta İbn Abbâs (r.a.) şöyle naklediyor;

*“Bir kadın, “Ya Resûlullah! Babama haccetmesi farz oldu. Ancak kendisi çok yaşlı ve bineğin üzerinde oturmaya gücü yetmiyor. Onun yerine ben haccedebilir miyim?” diye sorunca, Resûlullah (s.a.v.); “Evet, onun yerine haccedebilirsin.” buyurdu.*⁹¹

b) Kendi şahsi ihtiyaçlarını karşılayabilmelidir. Bir fıkıh kavramı olarak bu “zâd ve râhile” kelimeleri ile ifade edilir. Hac yolculuğu süresince yiyecek ve binek gibi ihtiyaçların hem kendisine hem de ailesine yetecek kadar

⁸³ Şürübülâlî, **Meraki'l-Felah**, s. 665; İrfan Yücel, **İman ve İbadetler İlmihal**, TDV Yayınları, İstanbul t.y., s. 516; Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai'**, C: III, s. 40, 42.

⁸⁴ İmrânî, **el-Beyan**, C: IV, s. 25; İbn Kudâme, **el-Muğni**, C: III, s. 166.

⁸⁵ Bakara, 2/286.

⁸⁶ Zuhaylî, **a.g.e.**, C: III, s. 25.

⁸⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, **Kitabu'l-Asl: el-Mebsût**, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1990, C: II, s. 420.

⁸⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, C: IV, s. 96.

⁸⁹ Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai'**, C: III, s. 42; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, **es-Seylü'l-Cerraru'l-Mütedeffik alâ Hadaiki'l-Ezhar**, thk. Kasım Galib Ahmed, Mahmud Emin Nevevi, Mahmud İbrahim Zaid, Vezaretü'l-Evkaf, 2. bs., Kahire 1994, C: II, s. 155.

⁹⁰ Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslâmi ve Edilletuhu**, C: III, s. 26.

⁹¹ Buhârî, “Sayd”, 24; Müslim, “Hac”, 407.

olması gerekmektedir.⁹² Maddi imkânının bulunması şartıyla haccı eda etmek üzere sefere çıkabilir.⁹³ Bununla beraber sahabeden ve bir kısım tabiinden, Ömer b. Hattab (ö. 23/644) ve oğlu Abdullah, Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Hasan el-Basrî, Saîd b. Cübeyr, Atâ, Mücahid, Şâfiî, Sevrî (ö. 161/778), Ebû Hanîfe, Ahmed, İshak, Abdülaziz b. Ebi Seleme ve İbn Habib'e⁹⁴ göre zâd ve râhile sahibi olmayan bir kimse için hac farz değildir.⁹⁵

- c) Yol güvenliğinin olması; Haccın farz olması için bulunması gereken şartlardan birisi de yol güvenliğidir.⁹⁶ Yani canın ve malın emniyette olduğuna emin olunması gerekir. Herhangi bir savaş ya da düşman tehlikesi bulunmamalıdır. Aksi takdirde hacca gitmek farz değildir.⁹⁷ Can güvenliği, beş temel zaruretendir. Çünkü İslâm literatürde “*zaruriyyat-ı hamse*” olarak bilinen din, can, akıl, nesil ve malın korunması zaruridir.⁹⁸ Nitekim “**O size ancak ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilenleri haram kıldı. Her kim bu haram şeyleri yemeye mecbur olur da - yemek zorunda kalırsa - aşırı gitmeden yiyebilir.**”⁹⁹ âyeti de bu hususta canın korunması için zaruret durumunda haram olan bir şeyin yenilmesini mubah kılmaktadır. Buradan can güvenliğinin ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Nitekim bazı emirlerde her hangi bir mazeret sebebiyle yükümlülük ortadan kalkabilir.¹⁰⁰

⁹² Semerkandî, **Tuhfetü'l-Fukahâ**, C: I, s. 383; Mevsilî, **el-İhtiyar**, C: I, s. 140; İbn Nüceym, **el-Bahru'r-Raik**, C: II, s. 331.

⁹³ İbrahim Kâfi Dönmez, “Hac”, **İİGYA**, C: II, s. 103.

⁹⁴ Kurtubî, **el-Câmi'**, C: IV, s. 95.

⁹⁵ Semerkandî, **a.g.e.**, C: I, s. 384; Aynî, **el-Binâye**, C: III, s. 426; Muhammed İsmail Abduh, **el-İbâdât fi'l-İslâm**, Mektebetü'l-Felah, 4. bs., Kuveyt 1984, s. 297.

⁹⁶ Tahtâvî, **Haşiyetün alâ Meraki'l-Felah**, s. 599; Fahrettin Atar, “Sefer”, **DİA**, C: XXXVI, s. 297.

⁹⁷ Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu**, C: III, s. 26.

⁹⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, “Maslahat”, **DİA**, C: XXVIII, s. 81; Ahmet Ünsal, **İslâm Hukukunda Fayda İlkesi**, Nüans Yayınevi, İstanbul 2006, s. 79-83.

⁹⁹ Nahl, 16/115.

¹⁰⁰ Ömer Yılmaz, “**Cüveynî'nin Makasid Düşüncesi**”, Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 132.

d) Haccın farz olduğunu bilmek. Gayri Müslim bir ülkede yaşayan Müslüman'ın haccın farz olduğunu bilmesi gerekir.¹⁰¹ Gayri Müslim bir yerde yaşayan müslüman kimse ancak iki erkek ya da bir erkek iki kadın yahut adalet sıfatını taşıyan bir erkekten haccın farz olduğunu öğrenirse ona da hacc farz olur. Hatta Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed'e (ö. 189/805) göre dini hükümler hakkında haber veren kimselerin haber veren kişinin hürriyet, bulûğ ya da adalet sıfatlarını taşımaları şart koşulmaz.¹⁰²

Ayrıca istitâat konusunda haccın farzietini bildiren âyetten¹⁰³ binek, yiyecek, beden sağlığı ve maddi durumun olması gerektiğini anlayabiliriz.¹⁰⁴ Aynî (ö. 855/1451) *el-Binâye*'de bedenen sağlıklı olmak (sıhhat) şartında, mezheplerin farklı görüşlerini arz etmektedir. Örneğin, Hanefî mezhebine göre, âmâ veya engelli, sakat birisinin haccı eda edebilmesi için yanında yardımcı olacak birisini bulsa dahi bu kişiye hac farz olmaz. Dolayısıyla sıhhati yerinde olmayan bir kimse mükellef değildir.¹⁰⁵ Yine başka bir görüşe göre âmâ olan birisi hac yolculuğu yaparken beraberinde kendisine yardım edebilecek birisini bulduğu zaman hac yapmakla yükümlü olur.¹⁰⁶ Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri ve Ebû Yusuf ile İmam Muhammed de bu görüşü savunmaktadırlar.¹⁰⁷

¹⁰¹ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Raik*, C: II, s. 331; Şürünbülâlî, *Meraki'l-Felah*, s. 665; Tahtâvî, *Haşiyetün alâ Meraki'l-Felah*, s. 598; Süleyman Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, Kevser Yayınları, Ankara 1983, s. 279.

¹⁰² Mehmet Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, İslâm Mecmuası Yayınları, İstanbul 1986, s. 694.

¹⁰³ Âl-i İmrân, 3/97.

¹⁰⁴ Tahtâvî, *Haşiyetün alâ Meraki'l-Felah*, s. 598; Yusuf Şevki Yavuz, "İstitâat", *DİA*, C: XXIII, s. 399.

¹⁰⁵ Aynî, *el-Binâye*, C: III, s. 431.

¹⁰⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh: İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Ali Muhammed el-Becavi, *Dâru-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî*, Beyrut t.y., C: I, s. 290; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensari er-Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtac ila Şerhi'l-Minhac*, Mustafa el-Babi ve Evladuhu, Mısır 1967, C: III, s. 251.

¹⁰⁷ İmrânî, *el-Beyan*, C: IV, s. 35; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanai'*, C: III, s. 42-43; Ebû'l-Hasan Ali b. Ebi Bekr b. Abdilcelil er-Rüşdani el-Merginânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986, C: I, s. 134; Ahmet Özel, "A'mâ", *DİA*, C: II, s. 554.

1.3.2. Haccın Eda Şartları

Eda şartlarına gelince, vücut sıhhati, yani sağlıklı olmak, hac için bir dış engelin bulunmaması ve yol güvenliğinin bulunması ve yol emniyetidir.¹⁰⁸ Bu şartları şöyle açıklayabiliriz:

1.3.2.1. Kadın – Erkek İçin Ortak Şartlar

- a) Sihat (vücut sağlığı): Hac bedenen yapılan bir ibadet olduğu için vücut sağlığı şarttır. Ömür boyu devam eden hastalıklar ve sakatlık sebebiyle kişi hac yapmaktan muafır.¹⁰⁹ Sihatli olmak Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre şarttır. Kör, kötürüm, müzmin hasta, kendi gücüyle bineğe binemeyen, yaşlı, felçli ve hac yolculuğuna dayanamayacak kadar hasta ve yaşlı olan kimseye hac farz olmaz.¹¹⁰
- b) Hacca gitmek için herhangi bir engelin bulunmaması: Hapiste bulunan, yetkililer tarafından izin verilmeyen, kısıtlanan, devlet tarafından yurtdışına çıkması engellenen kimselere hac farz değildir.¹¹¹
- c) Yol güvenliği: Düşman korkusu, savaş, terör tehlikesi gibi sebeplerle emniyette olmayan kişinin haccetme yükümlüğü düşer.¹¹² Can tehlikesini giderinceye ve güvenlik imkânları sağlayıncaya kadar beklemesi gerekir. Yol emniyeti bulunduğu takdirde haccetmekle yükümlü olur.¹¹³

¹⁰⁸ Şürübülâlî, **Meraki'l-Felah**, s. 665; Hamdi Döndüren, **Delilleriyle İslâm İlmihali**, Erkam Yayınları, İstanbul 2014, s. 685.

¹⁰⁹ Ali Bardakoğlu, “Bedel”, **DİA**, C: V, s. 299.

¹¹⁰ Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai**, C: III, s. 42; Ayrıca bkz. Vecdi Akyüz, “**Hac İbadetinin Uygulanışı: Hacca Dair Fıkhi Hükümler**”, Bütün Yönleriyle Hac, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, s. 180.

¹¹¹ Kurtubî, **el-Câmi**, C: IV, s. 96; Şürübülâlî, **Meraki'l-Felah**, s. 665; Salim Ögüt, “Hac”, **DİA**, C: XIV, s. 390.

¹¹² Aynî, **el-Binâye**, C: III, s. 426; Lütfi Şentürk Seyfettin Yazıcı, **İslâm İlmihali**, DİB Yayınları, y.y., 2016, s. 308.

¹¹³ Abduh, **el-İbâdât fi'l-İslâm**, s. 297; Celal Yıldırım, **Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı**, C: II, s. 826.

Bu şartlar kadın ve erkek için aynıdır. Hac ibadetini yapabilmek için yol güvenliği ve diğer şartlarını yerine getirilmesi gerekir. Yukarıda sayılan şartlardan herhangi birini taşımayan kişiden hac farzı düşer.¹¹⁴

1.3.2.2. Kadınlara Özel Şartlar

Kadınlar üzerine hac yükümlüğünün geçerli olması için kadınlarda olması gereken başlıca şartlar şunlardır: Müslüman olmak, ergen ve akıllı olmak, hür olmak, haccı ifaya gücünün yetmesi.¹¹⁵ Bunlara ilave olarak kadınlara haccın farz olabilmesi için gereken iki şart daha var ki¹¹⁶ birincisi, kadının yanında kocası ya da kendisiyle evlenmesinin ebediyen haram olduğu mahremi olan bir erkeğin bulunmasıdır.¹¹⁷ Bu hususta kadın ister genç veya ister yaşlı olsun hüküm değişmez.¹¹⁸ İkinci şart ise, kocası ölmüş veya boşanmış kadının iddet içinde olmaması, yani iddetinin bitmesi gerekir.¹¹⁹ Bu iki şartı sırasıyla daha detaylı olarak açıklayacağız.

1. Kadının yanında eşi veya mahreminin bulunma şartı:

Mahremi olmadığı durumda kadına hac farz olmaz. Burada mahremden maksat, eşi veya kendisiyle evliliği yasak olan yakınlarından biridir.¹²⁰

¹¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ali el-Haraşî, **el-Haraşî alâ Muhtasari Halîl**, Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y., C: II, s. 286.

¹¹⁵ Salim Ögüt, "Hac", **DİA**, C: XIV, s. 389; Rûyânî, **Bahru'l-Mezheb**, C: V, s. 30.

¹¹⁶ Hamdi Döndüren, "Hac", **ŞİA**, C: III, s. 72-73; İbn Hazm, **el-Muhallâbi'l-Âsâr**, C: V, s. 3.

¹¹⁷ Salim Ögüt, "Hac", **DİA**, C: XIV, s. 390; Anna Rita Pintér, **Religious Tourism in Mecca, Saudi Arabia**, Lisans Bitirme Tezi, Budapest Business School, Budapeşt 2014, s. 11.

¹¹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, **Selamet Yolları Büluğ'u'l-Meram Tercümesi ve Açıklaması**, şerh: Muhammed b. İsmail el-Emir el-Yemeni, çev. Harun Ünal, y.e., y.y., 2013, C: II, s. 558.

¹¹⁹ İbn Nüceym, **el-Bahru'r-Raik**, C: II, s. 331; Şeyhu't-Taife Ebû Cafer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, **el-İstibsâr fî Ma'htülife mine'l-Ahbâr**, Dâru't-Taaruf li'l-Matbuat, C: II, Beyrut 1991, s. 317; Hamdi Döndüren, "Hac", **ŞİA**, C: III, s. 73.

¹²⁰ Mevsilî, **el-İhtiyar**, C: I, s. 140; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz İbn Âbidîn, **Haşiyetü Reddi'l-Muhtar alâ'd-Dürri'l-Muhtar Şerhi Tenviri'l-Ebsar fî Fıkhi Mezhebi'l-İmam Ebi Hanife**, Mustafa el-Babi ve Evladuhu, Mısır 1984, C: II, s. 464; Abduh, **el-İbâdât fi'l-İslâm**, s. 297; Celal Yıldırım, **Kaynaklarıyla İslâm Fıkhi**, C: II, s. 826.

Müslüman bir kadının yanında mahremi olmaksızın doksan kilometre veya daha uzak mesafede bir yere gitmesi caiz olmadığından tek başına hacca gitmesi de caiz olmaz.¹²¹ Bu konu ile ilgili Abdullah İbn Abbâs (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.v.) şu sözünü aktarmaktadır; “*Hiçbir kadın yanında bir mahremi olmadıkça sefere çıkmasın; kadının beraberinde mahremi bulunmadıkça yanına hiçbir erkek girmesin.*” dedi. Hz. Peygamber'in bu uyarısı üzerine sahabilerden biri: “*Ya Resûlullah! Ben gazaya çıkmak istiyorum. Hâlbuki hanımım hac yapmak istiyor.*”, deyince Resûlullah: “*Sen de hanımınla beraber git!*”¹²² buyurdu. Bu hadiste Allah Resûlü yapılan hacı farz veya nafîle diye ayırmamıştır. Bu hadisten de anlaşılacağı üzere kadının mahremsiz seyahati uygun görülmemiştir.¹²³

Hanefî¹²⁴ ve Hanbelîlere¹²⁵ göre, yol güvenliğinin bulunması haccın edasının şartlarından olduğu için kadınlar için yol emniyeti olmadan tek başlarına hac yolculuğuna çıkamayacakları hükmüne varılmıştır.¹²⁶ Bunun delili, “*Kadının, yanında kocası veya mahremi olmadıkça üç günden uzun yola çıkması helal olmaz.*”¹²⁷ hadisidir.

Şâfiî¹²⁸ ve Mâlikîlere¹²⁹, kadın için yol güvenliğini “istitâat” kapsamında saydıklarından, kadının güvenilir bir grup kadın içerisine katılarak farz hacı eda etmesini caiz görmüşlerdir.¹³⁰

¹²¹ İbrahim Kafî Dönmez, “Hac”, **İİGYA**, C: II, s. 104.

¹²² Buhârî, “Nikâh”, 111; Müslim, “Hac”, 424.

¹²³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî, **Ahkâmü'l-Kur'ân el-Kerîm**, thk. Hamid Abdullah el-Mahallevi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012, C: II, s. 13.

¹²⁴ Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai'**, C: III, s. 46; Mergînânî, **el-Hidâye**, C: I, s. 135.

¹²⁵ İbn Kudâme, **el-Muğni**, C: III, s. 166.

¹²⁶ Salim Öğüt, “Hac”, **DİA**, C: XIV, s. 390.

¹²⁷ Buhârî, “Taksîru's-Salât”, 4, “Sayd”, 26, “Salât fi mescid Mekke”, 6, “Saum”, 67; Müslim, “Hac”, 413, 417, 418, 422; Tirmizî, “Radâ”, 15; İbn Mâce, “Menâsik”, 7; Muvatta, “İsti'zân”, 37; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 2; Dârimî, “İsti'zan”, 46; Ahmet b. Hanbel, 1/222, 346; 2/13, 19, 143,182, 437, 445, 493, 506; 3/34, 45, 52-54, 62, 66, 71, 77.

¹²⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, **el-Ümm**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, C: II, s. 172; İmrânî, **el-Beyan**, C: IV, s. 36; Nevevî, **Kitabu'l-Mecmu'**, C: VII, s. 45; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtac**, C: II, s. 271.

¹²⁹ Sahnûn b. Saîd et-Tenûhî, **el-Müdevvenetü'l-Kübra li'l-İmam Mâlik b. Enes**, Dâru Sadır, Beyrut t.y., C: I, s. 452.

¹³⁰ Hamdi Döndüren, “Hac”, **ŞİA**, C: III, s. 72.

Mâlikîler ise kadın için hac yolculuğu şartını daha esnek tutarak, kendilerine emanet edilmiş kadın arkadaşları veya erkek-kadın karışık, hatta sadece erkek topluluğu ile birlikte hac yapabileceklerini belirtilmişlerdir.¹³¹ Bu mezhep âlimlerinin dayandığı delil; **“Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”**¹³² âyetinin genel anlamından yola çıkarak kadın için yol güvenliği ve diğer şartlar sağlandığı takdirde Müslüman kadın üzerine hac farz olur. Çünkü hac hicret gibidir. Yol güvenliği mahrem yerine geçmektedir.¹³³ Hanefiler kadın için mahremi istitâat kapsamında değerlendirdikleri için mahremi olmayan kadını haccıda etmeye gücü yetmeyen kimse hükmünde değerlendirmişlerdir. Bundan dolayı kadınlara mahrem olmaksızın hac farz olmaz. Ancak beraberinde mahremi bulunmadan hac yapan kadının haccı sahih olmakla beraber aynı zamanda mekruhtur, hatta kadın günahkâr olur.¹³⁴

2. İddet içinde olmamak.

Boşanma veya kocasının ölümü sebebiyle iddet bekleyen kadın bu süre içinde hacca gitmez. Çünkü onun bekleme süresinde iken evden çıkmamasına dair nass¹³⁵ bulunmaktadır.¹³⁶ İbni Mes’ûd’tan bir rivayetle iddet bekleme sürecinde olan kadınlar hac yapmak üzere gelirken Necef isimli yerden kadınlar geri gönderilmiştir.¹³⁷ Kocasının ölümünden ya da boşanmadan dolayı iddet bekleyen kadının hac yapabilmesi için iddetini tamamlaması gerekir. Boşanmış ise kadının kocasının izni olmadan dışarı çıkmasının caiz olmadığı bildirilmiştir.¹³⁸ Ancak Mısırlı Hanefî âlimi Tahtâvî (ö. 1231/1816), kocası izin vermediği halde hac

¹³¹ Sahnûn, **el-Müdevvene**, C: I, s. 452; Ayrıca bkz. Zeki Koçak, **“İddet Bekleyen ve Yanında Mahremi Olmayan Kadınların Sefere Çıkması ve Hacca Gitmesi”**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, sy. 39, s. 117.

¹³² Âl-i İmrân, 3/97.

¹³³ Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr el-Bağdâdî el-Mâlikî, **el-İşraf alâ Nüketi Mesali’l-Hilaf**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1999, C: I, s. 458.

¹³⁴ Zuhaylî, **el-Fıkhu’l-İslâmi ve Edilletuhu**, C: III, s. 15-16.

¹³⁵ Talak, 65/1.

¹³⁶ İbn Kudâme, **el-Muğni**, C: III, s. 177; Tahtâvî, **Haşiyetün alâ Meraki’l-Felah**, s. 599.

¹³⁷ Kemalüddin Muhammed b. Abdilvahid b. Abdilhamid es-Sivasi el-İskender: İbn Hümâm, **Şerhu Fethi’l-Kadîr**, Dâru’l-Fikr, Beyrut, t.y., C: II, s. 419.

¹³⁸ Tûsî, **el-İstibsâr**, C: II, s. 318.

yolculuğuna çıkarsa farz hac görevini yerine getirmiş sayıldığını ileri surmektedir.¹³⁹ Kaynaklarda kadının iddeti sırasında evinden çıkması ile ilgili Şu detay aktarılmaktadır: Kadın eşinin vefatı sebebiyle iddet beklerken evinden çıkamaz ancak talak iddetini tamamladıktan sonra evinden çıkması caiz olur.¹⁴⁰ Böylece talak iddetini bitiren kadının yapmış olduğu hac farz hac yerine geçer.¹⁴¹

1.3.3. Haccın Sıhhat Şartları

Haccın geçerli olması için gerekli Şartlar; Müslüman olmak, ihramlı olmak, belili vakit ve belirli yerde olmak üzere dörttür.¹⁴²

1. Müslüman olmak: Haccın, hem farz olma ve hem de sıhhat Şartıdır. Gayri Müslim birisi hac yaptıktan sonra Müslüman olsa bu hac sayılmaz, tekrardan yapması gerekir.¹⁴³
2. Hacca mahsus vakitte bulunmak: Arafat'ta vakfe, arafe günü zevalden itibaren, Kurban bayramı sabahı Őafak sökünceye; ziyaret tavafı ise, bayram sabahından, ömür sonuna kadar yapılabilir. Ancak ziyaret tavafını bayramın ilk üç gününde yapmak vacip olduğu için, ziyaret tavafını bundan sonraya bırakan kimse için, vacibi terk ettiğinden kurban kesmek gerekli olur.¹⁴⁴
3. Hacca mahsus meknlerde bulunmak: Yani Arafat'ta vakfe yapmadıkça ve Kâbe'yi tavaf etmedikçe hac sahih sayılmamaktadır.¹⁴⁵ Bu meknlar içinde Safa ve Merve, Müzdelife ve Mina'da bulunmaktır.¹⁴⁶

¹³⁹ Tahtâvî, **Haşiyetün al Meraki'l-Felah**, s. 599.

¹⁴⁰ İbn Kudâme, **el-Muğni**, C: III, s. 196.

¹⁴¹ Zuhaylî, **el-Fıkhı'l-İslâmi ve Edilletuhu**, C: III, s. 36-37.

¹⁴² Şirâzî, **el-Mühezzeb**, C: II, s. 806; İbn Nüceym, **el-Bahru'r-Raik**, C: II, s. 331; Tahtâvî, **Haşiyetün al Meraki'l-Felah**, s. 599; Abduh, **el-İbâdât fi'l-İslâm**, s. 314; Hamdi Döndüren, "Hac", **ŞİA**, C: III, s. 73.

¹⁴³ Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai'**, C: III, s. 39; Mevsilî, **el-Muhtar**, s. 43; Zuhaylî, **a.g.e.**, C: III, s. 20; mer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslâm İlmihali**, thk. Mehmet Talu, elik Yayınevi, İstanbul 2003, s. 257.

¹⁴⁴ Őrnbll, **Meraki'l-Felah**, s. 665; Hamdi Döndüren, **Delilleriyle İslâm İlmihali**, s. 690.

¹⁴⁵ İbn Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'an**, C: I, s. 286; Abdullah Tırabzon, **Hac İbadetinde Yasak Davranışlar**, s. 36-39.

4. Hac niyeti ile ihrama girmek: İhram, hac veya umre yapan kimseye normal durumlarda helâl olan bazı davranışların kişinin kendisine hac veya umre süresince haram kılınması demektir.¹⁴⁷ Erkeğin örtüdüğü iki parça örtüye “ihram” veya “ihram elbisesi” denilmektedir. Kadınlar için ayrı bir ihram kıyafeti yoktur. Kadının üzerine giydiği kıyafeti ihram sayılmaktadır.¹⁴⁸

1.4. Kadınların Hacca Gitmelerini Engelleyen Durumlar

Kadının hacca gitmesine engel olan sebepler arasında anne ve babası, kocası, kendi yaşadığı ülke ve Suûdî Arabistan ülkesi bulunmaktadır. Bu kadınların hacca gitmelerini engelleyen durumları açıklayan maddelere geçmeden önce klasik eserlerde zikredilen fakat günümüzde kaldırılan kölenin durumunu belirtmek istiyoruz. Klasik fıkıh eserlerinde belirtilen köle hukukuna göre bir köle efendisinin izni olmadan ne farz ne de nafil haccı eda edemez.¹⁴⁹ Çünkü köle bu hususta mükellef değildir.¹⁵⁰ Fakat günümüzde kölelik meselesi tamamen ortadan kalktığı için bu madde uygulama dışındadır. Çünkü artık ne köle ne de cariye kalmıştır.¹⁵¹

1.4.1.Ebeveyn İzni

Büyük muhaddisler Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-Sahîh*'inde zikredilen hadiste, anne babaya bakmak, onlara iyilik etmek ve hizmette bulunmak cihadın bir türü olarak belirtilmiştir.¹⁵² Farz olan hac için anne

¹⁴⁶ Aynî, *el-Binâye*, C: III, s. 425; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanai'*, C: III, s. 51; Abdullah Tırabzon, *Hac İbadetinde Yasak Davranışlar*, s. 17, 19, 20, 46; Selva Özelbaş, *Kutlu Sefere Hanımlarla Yolculuk - Kadınlara Hac ve Umre Rehberi*, s. 81.

¹⁴⁷ Salim Ögüt, “İhram”, *DİA*, C: XXI, s. 539; Abdullah Tırabzon, *Hac İbadetinde Yasak Davranışlar*, s. 15.

¹⁴⁸ Salim Ögüt, “İhram”, *DİA*, C: XXI, s. 541.

¹⁴⁹ Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, C: I, s. 383; Şevkânî, *es-Seylü'l-Cerrar*, C: II, s. 156; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmi ve Edilletuhu*, C: III, s. 62.

¹⁵⁰ İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, C: I, s. 287; Kurtubî, *a.g.e.*, C: IV, s. 94.

¹⁵¹ Ali Bardakoğlu, *İslâm Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*, KURAMER Yayınları, İstanbul 2016, s. 26.

¹⁵² Buhârî, “Cihad”, 138, “Adab”, 3; Müslim, “Birr”, 5.

babadan izin almak ise sünnet sayılmaktadır.¹⁵³ Yani farz olan hac için anne ve babanın izni şart olmayıp nafîle olan hac için şart koşulmuştur ki izin vermezlerse engel olabilirler.¹⁵⁴ Bunun yanı sıra hacr¹⁵⁵ altında bulunmak da böyledir. Sefih olan kimse veli izni olmadan hac yolculuğuna gidemez.¹⁵⁶ Mâlikî mezhebi bu görüştedir.¹⁵⁷ Yine Endülüslü Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden İbn Arabî'ye (ö. 543/1148) göre, haccı fevri olarak kabul edersek anne babası özleminden ve yalnızlık duygularından dolayı izin vermezlerse kişi haccı yerine getirebilir. Kayıp olmasından korkulursa anne ve baba evlatlarını hacdan men edebilmektedir.¹⁵⁸

1.4.2. Eş İzni

Aynı şekilde evlilikte de böyledir. Allah Teâlâ, Kur'ân'da hac ibadetini farz kıldığı¹⁵⁹ için koca, hanımının üzerine farz olan hacca engel olamaz.¹⁶⁰ Kadının yanında mahremi bulunma şartıyla farz kılınan ibadetleri yerine getirme hususunda kocasından izin almayabilir.¹⁶¹ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.); “Allah'a isyan olan yerde kula itaat yoktur.”¹⁶² buyurmuştur. Diğer mezheplere göre ise erkek, eşini farz olan hacca gitmekten menedemez. Çünkü farz ibadetinin hemen yerine getirilmesi gerekmektedir.¹⁶³ Ancak Hanefî fakihî Mergînânî (ö. 593/1197), *el-Hidâye*'sinde nafîle ibadetler kapsamında eşin hanımına engel olabileceğini ifade eder.¹⁶⁴ Fakat Şâfî'ye göre hac ibadeti ömür boyunca yapabileceği için (ömrî olduğu için) koca

¹⁵³ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmi ve Edilletuhu*, C: III, s. 61-62.

¹⁵⁴ Hamdi Döndüren, “Hac”, *ŞİA*, C: III, s. 73.

¹⁵⁵ İnsanı maldan tasarruftan men etmektir. Bir kimseyi belli sebeplerden ötürü kavli tasarruflarından ve yaptığı akitlerin bağlayıcı olmasından alıkoymaktır. Ayrıca bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 165.

¹⁵⁶ Hamdi Döndüren, “Hac”, *ŞİA*, C: III, s. 73.

¹⁵⁷ Zuhaylî, *a.g.e.*, C: III, s. 62.

¹⁵⁸ İbn Arabî, *a.g.e.*, C: I, s. 289.

¹⁵⁹ Bakara, 2/196; Âl-i İmrân, 3/97.

¹⁶⁰ Askalânî, *Selamet Yolları Büluğ'u'l-Meram Tercümesi ve Açıklaması*, C: II, s. 559.

¹⁶¹ Mevsilî, *el-Muhtar*, s. 43; Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhu*, C: II, s. 827.

¹⁶² Buhârî, “Ahkâm”, 4; Müslim, “İmâre”, 39.

¹⁶³ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmi ve Edilletuhu*, C: III, s. 62.

¹⁶⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, C: I, s. 135; Hamdi Döndüren, “Hac”, *ŞİA*, C: III, s. 73.

farz olan hacca bile engel olabilir.¹⁶⁵ Öyleyse haccı fevri olarak kabul edersek kocanın men etme hakkı vardır. Çünkü kadın için koca hakkı önde gelmektedir.¹⁶⁶ Dolayısıyla Remlî'ye (ö. 1004/1596) göre farz veya nafile olarak hacca gitmek isteyen bir kadının kocasından izin alması gerekmektedir. İzin vermediği takdirde hac görevini yerine getiremeyecektir.¹⁶⁷

1.4.3. Devlet İzni

Kişi tutuklu veya hapiste olduğu müddetçe hacca gidemez.¹⁶⁸ Aynı şekilde ülkesinde hükümete veya kamuya büyük miktarda borcunun olması hacca gitmesini engellemektedir.¹⁶⁹ Bununla birlikte hükümet veya alacaklı, borçlunun borcuna karşılık her hangi bir rehin¹⁷⁰ veya kefil bırakmadığı durumda mahkemeye dava açarak gideceği yolculuktan kişiyi men ettirebilir.¹⁷¹ Ayrıca salgın ve bulaşıcı hastalıklarda veya milli güvenliği tehdit eden durumlarda kişi hac yolculuğundan men edilebilir.¹⁷² Bu bilgilere bir kimsenin hac yolculuğundan ek olarak zalim hükümdar tarafından engellenmiş olması veya ondan korkması gibi durumlar bu madde kapsamında değerlendirilebilir.¹⁷³ Örnek olarak günümüzde Uygur Müslümanları için Çin hükümetini verebiliriz.

Günümüzde kişilerin çalıştığı kamu veya özel işyerinin yıllık veya özel izni, hürriyet şartının fiilî güncel uygulaması olarak düşünülebilir. Çünkü bu izin olmadan

¹⁶⁵ Aynî, **el-Binâye**, C: III, s. 444; İbn Hümâm, **Şerhu Fethi'l-Kadîr**, C: II, s. 421; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtac**, C: I, s. 468; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr Şerhu Muntekal Ahbar**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1973, C: V, s. 17; Vecdi Akyüz, “**Hac İbadetinin Uygulanışı: Hacca Dair Fıkhi Hükümler**”, Bütün Yönleriyle Hac, s. 181.

¹⁶⁶ İbn Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, C: I, s. 288-289; Kurtubî, **el-Câmi'**, C: IV, s. 96.

¹⁶⁷ Remlî, **Nihâyetü'l-Muhtac**, C: III, s. 251.

¹⁶⁸ Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai'**, C: III, s. 42; Hamdi Döndüren, “Hac”, **ŞİA**, C: III, s. 73.

¹⁶⁹ Kurtubî, **a.g.e.**, C: IV, s. 96; Zuhaylî, **a.g.e.**, C: III, s. 62.

¹⁷⁰ Bakara, 2/283.

¹⁷¹ Celâl Yeniçeri, “**Yolculara Yapılan Mali Destekler ve Seyahatten Men'i**”, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 222.

¹⁷² Vecdi Akyüz, “**Seferilik Açısından Vatan Kavramı ve Seyahat Hürriyeti**”, Seferilik ve Hükümleri, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 131.

¹⁷³ Semerkandî, **Tuhfetü'l-Fukahâ**, C: I, s. 384; Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai'**, C: III, s. 42; Tahtâvî, **Haşiyetün alâ Meraki'l-Felah**, s. 599.

hiç kimse hacca veya yurt dışına fiilen gidemez. Genellikle devletler bu konuda hacca gideceklere anlayışlı davranmaktadır. Hac yolculuğuna müsaade etmeyen ülkeler olabilir. Örneğin arabayla Gürcistan'dan ya da Orta Asiya ülkelerinden Türkmenistan'dan Suûdî Arabistan'a yolculuk yapan kimseyi İran ve yahut Irak gibi ülkelerin sınırında girişe izin vermeyebilirler.

1.4.4. Suûdî Arabistan hükümetinin İzni. (Hac kotası)

Suûdî Arabistan Krallığı'na, hac yapmak veya seyahat etmek için vize talebinde bulunanlardan, en az altı ay geçerli olan bir pasaport, vesikalık renkli fotoğraf, gidecek olan kadın ise, mahrem bilgileri gibi evraklar istenmektedir.¹⁷⁴ Bununla birlikte Suûdî Arabistan tarafından uygulanan kota sistemi 1987 yılında Ürdün'ün başkenti Amman'da düzenlenen İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanlığı Konferansı'nda hacda kota uygulaması başlığı altında kabul görerek işleme girmiştir.¹⁷⁵

Günümüzde uygulanan bu yeni sisteme göre hac ibadeti için engel olabilen sebeplere kota sınırlamasını da ekleyebiliriz. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan açıklamalara göre, önceki yıllarda Türkiye'den hacca 59 bin civarında vatandaş gidebilirken 2017 yılı Hac Protokolü çerçevesinde bu sayı 80 bine çıkarılmıştır.¹⁷⁶ Ayrıca başvurular arasında hac kurası çekilmektedir. Kura neticesinde başvuru yapan herkes gidemediği için bu durum hac engelleri içinde değerlendirilebilir.

Ayrıca kota sisteminde hac talebinde bulunanların başvurularındaki uygun olmayan beyanları sebebiyle bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Çünkü muhtemel hacıların sayısı 10.000'e yakın iken, 2500 kişiye vize verildi. Büyük ihtimalle bunların çoğu erkeklerden oluşmaktadır. Kayıtlarda hayatında ilk kez hac yapanlara, mahremi olan kadınlara ve yaşlılara öncelik verildi. İslâm'da, bir kadın sadece bir grup kadınla ya da bir mahrem ile yani bir baba, erkek kardeş veya amca gibi

¹⁷⁴ Anna Rita Pintér, **Religious Tourism in Mecca, Saudi Arabia**, s. 31.

¹⁷⁵ Kemal Güran, "Hac", **DİA**, C: XIV, s. 410.

¹⁷⁶ Anadolu Ajansı, 6 Ocak 2017

<http://www.ntv.com.tr/turkiye/59-bin-200-kisilik-hac-kontenjani-80-bin-kisiye-cikarildi,CMEUvmfyQkWPJaD4c4GPVQ> (Çevrimiçi)

evlenemediği bir adamla seyahat edebilir. Fakat kadının kaydı kabul edilmesine rağmen daha sonra mahreminin kayıt yapmaması gibi bazı durumlarda kadının kaydı iptal edilmektedir.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Nizaam Peck, **Development of a Service Delivery Framework for South African Pilgrims Travelling to Saudi Arabia**, Yüksek Lisans Tezi, Cape Peninsula Teknoloji Üniversitesi, Cape Town 2013, s. 108.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2. KONU İLE İLGİLİ GENEL KAVRAMLAR

İslâm'da kadının yabancı bir erkekle baş başa kalması ve oturması caiz görülmemiştir.¹⁷⁸ Nitekim bu durum bir hadis-i şerifte: “*Bir erkek bir başka kadınla bir arada kalırsa, onların üçüncüsü şeytandır.*”¹⁷⁹ diye belirtilmiştir. Fakat ihtiyaç durumunda kadın, mahremi ile erkekler topluluğu arasında bulunursa caiz olur.¹⁸⁰

İnsan hakları hususunda erkek ve kadın arasında bir ayırım yoktur.¹⁸¹ Allah katında ise, ancak takvalı olan üstündür.¹⁸²

Kadın hakları ile ilgili çok sayıda eser bulunmaktadır. Bizim üzerinde duracağımız konunun daha iyi anlaşılabilmesi için çalışmamızda kavramların açıklamalarına yer vereceğiz.

2.1. Mahrem Kavramı

Mahrem kavramı mutat haliyle yakın akrabalar arasında evlenmenin ebediyen yasaklandığını belirten bir kavramdır. Fıkıhta beyan edilen akrabalar arasındaki evliliğin ebediyen yasaklanmasına mahremiyet denir.¹⁸³ Ayrıca Fıkıh kitaplarında

¹⁷⁸ Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr**, C: V, s. 15; Mustafa Baktır, “**İslâm'da Kadının Çalışma Şartları**”, Sosyal Hayatta Kadın, Ensar Neşriyat, 3. bs., İstanbul 2005, s. 139.

¹⁷⁹ Muvatta, “İsti'zan”, 36; Tirmizî, “Rada”, 16, “Fitan”, 7; Ahmet b. Hanbel, 1/18, 26; 3/339, 446.

¹⁸⁰ Rûyânî, **Bahru'l-Mezheb**, C: V, s. 31; Şevkânî, **a.g.e.**, C: V, s. 15.

¹⁸¹ Hüseyin Hatemi, “**“Modern Mahrem” ve İslâm'ın Kadına Bakışı**”, İslâmî Araştırmalar Dergisi, 1997, C: X, sy. 4, s. 313.

¹⁸² Hucurât, 49/13.

¹⁸³ İbn Kudâme, **el-Muğni**, C: III, s. 193; Mevlana Şeyh Nizam ve Cemaatün min Ulemâi'l-Hind, **el-Fetava el-Hindiyye fi Mezhebi'l-İmami'l-A'zam Ebi Hanife ve bi Hamişihî Fetavayi Kadıhan ve'l-Fetava el-Bezzaziyye**, Dâru Sadır, Beyrut 1991, C: I, s. 219; <http://hayatvakfi.org.tr/wp-content/uploads/2017/05/Mahremiyet-Kavram-Raporu.pdf> (Çevrimiçi) s. 2.

tanımlanan mahrem kavramı, avret yeri¹⁸⁴ ve erkek-kadın arasındaki bağ¹⁸⁵ gibi çeşitli anlamlar taşımaktadır. Bunun yanı sıra mahrem ile aynı kökten türeyen ihram¹⁸⁶, hürmet, tahrir, mahrum ve muharrem birbirine yakın anlamlı kelimelerdir.¹⁸⁷ Mahrem sözcüğü aynı zamanda gizli hususiyetler, sırlar; başkalarından saklanan, başkaları tarafından görülmesi, bilinmesi, duyulması istenmeyen şeyler gibi manalarla tanımlanır.¹⁸⁸

Yukarıda anlamları verilen mahrem kavramı, bu tez çalışmasında erkek ve kadın arasındaki bağ anlamı doğrultusunda incelenecektir.

2.1.1. Sözlük Anlamı

Mahrem’in “h-r-m” kökünden türeyip helalin zıddı olan haram manasını taşıdığını ünlü dil ve edebiyat âlimi Ferâhîdî (ö. 175/791), *Kitabü'l-Ayn* adlı sözlüğünde belirtmektedir.¹⁸⁹ Haram, zaman¹⁹⁰ ve mekân¹⁹¹ gibi çeşitli anlamlarda kullanılır. Bu anlamda kullanılma sebebini *Tâc'ül-Luga* adlı sözlüğüyle tanınan Arap dili âlimi Cevherî (ö. 400/1009'dan önce) açıklayarak bu mekânlarda ve bu aylarda savaşmayı, adam öldürmeyi, cinayet işlemeyi veya herhangi bir canlıya zulmetmeyi,

¹⁸⁴ Mehmet Şener, “Avret”, *DİA*, C: IV, s. 125.

¹⁸⁵ Fahrettin Atar, “Muharremât”, *DİA*, C: XXXI, s. 6.

¹⁸⁶ “Bir şeyin yasak olması anlamına gelen ve h-r-m kökünden türeyen ihram kelimesi if'âl babından masdardır. “Haram kılmak, kendini mahrum bırakmak, haram aylarına ve Harem bölgesine girmek” anlamlarına gelir.” Bkz. Abdullah Tırabzon, *Hac İbadetinde Yasak Davranışlar*, s. 35.

¹⁸⁷ Muhibbuddin Ebû'l-Feyz es-Seyyid Murteza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamus*, Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır 1306 h., C: VIII, s. 241.

¹⁸⁸ Yahya Turan, “İletişim Araçlarının Mahremiyet Algısını Şekillendirmedeki Rolü”, Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu, Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, Samsun 2016, C: II, s. 15.

¹⁸⁹ Ferâhîdî, *Kitabü'l-Ayn*, “h-r-m” mad., C: III, s. 223.

¹⁹⁰ Zilkâde, Zilhicce, Muharrem, Receb (Haram aylar). Ayrıca bkz. Sabri Erturhan, “Haram Ayların Fıkhi Okunuşu”, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2009, sy. 13, s. 196.

¹⁹¹ Mekke, Medine. (Harem bölgesi). Ayrıca bkz. Hüsamettin Erdem, “Mahremiyet, İffet ve Hayâ İlişkisi”, Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu, Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, Samsun 2016, C: I, s. 55.

zarar vermeyi yasaklamak anlamını vermektedir.¹⁹² Bununla birlikte mahrem sözü el sürmemek, herhangi bir şeyi terk etmek anlamına da gelmektedir.¹⁹³ Ayrıca “yabancı erkek tarafından görülmesi caiz olmayan, sır saklanmayan yakın kimse, sırdaş, samimi”,¹⁹⁴ mahzur,¹⁹⁵ hürmet, ihtiram;¹⁹⁶ mahrum etmek, zayi etmek, birini bir şeyden mahrum etmek, yoksun bırakmak manalarına da gelmektedir.¹⁹⁷ *el-Müfredat* adlı Kur’ân kavramları sözlüğü ile şöhret bulan Rağib el-İsfahânî (ö. 502/1108); men etmek, yasaklamak manaları ile birlikte, Harem bölgesine ihramlı olarak girmek anlamını veriyorsa da,¹⁹⁸ Zebîdî (ö. 1205/1791); mahrem kavramının savunulan, korunan bir yer anlamında kullanıldığını belirtmiştir.¹⁹⁹

2.1.2. Terim Anlamı

Fıkıh kaynaklarında mahrem; haram olan, dinen haram kılınmış,²⁰⁰ aynı zamanda kadınla mübah olan bir yolla nikâhlanan erkeğe denir.²⁰¹ Kadının kendisine dokunması helal sayılan eşi veya evlenmesi yasak olan yakınıdır; yani yakın akraba olması hasebiyle nikâhlanması haram olan kişidir²⁰² veya nikâhlanması helal

¹⁹² Cevherî, *es-Sıhah*, “h-r-m” mad., C: V, s. 1896.

¹⁹³ Ramazan Diler, “Mahremiyet Eğitimi ve Önemi”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, C: II, sy. 1, s. 72; Nevzat Aydın, “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Mesken Mahremiyetinin Korunmasına Yönelik Esaslar”, Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu, Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, Samsun 2016, C: II, s. 291.

¹⁹⁴ Huriye Martı, “Hz. Peygamber’in Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden ve Mahremiyeti”, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 2009, C: IX, sy. 2, s. 14.

¹⁹⁵ Ferhat Koca, “Haram”, *DİA*, C: XVI, s. 100.

¹⁹⁶ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 337.

¹⁹⁷ Selahattin Fettahoğlu, “Mahrem Nâmahrem İffet Ve Namus Kavramlarının Semantiği ve Kur’ân’da Kullanılış Biçimleri”, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2016, C: XI, sy. 5, s. 275.

¹⁹⁸ Rağib el-İsfahânî, *Müfredatü Elfazî'l-Kur’ân*, “h-r-m” mad., s. 229-230.

¹⁹⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, C: VIII, s. 241.

²⁰⁰ Yusuf Şen, “İslâm Hukûkuna Göre Sağlık Hizmetlerinde Mahremiyet Hakkı”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2015, C: XIX, sy. 61, s. 430.

²⁰¹ Halîl Ahmed es-Sehârenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., C: VIII, s. 302.

²⁰² Şeyh Nizam, *el-Fetava el-Hindiyye*, C: I, s. 219; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*

olmayan yakınlarıdır.²⁰³ Erkek, kadının ya evlenerek ya da evlenmesi caiz görülmeyen akrabalık vasıflarından dolayı mahremi olarak tanınır.²⁰⁴ Evlenmeye engel olan sebepler arasında kan hısımlığını, süt hısımlığını ve sıhrî hısımlığı sayabiliriz.²⁰⁵ Mahrem kavramı, bu tür hısım bağları sebebiyle evlenmesi yasak olan erkek ve kadının birbirlerine mahrem sayılmasını ve kendisiyle nikâhlanması şer'an yasaklanmış olan belli derecedeki yakın akrabayı ifade etmektedir.²⁰⁶

Kadının evlenmesi yasak olan erkek akrabalarına mahrem denir.²⁰⁷ Bu mahrem sayılan akrabaları şöyle sıralayabiliriz: baba, dede, torun, kayınpeder, oğul, üvey oğul, erkek – kız kardeşlerinin oğulları.²⁰⁸ Bununla birlikte erkekler için evlenilmesi yasak olan akrabalar: anne, kız, kız kardeş, hala, teyze, erkek – kız kardeşlerinin kızları, sütanne, sütkardeşler ve kayın validesidir²⁰⁹ ve erkeğin bu kimselerle evlenmesi ebediyen haramdır. Bu nesep hısımlarının fitne korkusu

Sözlüğü, s. 337; Zahra Jalaepour, **Hijab in Transition Dress Code Changes amongst Iranian Diaspora in London**, Yüksek Lisans Tezi, Sussex Üniversitesi, İngiltere 2016, s. 61; Latifah Abdulgani Abdulrahman Bin Nafisah, **Muslim Female Clothing Practices: An Exploratory Study of Ancient and Modern Perceptions**, Yüksek Lisans Tezi, Pretoria Üniversitesi, Pretoria 2015, s. 65 (99. dipnotunda).

²⁰³ Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, C: VIII, s. 24; Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr**, C: V, s. 17.

²⁰⁴ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, "h-r-m" mad., C: XII, s. 123.

²⁰⁵ Dünür gibi evlilik yoluyla oluşan hısımlık bağıdır. Ayrıca bkz. Hamza Aktan, "Sıhriyet", **DİA**, C: XXXVII, s. 111; Maher en-Nunu, **Ahkâm es-Sefer fi'l-Fıkhî el-İslâmi**, Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi, Ürdün 2001, s. 350.

²⁰⁶ Salim Öğüt, "Mahrem", **DİA**, C: XXVII, s. 388; Abdullah Kahraman, "**Mahremiyetin Tanımı ve Sınırı**", Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu, Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, Samsun 2016, C: I, s. 33; Cemalettin Şen, "**İslâm Hukuku açısından Mahremiyet-Zaman İlişkisi**", Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu, Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, Samsun 2016, C: II, s. 487.

²⁰⁷ Muharrem Ertaş, "**İslâm Fıkhdında Mahrem na-Mahrem Mefhumu**", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, C: III, s. 129.

²⁰⁸ Nûr, 24/31.

²⁰⁹ Nisâ, 4/23.

olmadıkça mahremın yanında halvet²¹⁰ halinde bulunması, yola çıkması veya tesettürsüz durmasına izin verilmiştir.²¹¹

Mahrem vucup şartı mı ya da eda şartı mı?

Fukahâ, mahremle ilgili haccın farz oluşunun şartları konusunda ihtilaf etmiştir. Hanefî mezhebinde, mahremi vucub şartından değil, eda şartı olarak kabul ettiğini belirtmiştir.²¹² Bazı âlimler ise mahremi eda şartı değil, vucub şartı olduğunu ifade etmişlerdir.²¹³ İmam Şâfiî ve Mâlik, kadına haccın vacip olabilmesi için mahremi şart koşmamışlardır. Ahmed b. Hanbel ve diğerleri mahremın ise bulunması gerektiğini ifade etmişlerdir.²¹⁴

Diğer klasik ilmiyelerde mahrem, haccın farziyet şartı olarak kabul edilmişse de,²¹⁵ Alâüddîn es-Semerkandî (ö. 539/1144) ise bu konuyu haccın vucub şartlarından biri olarak belirtmiştir.²¹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) haccın vucub-u edasının şartı olarak değerlendirmiştir.²¹⁷ Bu görüşleri müteakiben “mahrem şartını vucub şartı olarak kabul edersek, mahremsiz kadına öncelikle haccın farz olup olmadığını anlamamız gerekir. Görünen o ki bu şartı taşımayan kadına hac farz olmamaktadır. Eğer eda şartı olarak kabul edersek o zaman eda edeceği vakit, yani en azından Hanefilere göre Kâbe’ye üç günlük mesafeden daha yakın bir sınırdan itibaren konu müzakere edilmelidir. Zaten Hanefilere göre üç günden az bir mesafede ise mahrem şartı aranmamaktadır. Dolayısıyla sefer mesafesinin altında

²¹⁰ Erkek ve kadının baş başa kalmasıdır. Ayrıca bkz. Orhan Çeker, “Halvet”, **DİA**, C: XV, s. 384; Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 176.

²¹¹ Şamil İA, “Mahrem”, **ŞİA**, C: V, s. 83.

²¹² Mergînânî, **el-Hidâye**, C: I, s. 135; İbnü’l-Murtazâ, **el-Bahru’z-Zehhar**, C: III, s. 458.

²¹³ Şevkânî, **es-Seylü’l-Cerrar**, C: II, s. 161.

²¹⁴ İbn Rüşd el-Hafid, **Bidâyetü’l-Müctehid**, C: I, s. 260.

²¹⁵ Hadi Sofuoğlu, “**İslâm İbâdet Esasları (TDV İslâm Ansiklopedisi Maddeleri)**”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İzmir 2015, s. 135; İsmail Karagöz, Mehmet Keskin, Halil Altuntaş, **Hac İlmihali**, DİB Yayınları, 10. bs., Ankara 2013, s. 37.

²¹⁶ Semerkandî, **Tuhfetü’l-Fukahâ**, C: I, s. 383-390.

²¹⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslâm İlmihali**, s. 372.

olan mikatlardan kadının mahremsiz haccetmesi caiz olur ki bu durumda tartışmaya mahal kalmaz yalnız seferdeki zaman ve mesafe kriteri tespit edilmelidir.”²¹⁸

2.1.3. Mahremlik Sınırları ve Ölçüleri

Birbirlerine mahrem olan kişiler arasında dini hükümler konusunda nâmahremde olmayan bazı farklar vardır. Nur sûresinde açık bir şekilde ifade edildiği gibi, **“Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını²¹⁹ korusunlar. Zahir²²⁰ olan kısımlar müstesna, ziynet²²¹ yerlerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar.”**²²² âyetinde kadının mahremlik sınırları belirtilmiştir. Bununla birlikte nâmahrem erkeklerle beraber yaşamaları, onlara dokunmaları, onlarla samimi ilişkide bulunmaları yasaktır. Edebi gözeterek karşılıklı davranışların serbestlik ölçüleri hususunda dikkatli olmalı, tesettür sınırlarına önem gösterilmelidir.²²³ Buradan hareketle mahremlik, erkek ve kadının yalnız başlarına bir mekânda kalması, istedikleri gibi davranmaları, aralarında kurduğu ilişki ve iletişimin ölçüsüne özen göstermektir.²²⁴

Ayrıca “el-muharrematü'l-muvakkate”²²⁵ terimiyle anılan geçici bir engel sebebiyle evlenilmesi haram olanların arasına **“İki kız kardeşi (nikâh altında) bir araya getirmeyiniz.”**²²⁶ âyetinin ortaya koyduğu iki kardeş ile aynı anda nikâh

²¹⁸ Zeki Koçak, “İddet Bekleyen ve Yanında Mahremi Olmayan Kadınların Sefere Çıkması ve Hacca Gitmesi”, s. 113.

²¹⁹ Namus, şeref. Ayrıca bkz. İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, “â-r-z” mad., C: VII, s. 171; Hayati Hökelekli, “İrz”, **DİA**, C: XIX, s. 133; Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 212.

²²⁰ Açıkta olan, belirgin olandır. Ayrıca bkz. İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, “z-h-r” mad., C: IV, s. 527; İbrahim Kâfi Dönmez, “Zâhir”, **DİA**, C: XLIV, s. 85.

²²¹ Bedene ait ziynet, süs. Ayrıca bkz. Rağib el-İsfahânî, **Müfredatü Elfazi'l-Kur'ân**, “Zain” mad., s. 388.

²²² Nûr, 24/31.

²²³ Hamza Aktan, “Mahrem”, **İİGYA**, C: III, s. 132-133.

²²⁴ Abdülkadir Tekin, “İslâm Aile Yapısında Ahlak/Mahremiyet Eğitimi”, Sinop Üniversitesi Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 2016, C: I, s. 31; Sabri Erturhan, “İslâm Hukukunda Suçla Mücadele Yöntemleri”, İHAD, 2007, sy. 9, s.138.

²²⁵ Fahrettin Atar, “Muharremât”, **DİA**, C: XXXI, s. 6.

²²⁶ Nisâ, 4/23.

yapması yasak olduğunu beyan eder. Geçici bir engelin bulunması nedeniyle nikâhın yasak olarak saydığımız diğer kimseler hala ve teyzedir. Bir kadınla halasını veya teyzesini birlikte nikâhlamak haram²²⁷ olduğu gibi böyle durumlarda sınırların gözetilmesi gerekmektedir. İleride muhtemel olan sapmalardan koruma amaçlı bu sınırlamalar getirilmiştir.²²⁸ Buna benzer iki sütkız kardeşlerin de durumu aynıdır. Biriyle evli kaldığı sürece diğeriyle evlenmek de geçici olarak haramdır.²²⁹

Diğer yandan mahrem Mecûsî veya fâsık ise o halde kadın hacca gitmekle mükellef değildir.²³⁰ Çünkü İslâm'ın şartlarını gözetmeyen bu tür mahremler hac sırasında sıkıntı oluşturabilir.²³¹ Bundan dolayı Mecûsî birisi ile nikâhlanmak caiz olmayıp ayrıca Mecûsî kimsenin kendi kardeşiyle evlilik yapabilmesinden dolayı da o kimseyle sefere çıkmak men edilmiştir. Fâsık ile de yola çıkmaya cevaz verilmemesinin sebebi, güvenilir olmayıp, himaye etmeyebileceğindedir.²³² Fakat bazı fukahâyâ göre, kadın üzerine hac vacip olabilmesi için fâsık da olsa kocası yanında bulunmalıdır. Çünkü fâsık koca yanında olmakla şüpheyi gidermiş olacaktır.²³³ Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1103/1692) fetvâlarına bakıldığında mahrem ister kâfir ister Müslüman, ister hür ister köle olsun sonuç itibariyle fark etmez.²³⁴ Akıl, bulûğ ve emin vasıfları taşıması İslâm hukukunun gözettiği şartlardır.²³⁵

²²⁷ Buhârî, "Nikâh", 27; Müslim, "Nikâh", 39.

²²⁸ Salim Öğüt, "Mahrem", **DİA**, C: XXVII, s. 388.

²²⁹ İbn Âbidîn, **Haşiyetü Reddi'l-Muhtar**, C: II, s. 464; Hamza Aktan, "Sihriyet", **DİA**, C: XXXVII, s. 111.

²³⁰ Tahtâvî, **Haşiyetün alâ Meraki'l-Felah**, s. 599.

²³¹ İbn Hümâm, **Şerhu Fethi'l-Kadîr**, C: II, s. 422.

²³² Serahsî, **Kitabu'l-Mebsût**, C: IV, s. 111; Aynî, **el-Binâye**, C: III, s. 445; İbn Hümâm, **Şerhu Fethi'l-Kadîr**, C: II, s. 422; Abdullah b. Şeyh Muhammed b. Süleyman: Damad Efendi, **Mecmaü'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur**, Dâru-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1317 h., C: I, s. 262; İbn Âbidîn, **Haşiyetü Reddi'l-Muhtar**, C: II, s. 464; Maher en-Nunu, **Ahkâm es-Sefer fi'l-Fikhi el-İslâmi**, s. 351.

²³³ Şirvânî, Abbâdî, **Havaşî alâ Tuhfeti'l-Muhtac**, C: IV, s. 24 (kenarında).

²³⁴ Çatalcalı Ali Efendi, **Fetavayı Ali Efendi ve Fetavayı Feyziyye**, Dersaadet, İstanbul 1324 h., C: I, s. 23; Ayrıca bkz. İbn Nüceym, **el-Bahru'r-Raik**, C: II, s. 339; İbn Âbidîn, **Haşiyetü Reddi'l-Muhtar**, C: II, s. 464; Ali Abdülhamid Baltacî, Muhammed Vehbi Süleyman, **el-Mu'temed**, C: I, s. 327.

²³⁵ İbn Âbidîn, **Haşiyetü Reddi'l-Muhtar**, C: II, s. 464; Şeyh Nizam, **el-Fetava el-Hindiyye**, C: I, s. 219; Damad Efendi, **a.g.e.**, C: I, s. 262; İbn Nüceym, **a.g.e.**, C: II, s. 339; Maher en-Nunu, **Ahkâm es-Sefer fi'l-Fikhi el-İslâmi**, s. 351.

Nitekim İbn Kudâme (ö. 682/1283), mecnun ve ergenlik çağına ulaşmayan çocuk mahremlerin kadını korumaktan aciz olduğunu ifade etmiştir.²³⁶ Şirbînî (ö. 977/1570) ise İbn Kudâme'nin gözettiği şartları daha hafifleterek çocuğun mahrem için caydırıcılık özelliği bulunduğunu ifade etmiştir.²³⁷

2.1.4. Mahrem İle Yolculuk Yapmanın Mahiyeti

Kadın, yaratılış özelliklerinden dolayı erkeğe göre daha zayıf, nazik ve hassas bir tabiata sahiptir.²³⁸ Binaenaleyh, erkek tarafından korunmaya, onun himayesine ihtiyaç duyar. Kadın ile birlikte yolculuk yapacak olan mahrem hür veya köle, Müslüman veya Gayri Müslim olması şart olmayıp akıl, bulûğ ve emin gibi sıfatları taşıması yeterlidir.²³⁹ Hanbelî mezhebi, mahrem Müslüman olmasını şart koşarken, Hanefî ve Şâfiî mezhepleri, mahrem Müslüman olmasını şart koşmayıp zimmî olmasını bile yeterli görmüşlerdir, zira sorumluluk üstlenen kişinin olması yeterlidir.²⁴⁰ Bu hususta kadının güvenliği öncelikli olduğu için mahrem inancına bakılmaksızın kendisini koruması yeterlidir. Çünkü kadın yolculuğa çıktığı sırada yolda bir takım zorluklar ve tehlikelerle karşılaşabilir. Günümüzde var olan fitne ve fesat sebebiyle bir takım iftira ve şaibelerden korumak için kadınların yanında mahremi olmadıkça sefere çıkması uygun görülmemiştir. Bu hüküm kadınların aleyhine yapılmadığı gibi iffet ve namusunu korumak amaçlıdır. Bu sayılanları göz önünde bulundurulduğunda kadın mahremsiz bir şekilde yolculuk yapabilecektir.²⁴¹ Ayrıca bazı eserlerde mahrem bäsîr (gözü gören) olma şartı da zikredilmektedir.²⁴²

²³⁶ İbn Kudâme, **el-Muğni**, C: III, s. 194; Aynî, **el-Binâye**, C: III, s. 445; Damad Efendi, **a.g.e.**, C: I, s. 262.

²³⁷ Şirbînî, **Muğni'l-Muhtac**, C: II, s. 271.

²³⁸ Mustafa Öztürk, **Cahiliyeden İslâmiyet'e Kadın**, Ankara Okulu Yayınları, 4. bs., Ankara 2015, s. 97.

²³⁹ Celal Yıldırım, **Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı**, C: II, s. 826.

²⁴⁰ İbn Âbidîn, **Haşiyetü Reddi'l-Muhtar**, C: II, s. 464; Maher en-Nunu, **Ahkâm es-Sefer fi'l-Fıkh el-İslâmi**, s. 352.

²⁴¹ Fahrettin Atar, "Sefer", **DİA**, C: XXXVI, s. 297; Osman Şahin, "İslâm Hukuk Metodolojisinde Zerâyi' ve Uygulaması", **İHAD**, 2006, sy. 7, s. 241.

²⁴² Şirbînî, **Muğni'l-Muhtac**, C: II, s. 271; İbn Âbidîn, **Haşiyetü Reddi'l-Muhtar**, C: II, s. 464; Maher en-Nunu, **Ahkâm es-Sefer fi'l-Fıkh el-İslâmi**, s. 352.

İslâm'da kadınların bilinmeme, ulaşılmama ve dokunulmama hususunda kendilerine özgü hakları bulunmaktadır. Kadınlar için tanınan bu haklar, hayatın hem özel yaşamına saygı duymayı hem de dini şartlara gösterilmesi gereken saygıyı kapsamaktadır. Ayrıca İslâmi kimliğinin korunması bakımından da bu önemlidir.²⁴³

Seferilik kendi yapısında bir meşakkattir. Bu meşakkatler içinde kadın seferi tek başına sürdüremediği için erkeğin bulunması ve onların mahremle yola çıkmaları bir gerekliliktir. Çünkü ulaşım araçları ne kadar modernize edilirse edilsin, çok uzak mesafelere ne kadar kısa zamanda ulaşırsa ulaşılsın yine de her yolculukta şu veya bu biçimde bir meşakkat meydana gelebilmektedir.²⁴⁴ Yolculukta dinlenme ihtiyacı olabilir ve konaklama yerindeki emniyet şartları da göz ardı edilmemelidir.²⁴⁵

Nitekim Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi, *“Yolculuk azaptan bir parçadır, her birinizin yiyeceğine, içeceğine, uykusuna mani olur. Öyleyse işini bitiren ailesine dönmede acele etsin.”*²⁴⁶

Abdullah b. Abbâs'ın (r.a.) rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte de, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

*“Bir erkek, bir kadınla yanlarında mahrem biri bulunmadıkça yalnız kalmasın. Kadın, yanında mahremi bulunmadıkça yolculuk yapmasın.” Bir adam kalktı ve: “Ey Allah'ın Resûlü! Karım hac yolculuğuna çıktı, ben ise falanca gazveye yazıldım.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): “Git ve karınla birlikte hac yap.”*²⁴⁷

Fıkıh âlimleri bu hadis-i şerife, kadınların tecavüze uğramama, fitne, iftira korkusu ve iffetlerini muhafaza etme gibi gerekçeler sunarlar. Allah, erkek-kadın arasındaki ilişkilerde zinaya götüren tüm yolları kapatmıştır.²⁴⁸

²⁴³ İsmail Güllük, “Avret Mahremiyeti Prensipleri Açısından Görüntü”, Gerçeklik, Sanal Âlem ve Cinsellik Üzerine Fıkî Bir Analiz, İHAD, 2014, sy. 23, s. 106.

²⁴⁴ Fahrettin Atar, “Seferilik”, İİGYA, C: IV, s. 83.

²⁴⁵ Fahrettin Atar, “Seferilik”, İİGYA, C: IV, s. 91.

²⁴⁶ Buhârî, “Umre”, 19; “Cihad ve Seyir”, 136, “Et'ime”, 30.

²⁴⁷ Buhârî, “Nikâh”, 111; Müslim, “Hac”, 424.

²⁴⁸ İsrâ, 17/32; Furkân, 25/68; Mümtehine, 60/12.

2.2. Sefer Kavramı

Kadınların yanında mahremi bulunmadan yolculuk yapması hakkındaki hadislerde güvenliğin dışında seferiliğin mesafe ile ilgili olduğu da belirtilmektedir. Sefer kavramını anlamak için sözlüklere başvurularak hangi manaya geldiğini ortaya koymaya çalışacağız. Ayrıca seferdeki mesafe miktarını da inceleyeceğiz. Kadınların yolculuğu ile ilgili çeşitli hadisler olduğu görülmektedir. Kadınların yolculuğuna engel olmasına dair hadisler farklı mesafelerden sefere çıkan kişilerle ilgilidir. Seferilik hakkında fıkıh âlimlerinden kimisi zaman birimini kimisi mesafe ölçülerini kimisi de örfü göz önünde bulundurarak hüküm vermiştir.²⁴⁹ Nitekim sefer, insanın ahlakını açmak ve onu yakından tanımaktır. Kısa müddetli seferle insan ahlakı bilinemeyecektir.²⁵⁰

2.2.1. Sözlük Anlamı

Sefer Arapça kökenli bir kelime olup sözlükte süpürmek, mesafe kat etmek,²⁵¹ örtüyü açmak veya kaldırmak,²⁵² yazmak,²⁵³ ayrılmak, açığa çıkarmak,²⁵⁴ gündüz ışığı,²⁵⁵ devenin burnuna burunluk takmak,²⁵⁶ sabahın aydınlığı²⁵⁷ manalarına gelmektedir. Bununla birlikte bir yerden diğer yere gitme,²⁵⁸ belirli bir mesafeye

²⁴⁹ Abdullah Özcan, “Fakihlerin Seferilikle İlgili Hadislerden Hüküm Çıkarma Usulleri”, Seferilik ve Hükümleri, s. 103.

²⁵⁰ Şel’an, **en-Nevazil fi’l-Hac**, s. 108; Maher en-Nunu, **Ahkâm es-Sefer fi’l-Fıkhi el-İslâmi**, s. 5.

²⁵¹ İbn Manzûr, **Lisânu’l-Arab**, “s-f-r” mad., C: IV, s. 368; Esmahan İbrahim Musa el-Belvi, **Eser es-Sefer fi’l-Muamelat el-Mali ve el-Ehval eş-Şahsi fi’l-Fıkhi el-İslâmi**, Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi, Ürdün 2000, s. 4.

²⁵² Rağib el-İsfahânî, **Müfredatü Elfazi’l-Kur’ân**, “s-f-r” mad., s. 412.

²⁵³ Fahrettin Atar, “Sefer”, **DİA**, C: XXXVI, s. 294.

²⁵⁴ Yunus Vehbi Yavuz, “**Seferîlik Şartları**”, Seferilik ve Hükümleri, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 291; Suat Erdem, “**İslâm Hukukunda Seferiliğin Ölçütü**”, İHAD, 2011, sy. 18, s. 111.

²⁵⁵ Cevherî, **es-Sıhah**, “s-f-r” mad., C: II, s. 685.

²⁵⁶ Bedreddin Çetiner, “**Kur’ân’da Sefer (Yolculuk)**”, Seferilik ve Hükümleri, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 40.

²⁵⁷ Ferâhîdî, **Kitabü’l-Ayn**, “s-f-r” mad., C: VII, s. 246.

²⁵⁸ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 499.

gitmek,²⁵⁹ ıslah etmek, düzenlemek, açmak ve keşfetmek²⁶⁰ herhangi bir sebeple bir yerden yakın veya uzak olan başka bir yere gitmek²⁶¹ bir hamlede gidilip dönülemeyecek bir yere gitmek üzere yola çıkmak²⁶² gibi anlamları taşımaktadır.

2.2.2. Terim Anlamı

Seferin terim anlamı ise, belirli bir mesafeye gitmek,²⁶³ bazı hükümlerin değişmesine sebep olan yolculuk,²⁶⁴ yola çıkmak, yolculuk yapmak,²⁶⁵ “bir kimsenin üç gün üç gece yani mutedil yürüyüşle on sekiz saatlik veya daha uzak bir yere gitmek üzere oturduğu mahalden ayrılmasıdır.”²⁶⁶ Ayrıca seferden kasıt 16 fersah, yani 48 millik bir yolculuktur.²⁶⁷

2.2.3. Sefer Türleri

İnsanoğlu gezmeyi, dolaşmayı, yeni şeyleri keşfetmeyi seven bir varlıktır. Bundan dolayı gayeleri farklı olan seferler yapmaktadır.²⁶⁸ Sefer türleri aşağıda beş madde olarak sıralanmıştır.

²⁵⁹ Hamdi Döndüren, “Seferilik”, **ŞİA**, C: VII, s. 153.

²⁶⁰ Zeki Koçak, “İddet Bekleyen ve Yanında Mahremi Olmayan Kadınların Sefere Çıkması ve Hacca Gitmesi”, s. 78.

²⁶¹ Fahrettin Atar, “Seferilik”, **İİGYA**, C: IV, s. 83.

²⁶² Mehmet Erdoğan, “Sefer Hükümleri ve Ahkâmın Değişmesi”, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 409.

²⁶³ Fahrettin Atar, “Genel Olarak Seferilik ve Hükümleri”, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 13.

²⁶⁴ Fahrettin Atar, “Sefer”, **DİA**, C: XXXVI, s. 294; Musa el-Belvi, **Eser es-Sefer fi'l-Muamelat el-Mali ve el-Ehval eş-Şahsi fi'l-Fikhi el-İslâmi**, s. 4.

²⁶⁵ Hamdi Döndüren, “Seferilik Şartları ve Tâbîlik-Metbûluk”, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 171.

²⁶⁶ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 499.

²⁶⁷ Hamza Aktan, “Seferilikte Zaman ve Mesafe Kriteri”, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 227.

²⁶⁸ Âyetullah Ca'fer Subhânî, “Şîa İmamiyyesinde Seferîlik Hükümleri”, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 385.

1. Vacip seferler:

a. Farz haccı eda etmek. Farz olmakla beraber uzun ve meşakkatli yolculuklardan biri olan; aynı zamanda çok büyük ecir ve sevabı olan hac ve umre ibadeti²⁶⁹ bu madde içerisinde zikredilmektedir. Konu ile ilgili İbn Mes'ûd'tan rivâyet edilen hadis-i şerifte, Peygamber Efendimiz (s.a.v.): *“Hac ve umreyi art arda yapın. Zira bu ikisi, tıpkı demir, altın ve gümüşün pasını gideren körük gibi günahı ve fakirliği izale eder. Kabul edilmiş bir haccın karşılığı ise ancak cennettir.”*²⁷⁰ buyurmuştur.

b. Cihad. Allah'ın kitabı ile yapılan cihad en büyük cihaddır.²⁷¹ Ayrıca cihad insanın kendi nefesine ve şeytana karşı mücadele etmesidir.²⁷²

Resûlullah (s.a.v.) cihadı şöyle tanımlamıştır:

*“Allah yolunda cihad etmek maksadıyla yapılan bir sabah ve akşam yürüyüşü, dünyadan ve içinde bulunan her şeyden daha hayırlıdır.”*²⁷³

Kur'ân ve hadislerde ifade edildiği gibi cihad kavramı, Allah yolunda savaşmak, dini öğrenmek, Allah'ın emir ve yasaklarına uymak, haram ve günahlara karşı nefsinin korunması, İslâm dininin bilinmesi, tanınması, yaşanması ve yücelmesi için çaba göstermek gibi anlamlara gelmektedir.²⁷⁴

c. Hicret. Sözlükte “terk etmek, ayrılmak, bir yerden başka bir yere göç etmek”²⁷⁵ gibi anlamlara geldiği belirtilmektedir. Ayrıca bulunduğu, ikamet ettiği yerde zulüm görmek, eziyet veya cefa çekmek, azgınlık,

²⁶⁹ Bakara, 2/196.

²⁷⁰ Tirmizî, “Hac”, 2; Nesâî, “Menâsik”, 6; İbn Mâce, “Menâsik”, 3.

²⁷¹ Furkân, 25/52.

²⁷² Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 75.

²⁷³ Müslim, “İmâre”, 112-115.

²⁷⁴ Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, “Sefer” mad., **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yayınları, İstanbul 2009, s. 89.

²⁷⁵ Fikret Karaman v.d., “Sefer” mad., **a.g.e.**, s. 227.

sapkınlık gibi sebeplerden dolayı ²⁷⁶ hicret etmek ²⁷⁷ ibadet amaçlı yolculuklardan sayılmıştır.

ç. İlim tahsili gayesi ile sefer. Allah (c.c.) Kur’ân’da şöyle emretmektedir:

“Müslümanların topluca cihada gitmelerini men edip, mücahitlerden bir kısmının ilim tahsil etmek üzere geri kalmalarını emretmektedir.”²⁷⁸

Buradan hareketle “İslâm dini bilim, öğrenme, öğretme, eğitme, yetiştirme ve olgunlaştırma dinidir diye biliriz.”²⁷⁹ Nitekim Kur’ân’ın ilk emri **“Oku!”**²⁸⁰ olmuştur. İlim öğrenmek için harcanan vakti nafîle ibadetlerden daha yüksek tutulmuştur.²⁸¹ Klasik dönemde âlimler başka ülke veya şehirde oturan ilim adamlarından ilim öğrenebilme maksadıyla sefere çıkmışlardır.²⁸² Tebliğ, irşat, yani iyiliği yayma amacıyla çıkılan yolculuklar da bu madde kapsamındadır.²⁸³

Kim ilim öğrenmek için yola çıkarsa sonunda büyük bir nimete kavuşur. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

“Her kim ilim tahsili için bir yola çıkarsa Allah (c.c.) da ona, cennet yolunu kolaylaştırır.”²⁸⁴

d. Anne ve baba ziyareti: Bu kısma akraba ziyaretini de dâhil edebiliriz.²⁸⁵ Nitekim Allah, anne-babayı ziyaret etmeyi Müslümanların

²⁷⁶ İlyas Uçar, *Yolculukta Namazın Kısaltılması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2009, s. 27.

²⁷⁷ Nisâ, 4/100.

²⁷⁸ Tevbe, 9/122.

²⁷⁹ Fahri Kayadibi, “İslâm Dini’nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem”, İÜİFD, 2002, sy. 4, s. 33.

²⁸⁰ Alak, 96/1.

²⁸¹ Ali Kara, *Âyetler ve Hadisler Işığında Fıkîhî Vaazlar*, Hisar Yayınevi, İstanbul t.y., C: II, s. 471.

²⁸² Askalânî, *Selamet Yolları Büluğ’l-Meram Tercümesi ve Açıklaması*, C: I, s. 22.

²⁸³ İlyas Uçar, *Yolculukta Namazın Kısaltılması*, s. 28.

²⁸⁴ Buhârî, “İlim”, 10.

üzerine vacip kılmıştır.²⁸⁶ Bu delillere binaen, akrabayla ilişkiyi kesmenin haram olduğu bildirilmiştir.²⁸⁷

2. Mendub seferler:

Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevi, Mescid-i Aksa, akraba ve sıla-i rahim ziyareti mendub seferlerden sayılmaktadır.²⁸⁸ Çünkü Allah Teâlâ, sıla-i rahim yapmayı ve akrabalarla olan bağı koparmamayı emretmektedir.²⁸⁹

3. Mubah seferler:

Başta ticaret²⁹⁰ olmak üzere helal rızık kazanmak,²⁹¹ ihtiyaç için avlanmak,²⁹² askerlik yapmak, denetim gibi iş maksadıyla yola çıkmak bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca tedavi ile sağlığa kavuşmak için yolculuğa çıkmakta bu türden sefere örnek olabilir. Bunun dışında seyahat etmek, dünyayı gezme ve tanıma,²⁹³ şehirlerin tarihi yerlerini²⁹⁴ ve Allah'ın verdiği nimetleri²⁹⁵ görmek, bilgi edinmek, ders²⁹⁶ ve ibret almak,²⁹⁷ Allah'ı düşünmek, yüceliğini anlamak²⁹⁸ için yolculuğa çıkmak Allah tarafından teşvik edilmiştir.

²⁸⁵ Musa el-Belvi, *Eser es-Sefer fi'l-Muamelat el-Mali ve el-Ehval eş-Şahsi fi'l-Fikhi el-İslâmi*, s. 24.

²⁸⁶ Ra'd, 13/21.

²⁸⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, C: VI, s. 439.

²⁸⁸ Musa el-Belvi, *a.g.e.*, s. 24.

²⁸⁹ Bakara, 2/27; Ra'd, 13/25.

²⁹⁰ Bakara, 2/198.

²⁹¹ Kureyş, 106/2.

²⁹² Mâide, 5/4, 96.

²⁹³ Hac 22/46; Rûm, 30/9, 42.

²⁹⁴ Sebe', 34/18.

²⁹⁵ Mülk, 67/15.

²⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/137; Nahl, 16/36; Tâhâ, 20/128; Secde, 32/26.

²⁹⁷ En'âm, 6/11; Yûsuf, 12/109; Neml, 27/69; Ankebût, 29/20.

²⁹⁸ Fâtır, 35/ 44; Mü'min, 40/21, 82; Muhammed, 47/10.

4. Haram seferler:

Adam öldürmek, kumar oynamak, yol kesmek, yolculara engel olmak, haram yolla ticaret gayesi ile sefer, kocasına itaat etmeyen kadının seferi bu tür günah seferlerden sayılabilir.²⁹⁹

5. Mekruh seferler:

İyi niyetli olmayıp hırsızlık yapmak, zarar vermek, fitne çıkarmak, arayı bozmak gibi dinen yasaklanıp meşrû sayılmayan niyetlerle yapılan yolculuklar bu maddede değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra kadının beraberinde mahremi bulunmadan yaptığı yolculuklar da gayri meşrû amaçlı sefer kısmına girmektedir.³⁰⁰ Bu tür seferlere günah olan yolculuk, yani *sefer-i ma'siyet* adı verilmektedir. Sadece nefsinin zevki için avlanmaya çıkılan yolculuk veyahut emniyetli olmayan yolda tek başına sefere çıkmak da mekruh seferler arasındadır.³⁰¹

Bu bağlamda Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kadının mahremsiz yola çıkmasını men eden hadisinde şöyle buyurmaktadır:

*“Bir erkek, yanında mahremi bulunmayan (yabancı) bir kadınla yalnız kalmasın! Bir kadın da yanında mahremi bulunmaksızın sefere çıkmasın. Bunun üzerine bir adam kalkarak: “Ey Allah’ın Resûlü, kadını hac için yola çıktı, ben ise falan gazvelere yazıldım!” dedi. Bunun üzerine Resûlullah: “Öyleyse git hanımına yetiş, onunla hac yap!” diye emretti.*³⁰²

2.2.4. Sefer Süreleri

Fukahânın ekserisi, seferi olabilmek için belirli bir mesafeyi kat etmek gerektiği konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak seferilik hükümlerini belirlemede

²⁹⁹ Musa el-Belvi, *Eser es-Sefer fi'l-Muamelat el-Mali ve el-Ehval eş-Şahsi fi'l-Fikhi el-İslâmi*, s. 24.

³⁰⁰ İsmet Kalkan, *Değişen Şartlar Bağlamında Namaz ve Oruç İbadetine Etkisi Bakımından Yolculuk*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2011, s. 11.

³⁰¹ Fahrettin Atar, *“Genel Olarak Seferilik ve Hükümleri”*, Seferilik ve Hükümleri, s. 15.

³⁰² Buhârî, “Nikâh”, 111; Müslim, “Hac”, 424.

ihtilafa düşmüşlerdir.³⁰³ Seferi, zamanla ölçenler arasında Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Ebû Hanîfe, İmam Yusuf ve Muhammed, Leys bin Sa'd (ö. 175/791), Sevrî ve Şa'bî gibi âlimleri sayabiliriz.³⁰⁴ “Yolculuk sebebiyle getirilen hükümler, yolculuğun uzun veya kısa oluşuna göre değişmektedir.”³⁰⁵

Orta yürüyüşle, yani yaya yürüyüşü veya deve yürüyüşüyle mesafenin uzunluğunu, Hanefî mezhebine göre günlük altı saat olarak alırsak, toplam on sekiz saat³⁰⁶ olmak üzere seferilik şartı en az üç gündür. Ancak Ebû Yusuf'a göre, seferilik şartı iki gündür.³⁰⁷ Hanefilerde seferilik süresi en fazlası on beş gündür.³⁰⁸ Bu konuda Hanefilerin dayandığı hadisler şunlardır:

*“Misafîr tam üç gün üç gece, mukim ise bir gün bir gece mesh eder.”*³⁰⁹

*“Kadın, yanında mahremi olmadan üç günlük yolculuğa çıkmasın.”*³¹⁰

Bu hadise binaen Hanefî mezhebine mensup bir kadın için evden Mekke'ye yol mesafesi üç gün ve üç gece olursa mahrem bulundurması şart olur, üç günden az ise mahrem bulundurması şart değildir.³¹¹ Hanefiler, seferin ölçüsünü koyarken bu hadislerdeki üç günlük yolculuk ifadesine dayanmaktadırlar. İmam Muhammed bunu şöyle izah ediyor:

³⁰³ Suat Erdem, “İslâm Hukûkunda Seferiliğin Ölçütü”, İHAD, 2011, sy. 18, s. 113-114.

³⁰⁴ Musa el-Belvi, *Eser es-Sefer fi'l-Muamelat el-Mali ve el-Ehval eş-Şahsi fi'l-Fikhi el-İslâmi*, s. 6.

³⁰⁵ Ülfet Görgülü, *İslâm Hukukunda Kolaylık Prensibi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1995, s. 36.

³⁰⁶ Musa el-Belvi, *a.g.e.*, s. 7; Beşir Gözübenli, “Elmahlı Hamdi Yazır'ın Seferilik Konusuna Yaklaşımı”, *Seferilik ve Hükümleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 139.

³⁰⁷ Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, C: I, s. 236; Fahrettin Atar, “Genel Olarak Seferilik ve Hükümleri”, *Seferilik ve Hükümleri*, s. 18.

³⁰⁸ Vecdi Akyüz, “Seferilik açısından Vatan Kavramı ve Seyahat Hürriyeti”, *Seferilik ve Hükümleri*, s. 120.

³⁰⁹ Müslim, “Tahare”, 85; Nesaî, “Tahare”, 98; İbn Mâce, “Tahare”, 86.

³¹⁰ Buhârî, “Taksîru's-Salât”, 4, “Sayd”, 26, “Salât fi mescid Mekke”, 6, “Saum”, 67; Müslim, “Hac”, 413, 417, 418, 422; Tirmizî, “Radâ”, 15; İbn Mâce, “Menâsik”, 7; Muvatta, “İsti'zân”, 37; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 2; Dârimî, “İsti'zan”, 46; Ahmet b. Hanbel, 1/222, 346; 2/13, 19, 143, 182, 437, 445, 493, 506; 3/34, 45, 52-54, 62, 66, 71, 77.

³¹¹ Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, C: I, s. 388.

“Hz. Peygamberin kadınlar için yolculuk yasağı koyduğu seferin ölçüsü, namazların kısaltılarak kılınacağı yolculuktur. Çünkü bu ölçüden daha azında kadınların mahremsiz olarak yolculuk yapmalarına izin verilmiştir. Sanki bu ölçü sefer ölçüsü değildir, ikisi birbirinden ayrılmıştır.”³¹²

Fakat bu hadislerin dışında farklı vakit gösteren hadisler de bulunmaktadır. Bundan dolayı görüş ayrılıkları oluşmaktadır. Şâfiî,³¹³ Mâlikî³¹⁴ ve Hanbelîler³¹⁵ ise sefer süresini orta yürüyüşle en az iki gün olarak belirlemişlerdir. Bu görüş sahipleri, seferiliğin dört berîd on altı fersah, yani yaklaşık iki günlük mesafe olduğunu savunurlar.³¹⁶ Peygamber Efendimizin Mekke halkına hitaben vermiş olduğu Mekke’den Usfan’a kadar dört berîden az süren bir mesafede namazı kısaltma emrini hüccet olarak gösterirler.³¹⁷ Fakat berîd meselesi şart olmayıp yolculuğun iki günden az olma durumunda da seferilik hükümleri geçerli olmaktadır. Bundan dolayı genel olarak sefer için gerekli süreyi ortak görüşle yaklaşık doksan kilometre olarak kabul etmektedirler.³¹⁸

İbn Abbas (r.a.) anlatıyor: “*Resûlullah (Mekke’de) ondokuz gün ikamet etti ve namazları kasretti. Biz de sefer yapıp ondokuz gün ikamet ettiğimiz zaman namazları hep kasrederdik, ondokuzdan fazla kaldığımız zaman artık dörde tamamlardık.*”³¹⁹ Hanbelî mezhebi bu hadise dayanarak on dokuz günü esas almıştır.³²⁰ Şâfiî ve Mâlikî mezhebine göre ise bir kişi vardığı yerde dört gün kalmaya niyet ederse seferilikten çıkmaktadır.³²¹

³¹² Yunus Vehbi Yavuz, “**Seferilik Şartları**”, Seferilik ve Hükümleri, s. 310.

³¹³ Şîrbînî, **Muğni’l-Muhtac**, C: I, s. 593.

³¹⁴ Sahnûn, **el-Müdevvene**, C: I, s. 119-120.

³¹⁵ İbn Kudâme, **el-Muğni**, C: II, s. 92.

³¹⁶ Fahrettin Atar, “**Genel Olarak Seferilik ve Hükümleri**”, s. 19.

³¹⁷ Dârekutnî, **Sünenü’l- Dârekutnî**, C: I, s. 387.

³¹⁸ Fahrettin Atar, **a.g.m.**, s. 20.

³¹⁹ Buhârî, “Taksîru’s-Salât”, 1, “Meğâzi”, 52; Ebû Dâvûd, “Salât”, 279; Tirmizî, “Salât”, 392.

³²⁰ İbn Kudâme, **el-Muğni**, C: II, s. 109.

³²¹ Serahsî, **Kitabu’l-Mebsût**, C: I, s. 236; Hamdi Döndüren, “**Seferilik Şartları ve Tâbîlik-Metbûluk**”, Seferilik ve Hükümleri, s. 180.

İmam Mâlik, İbn Ömer'in Mekke'de on gün kaldığını ve cemaatle birlikte kıldığı namazların dışındaki namazları kasrettiğini³²² ve: “İkamete niyet etmedikçe seferi olarak kılarım, gerekirse 12 gece kalayım.” dediğini rivâyet etmiştir. Hatta İbn Ömer'in, altı ay ikamet etmek zorunda kaldığı Azerbaycan'da namazları kasrederek kıldığı söylenmiştir.³²³

Kadınların mahremsiz yolculuğu ve sefer süreleri konusunda doktrinde ihtilaf eden fıkhi mezheplerin kendi görüşlerine göre dayandığı deliller şunlardır:

Mâlikî, Şâfiî ve Abdurahman b. Amr el-Evzâî (ö. 157/774), kadının bir gün, bir gece mahremsiz yolculuğunu yasaklayan aşağıdaki hadise dayanmışlardır:³²⁴

*“Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kadının, bir gün, bir gece sürecek bir mesafeye, yanında bir mahremi olmadan gitmesi helâl değildir.”*³²⁵

Hasan el-Basrî, Zührî (ö. 124/742)³²⁶ ve Katâde (ö. 118/736), kadının iki gün, iki gece mahremsiz yolculuğunu yasaklayan hadise istinad ederek iki günlük yolculuğa kadının mahremsiz gidemeyeceğini söylemiştir. İki günden az olduğu takdirde izin verilmektedir.³²⁷

*“Yanında kocası veya mahremi olmayan kadın, iki günlük mesafeye yolculuk yapmasın.”*³²⁸

Süfyan es-Sevrî, A'meş (ö. 148/765), Ebû Yusuf, İmam Muhammed,³²⁹ Abdullah b. Mes'ûd³³⁰ gibi âlimler ve Hanefiler de kadının üç gün, üç gece

³²² Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübra**, C: III, s. 136.

³²³ Emin Âşıkutlu, **“Sünnet'de Seferilik”**, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 59.

³²⁴ Serahsî, **Kitabu'l-Mebsût**, C: I, s. 235; Suat Erdem, **“İslâm Hukûkunda Seferiliğin Ölçütü”**, İHAD, 2011, sy. 18, s. 116.

³²⁵ Müslim, “Hac”, 414, 423; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 2.

³²⁶ Serahsî, **Kitabu'l-Mebsût**, C: I, s. 235; Suat Erdem, **a.g.m.**, s. 116; Davut Yaylalı, **“Seferilik Hükümleri”**, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 266.

³²⁷ Fahrettin Atar, **“Genel Olarak Seferilik ve Hükümleri”**, Seferilik ve Hükümleri, s. 29.

³²⁸ Müslim, “Hac”, 415, 416; Ahmet b. Hanbel, 3/34.

³²⁹ Davut Yaylalı, **“Seferilik Hükümleri”**, Seferilik ve Hükümleri, s. 267.

³³⁰ Suat Erdem, **“İslâm Hukûkunda Seferiliğin Ölçütü”**, İHAD, s. 116.

mahremsiz yolculuğunu yasaklayan hadisle ihticâc ederek yola çıkamayacağını ifade ederler.³³¹

*“Bir kadın, yanında kendisine nikâh düşmeyen bir mahremi bulunmaksızın üç günlük bir yolculuğa çıkamaz.”*³³²

Bütün bunların yanında hiçbir süre şart koşmaksızın sefer mesafesinin uzun ya da kısa olmasına bakmadan İbrahim en-Nehâî ve Şa’bî bir kadının tek başına mahremsiz yola çıkmasına cevaz vermemiştir.³³³ Bu görüşlerine dayanak olarak:

*“Bir kadın yanında mahremlerinden birisi bulunmadıkça yolculuk etmesin.”*³³⁴

Diğer bir hadiste ise Abdullah İbn Abbâs (r.a.) şöyle naklediyor:

*“Resûlullah (s.a.v.) şöyle dedi; “Hiçbir kadın yanında mahremi olmadıkça sefere çıkmasın; kadının beraberinde mahremi bulunmadıkça yanına hiçbir erkek girmesin.” Peygamberimizin bu uyarısı üzerine sahabilerden biri, “Ya Resûlullah! Ben şu ve şu askerler içinde gazveye yazıldım. Hâlbuki hanımum hac yapmak istiyor”, deyince Resûlullah: “Git, karınla haccet!”*³³⁵ buyurmuştur.

2.2.5. Sefer Mesafe Ölçüleri

Genel olarak yeni kaynaklarda verilen bilgiye göre sefer mesafesi doksan kilometredir.³³⁶ Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Mâlik b. Enes, Şâfîî, Ahmed b. Hanbel, Hasan el-Basrî, Zührî, İshak ve Ebû Sevr (ö. 240/854) gibi fakihlere göre

³³¹ İbn Kudâme, **el-Muğni**, C: II, s. 92; Fahrettin Atar, **a.g.m.**, s. 29.

³³² Buhârî, “Taksîru’s-Salât”, 4, “Sayd”, 26, “Salât fi mescid Mekke”, 6, “Saum”, 67; Müslim, “Hac”, 413, 417, 418, 422; Tirmizî, “Radâ”, 15; İbn Mâce, “Menâsik”, 7; Muvatta, “İsti’zân”, 37; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 2; Dârimî, “İsti’zan”, 46; Ahmet b. Hanbel, 1/222, 346; 2/13, 19, 143,182, 437, 445, 493, 506; 3/34, 45, 52-54, 62, 66, 71, 77.

³³³ Fahrettin Atar, **a.g.m.**, s. 29; Davut Yaylalı, **a.g.m.**, s. 266.

³³⁴ Buhârî, “Cihad”, 140.

³³⁵ Buhârî, “Nikâh”, 111; Müslim, “Hac”, 424.

³³⁶ Fikret Karaman v.d., “Sefer” mad., **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, s. 509.

sefer mekânla ölçülmektedir.³³⁷ Bu ölçüler on sekiz fersahlık bir mesafedir. Bir fersah üç mil; bir mil de 1849 metredir. Bir fersah on iki bin adım ise bir mil dört bin adım sayılır. Ayrıca bu mesafe ölçüleri düz yer, dağ ve dere gibi bölgelerde değişiklik arz eder.³³⁸

Fıkıh eserlerinde sefer mesafesi, mutad olan orta yürüyüşle üç günlük mesafe olarak bahsedilmektedir.³³⁹ Mesafe konusunda farklı bir görüşü savunan Elmalılı Hamdi Yazır'a (ö. 1942) göre ise her yolun kendine has mutadı vardır. Kara yolu, deniz yolu ve hava yolları kendi mutadına göre hesaplanmaktadır.³⁴⁰

Hanefî fakihleri, sefer ile ilgili hüküm verirken kadınların mahremsiz sefere çıkamayacağını ifade eden hadisleri esas almamaya çalışmışlar. Çünkü kadının yanında mahremi olmadan yolculuğa çıkması hususunda belirtilen hadislerde bir gün, iki gün, üç gün süreleri geçmektedir veya belli bir zaman belirtilmemektedir. Bunun için mesh etme ile ilgili hadise itibar etmişlerdir.³⁴¹ Sefer mesafesini 88,704 kilometre; yani 48 mil olarak belirlemişler ve 18 saatlik yürümeyi esas almayı uygun bulmuşlardır.³⁴²

Mâlikî mezhebinde sefer mesafe ölçüsü dört berîd,³⁴³ Şâfiî mezhebinde ise 46 mil; zaman olarak ise iki gün iki gece olarak belirtilmiştir.³⁴⁴ Hanbelî âlimlerinden İbn Kudâme, sefer mesafesini en az dört berîd, yani 16 fersah = 48 mil olarak kabul etmektedir.³⁴⁵ Bir berîd yaklaşık 20 kilometrelik bir mesafedir.³⁴⁶

³³⁷ Musa el-Belvi, *Eser es-Sefer fi'l-Muamelat el-Mali ve el-Ehval eş-Şahsi fi'l-Fikhi el-İslâmi*, s. 8.

³³⁸ Hamdi Döndüren, "Seferilik", *ŞİA*, C: VII, s. 153.

³³⁹ Ali Efendi, *Fetavayı Ali Efendi*, C: I, s. 11.

³⁴⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Seferilik Bahsi, Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, hazırlayan: A. Cüneyd Köksal, Murat Kaya, Klasik Yayınları, 2. bs., İstanbul 2013, s. 405.

³⁴¹ Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, C: I, s. 235.

³⁴² Abdullah Özcan, "Fakihlerin Seferilikle İlgili Hadislerden Hüküm Çıkarma Usulleri", *Seferilik ve Hükümleri* s. 107.

³⁴³ Sahnûn, *el-Müdevvene*, C: I, s. 119-120.

³⁴⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, C: I, s. 319.

³⁴⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, C: II, s. 95.

³⁴⁶ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2016, s. 895.

Nisa sûresinin 101. âyetindeki *sefere çıkmak* ifadesini mutlak anlamda değerlendiren İbn Kudâme, İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbnul Kayyim (ö. 751/1350) gibi fıkıh âlimleri ise seferi, mesafe veya zaman açısından herhangi bir sınırlamaya tabii tutmamışlardır.³⁴⁷ Zâhirî mezhebi, sefere çıkmanın mesafe ölçütünü belirleyen doktrinlerin Kur'ân'ın zahirine aykırı olduğunu ve seferilik için herhangi bir ölçütün bulunmadığını söylemektedir.³⁴⁸

İbâziyye mezhebine göre, sefer mesafesi iki fersah, yani 6 mildir.³⁴⁹ Zeydiyye mezhebinde ise yolculuk mesafesi en az üç gün; en fazla on gün olarak değerlendirilmektedir.³⁵⁰

2.2.5.1. Karada Seferilik

Sefer ile ilgili bilgiler Kur'ân'da mutlak olarak zikredilmektedir.³⁵¹ Yaya ve hayvan üzerinde yolculuk karada sefer bölümünde değerlendirilebilir. Bisiklet, tren, otobüs, araba gibi ulaşım araçları da karada sefer yapma bölümünde yer alır. Günümüzde yolculuk yapan kimse, süratli bir araçla yolculuğu kısa bir sürede tamamlasa bile seferi sayılır.³⁵² Karada sefer; bir günden az, tam bir gün, iki gün ve üç gün olmak üzere dört farklı görüş üzerinde incelenmektedir.³⁵³ Karada yapılan seferlerde yollar düz ya da dağlık olduğu için süre farkı bulunmaktadır.

³⁴⁷ Mehmet Erkal, “Seferle İlgili Mesafe Ölçüleri”, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 155.

³⁴⁸ Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, C: I, s. 235; Suat Erdem, “İslâm Hukûkunda Seferiliğin Ölçütü”, İHAD, 2011, sy. 18, s. 114.

³⁴⁹ Mustafa Öz, “İbâziyye ve Zeydiyye'de Seferîlik Hükümleri”, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 399.

³⁵⁰ Mustafa Öz, *a.g.m.*, s. 401.

³⁵¹ Yunus, 10/22; Nahl, 16/8; Yâsîn, 36/42, 72; Mumin, 40/79; Zuhuf, 43/12.

³⁵² Hamdi Döndüren, “Seferilik”, *ŞİA*, C: VII, s. 153.

³⁵³ Yunus Vehbi Yavuz, “İslâm'da Seferîlik Şartları”, Çağdaş Fıkıh Problemleri, Feyiz Yayınları, Bursa 2008, s. 226.

2.2.5.2. Denizde Seferilik

Kur'ân'da deniz seferinden de bahsedilmiştir.³⁵⁴ Karada orta yürüyüş ve yaya yürüyüşü esas alınıyorsa o halde denizde yelkenli gemilerin üç günlük yol mesafesi esas alınmalıdır.³⁵⁵ Yani denizde seferilik mesafe ile değil; tam gün ile itibar alınır.³⁵⁶ Günümüzde denizin mutat vasıtası olarak vapur uygun görülmektedir.³⁵⁷ Fakat mezhepler denizde sefer mesafe ölçüsünü zaman olarak almayı mil şeklinde belirtmektedir. Hanefî mezhebi denizde sefer mesafesinin ölçüsünü 24 fersah; Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri dört berîd, yani 48 mil olarak kabul ederler.³⁵⁸ Bu açıdan bazı görüşlere göre deniz seferinde itibar gören ölçü, mesafe olmayıp bir gün, bir gecelik süredir.³⁵⁹

2.2.5.3. Havada Seferilik

Klasik kaynaklarda, o dönem hava yolu kullanılmadığından havada seferilik konusu ile ilgili herhangi bir söylem bulunmamaktadır. Bu yüzden modern İslâm âlimlerinin referanslarına başvurmak gerekmektedir. Hava yolunda seferilik hakkında çalışan Beşir Gözübenli'nin bir makalesinde konuyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Konuyla ilgili Elmalılı M. Hamdi Yazır'dan, *Seferilik Bahsi* adıyla ele aldığı eserinde şu bilgileri vermektedir:

“Elmalılı, havayolları konusunda ise kendi zamanında henüz uçağın umumi bir seyahat aracı olmadığını söylemekle birlikte, uçağın hava yolunda tek seyahat aracı olması hasebiyle, bunun kendi yolunda mutat

³⁵⁴ Bakara, 2/164; Hüd, 11/37; İbrâhîm, 14/32; İsrâ, 17/70; Kehf, 18/71; Hac, 22/65; Mü'minûn, 23/22; Ankebût, 29/64; Yâsîn, 36/41; Şûra, 42/32; Câsiye, 45/12; Rahmân, 55/24; Hâkka, 69/11.

³⁵⁵ Fahrettin Atar, “Sefer”, **DİA**, C: XXXVI, s. 296; Hamdi Döndüren, “Seferilik”, **ŞİA**, C: VII, s. 153.

³⁵⁶ Maher en-Nunu, **Ahkâm es-Sefer fi'l-Fıkhi el-İslâmi**, s. 108.

³⁵⁷ Beşir Gözübenli, “Elmalılı Hamdi Yazır'ın Seferilik Konusuna Yaklaşımı”, *Seferilik ve Hükümleri*, s. 141.

³⁵⁸ Şevkânî, **Neylû'l-Evtâr**, C: V, s. 234; Yunus Vehbi Yavuz, “Seferilik Şartları”, *Seferilik ve Hükümleri*, s. 301.

³⁵⁹ Yunus Vehbi Yavuz, “İslâm'da Seferilik Şartları”, *Çağdaş Fıkıh Problemleri*, s. 231.

olarak kabul edilmesinin, fıkhen daha uygun bir değerlendirme olacağı kanaatini ifade ediyor.”³⁶⁰

Ancak günümüz toplumunda devamlı bir şekilde mutad olarak kullanılan tren, vapur, otobüs, otomobil gibi araçların yanında uçak da kullanılmaktadır.³⁶¹ Hatta üç günlük, yani on sekiz saatlik yolculuk süresi demiryollarında olduğu gibi uçak, vapur ve otobüslerde de geçerlidir.³⁶² Böylece kadının mahremsiz olarak sefere çıkmaması hadisinde geçen sefer kelimesi uzun veya kısa olsun sefer adı taşıyan tüm seyahat türlerini kapsamaktadır. Ayrıca uçağa veyahut başka ulaşım araçlarına binenlerin, yolculuğu bir günü geçmese bile seferi sayılmaktadır.³⁶³

2.2.6. Klasik Dönemde Sefer

Geçmiş dönemlerde, hadis kaynaklarında belirtildiği gibi, ar ve namusu koruma gerekçesiyle yanında mahremi bulunmadan kadının tek başına sefere çıkması uygun görülmemiştir.³⁶⁴ Bu bakımdan kervanlarla yapılan yolculuk esnasında kervanda güvenilir bir adamın bulunması gerekir. Güvenilen adam, sadece mahrem olabileceği için yolculuk yaparken kadının mahrem biriyle bulunması tavsiye edilmektedir. Peygamber Efendimizin Mekke ve Medine gibi ana şehirlerin çevresindeki seferlerinin orta yürüyüşle üç gün sürdüğü görülmektedir. Bundan dolayı kadınların mahremsiz üç gün ve üç gecelik yola çıkmasının men edilmesi ve yolda mesh etme hadisi ile açıklanmaktadır.³⁶⁵ Bu itibarla Hz. Peygamber Efendimizin yolculuk için kullandığı ölçü, sahabenin uygulamalarıyla ve naklettiği hadislerde görülmektedir.³⁶⁶

³⁶⁰ Beşir Gözübenli, “Elmahlı Hamdi Yazır’ın Seferilik Konusuna Yaklaşımı”, Seferilik ve Hükümleri, s. 141.

³⁶¹ Beşir Gözübenli, **a.g.m.**, s. 145.

³⁶² Beşir Gözübenli, **a.g.m.**, s. 147.

³⁶³ Şel’an, **en-Nevazil fi’l-Hac**, s. 109.

³⁶⁴ Salim Öğüt, “Mahrem”, **DİA**, C: XXVII, s. 389.

³⁶⁵ Hamdi Döndüren, “Seferilik Şartları ve Tâbîlik-Metbûluk”, Seferilik ve Hükümleri, s. 194.

³⁶⁶ Hamza Aktan, “Seferilikte Zaman ve Mesafe Kriteri”, Seferilik ve Hükümleri, s. 228.

2.2.7. Modern Dönemde Sefer

Modern dönemde sefer için en çok kullanılan araç türü uçaktır. Celal Yeniçeri'ye göre uçak yolculuğunda seferin havaalanından kalkış vaktinden itibaren başlamasının sebebi, kişinin fiziken şehirle irtibatının kesilmesidir. Yeniçeri, kara yolu için uygulanan doksan kilometrelik sistemin hava yolu için de kullanılmasını uygun görmektedir.³⁶⁷

Günümüzde yazlık, kamp, çadır, kaplıca gibi yerlerde 15 günden fazla bir süre için kalmaya niyet edip gidenler, bu yerler doksan kilometreden uzakta ise yalnız gidiş ve dönüş sırasında yolcu sayılmaktadırlar.³⁶⁸

2.3. İstîtâat Kavramı

Fıkıh kaynaklarında ve hac ilmihali kitaplarında belirtildiğine göre, bir kimseye hac ibadeti farz olabilmesi için belirli bir takım şartları taşıması gerekmektedir. Bu şartların arasında Müslüman olmak, bulûğ çağına ermek, sıhhatli olmak, hür olmak, ekonomik açıdan imkân sahibi olmak, yol emniyetinin olması, haccın farz olduğunu bilmek, haccın eda edilmesi gereken vakitte bulunmak şartları bulunmaktadır. Ayrıca kadınlar için can, mal ve namus güvenliği gibi kadınlara ait şartların yerine getirilmesi, kocası ölmüş veya boşanmış bir kadının iddet beklemesi gibi hususlar yer almaktadır. Bunlardan biri de istitâat şartıdır.³⁶⁹ Böylece istitâatı sebil hacca ulaşmaya kâdir olmak demektir. Bazı âlimler bunu beden sıhhati ile yürümeye kâdir olmak olarak nitelendiriyorsa da, bazıları zâd ve râhilenin yanına yol emniyetini de eklemektedir.³⁷⁰

Hac ibadetinin vücub şartları zikredilirken tüm fukahâ istitâat, yol ya da imkân bulma konusuna değinmektedir. Hanefiler, kadın için mahremi haccın şartları arasında sayarken; diğer mezhep sahipleri güvenilir kadınlar toplumu ile birlikte

³⁶⁷ Celal Yeniçeri, (Müzakereci), “Seferilik Şartları ve Tâbilik-Metbûluk”, s. 208.

³⁶⁸ Hamdi Döndüren, **a.g.m.**, s. 195.

³⁶⁹ **Hac İlmihali**, TDV Yayınları, Ankara 2007, C: I, s. 28-38.

³⁷⁰ Muhammed Reşîd Rızâ, **Tefsîrü'l-Menâr**, C: IV, s. 10.

yapmakla haccın şartlarından birinin yerine getirildiğini ileri sürmektedirler. Yani mahrem in istitâat kapsamında olmadığını belirtmektedirler.³⁷¹

Genel olarak istitâat kelimesi Kur’ân’da bedenî,³⁷² mâlî,³⁷³ askerî,³⁷⁴ bilgi, beceri, kabiliyet,³⁷⁵ gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bununla birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de istitâat, öznesi akıllı varlıklar, nesnesi ise mücadele, uğraş, çaba ve gayretle elde edilen şeyler olmak üzere değişik kalıplar halinde otuz yedi yerde geçer. *Kuvvet, kudret, tâkat ve vüsat*³⁷⁶ gibi kelimelerle eş anlamlı olan istitâat kavramının tartışıldığı asıl bilim dalı kelâmdır.³⁷⁷ Fıkıhta ise, çeşitli vesilelerle üzerine durulur ki bunlardan biri de Hac bahsidir.³⁷⁸ Bağdâdî (ö. 422/1031) de yürümeye gücü yeten, mesafeyi kat etmeye kudreti olan kimsenin haline göre olduğunu dile getirmiş ve bu şartları taşıyan, istitâatı yerine getiren kişiye haccın farz olduğunu söylemiştir.³⁷⁹

Yüce Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de, hac ile ilgili âyette şöyle buyurmaktadır:

“Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir.”³⁸⁰

³⁷¹ Faruk Beşer, “Seferilik Açısından Kadımlar”, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 342.

³⁷² Zâriyât, 51/ 45; Mücâdele, 58/ 4; Kalem, 68/ 42.

³⁷³ Bakara, 2/ 273; Nisâ, 4/ 25.

³⁷⁴ Bakara, 2/217; Enfâl, 8/ 60; Tevbe, 9/ 42.

³⁷⁵ Bakara, 2/282; Nisâ, 4/ 97.

³⁷⁶ Arif Aytekin, “Baberti’nin, Vasiye ve Tahavi Akidesi Şerhlerinde “İman ve İstitâat” Hakkındaki Görüşleri”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, C: XVI, sy. 2, s. 647.

³⁷⁷ Mustafa Sait Yazıcıoğlu, “İslâm Kelâmında Önemli Bir Mesele İstitâat”, İAD, 1986, C: I, sy. 1, s. 51.

³⁷⁸ Servet Bayındır, “Fukahânın İstitâat Kavramına Yaklaşımının Vekâletle Haccın Hükümüne Etkisi”, s. 69.

³⁷⁹ Bağdâdî, el-İşraf alâ Nüketi Mesali’l-Hilaf, C: I, s. 457.

³⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/97.

Bu âyette yer alan hacca güç yetirme tabiri, klasik dönemden modern döneme kadar tartışılan bir konu olmuştur. Tefsir kitaplarında Allah, hac yolculuğunu, Beyt'e gitmeyi istitâat sahibine farz kılmaktadır.³⁸¹ İstitâat kavramı yiyecek ve binek sahibi olmak ve sağlıklı olmak olarak değerlendirilirken, bazı kaynaklarda ise beden sıhhati istitâatten sayılmayıp istitâat kavramının sadece azığa ve bineğe sahip olmayı içerdiği zikredilmektedir.³⁸² Bu durum aynı şekilde umre için de geçerlidir.³⁸³ Bununla birlikte ulemâ istitâat konusunda ihtilafa düşmüştür. Sahabeden bir grup ve İmam Tirmizî (ö. 279/892), zâd ve râhile olduğunu belirtirken, Mâlikîler ise kişiyi, kendi güç kuvvetine inaniyorsa zâd ve râhile olmasa bile istitâate kâdir saymaktadır. Aynı görüşü Abdullah b. Zubeyr (ö. 73/692), Şa'bi ve İkrime (ö. 105/723) de savunmaktadır. Dahhâk (ö. 105/723) ise sağlam, güçlü, kuvvetli bir gencin mala sahip olmasa bile haccı yerine getirmesi gerektiğini savunur.³⁸⁴ Diğer kaynaklarda ise sadece bedenen güçlü olma vasfı anlamında kullanıldığı gibi Kâbe'ye ulaşmak şeklinde de izah edilmektedir. Ayrıca günümüz müfessirlerinin açıkladığına göre istitâat kavramı azık, binek, sağlık ve yol emniyeti gibi şartları da içermektedir.³⁸⁵ Diğer görüşe göre ise zâd, râhile, yol güvenliği, beden sağlığı, yürüme gücü olmak üzere beş kısma ayrılmaktadır.³⁸⁶

Âyetteki güç yetirmenin ne gibi anlamlara geldiğini, açıklamalarda hangi argümanların kullanıldığını anlamak için istitâat kelimesinin sözlük ve terim anlamını açıklamaya çalışacağız.

³⁸¹ Tahâvî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, C: II, s. 3; Muhammed Ali es- Sâbûnî, **Safvetü't-Tefasir**, Dersaadet, İstanbul t.y., C: I, s. 218.

³⁸² Küleynî, **Furuu'l-Kâfi**, C: IV, s. 266; Rûyânî, **Bahru'l-Mezheb**, C: V, s. 9; Ali Abdülhamid Baltacî, Muhammed Vehbi Süleyman, **el-Mu'temed**, C: I, s. 325.

³⁸³ Rûyânî, **Bahru'l-Mezheb**, C: V, s. 46.

³⁸⁴ Carullah Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakaik-i Ğavamidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Akavil fi Vucuhi't-Te'vil**, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavved, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1998, C: I, s. 594; Fahrüddin er-Râzi, **et-Tefsiru'l-Kebir li'l-İmam el-Fahru'r-Râzi**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. bs., Beyrut 1999, C: III, s. 303-304; Kurtubî, **el-Câmi'**, C: IV, s. 95; Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, C: I, s. 595.

³⁸⁵ İlyas Canikli, **Başkasının Yerine Hac Yapmak İle İlgili Rivâyetlerin Delaletlerini Yeniden Düşünmek**, İÜİFD, 2012, sy. 26, s. 159-164.

³⁸⁶ Nevevî, **Ravdatü't-Talibin**, C: II, s. 277.

2.3.1. Sözlük Anlamı

İstitâat kelimesinin sözlükteki manası; güç, kudret³⁸⁷ ve yapabilmek,³⁸⁸ kâdir olmak,³⁸⁹ itaat,³⁹⁰ bir şeye gücü yetmek,³⁹¹ kendini itaat etmeye zorlamak,³⁹² muktedir olmaktır.³⁹³ *Lisânu'l-Arab* adlı ansiklopedik sözlüğüyle tanınan dil âlimi İbn Manzûr (ö. 711/1311) bu kelimeye gönülden vermek, denemek, tabi olmak, boyun eğmek, tâkat gibi anlamaları vermektedir. Ancak tâkat kelimesinin âmm (umum), yani genel olarak kullanıldığını, istitâatın ise sadece insana has bir kavram olduğunu belirtmektedir.³⁹⁴ Ayrıca Âl-i İmrân sûresinin 97. âyetinde *insanlar üzerine* denilmesi kadın - erkek ayırmaksızın herkesi kapsayarak âmm sayılmakta, umumu ifade etmektedir.³⁹⁵ Bununla beraber istitâat, emrin ifasına kâdir olma, yükümlü olunan şeyi yapabilme gücüne sahip bulunma,³⁹⁶ insanın fiilini meydana getirebilmesi için kendisinde bulunması gereken kudret, kendi isteğiyle bir şeyi yapma veya yapmama gücü şeklinde tanımlanır.³⁹⁷

2.3.2. Terim Anlamı

İstitâat kelimesinin terim anlamı fıkıh kaynaklarında şu şekilde geçmektedir: “Kişide fiili gerçekleştirmek için gerekli olan organların bulunması, organizmasında o fiile ilişkin yeteneğinin olması ve fiilin gerçekleştirilmesini önleyen engellerin bulunmamasıdır.”³⁹⁸ Âl-i İmrân sûresinin 97. âyetinde geçen istitâat kavramına göre, hac ibadeti için beden ve mal sahibi olmak gerekir. Haccın farz olabilmesi için akıl,

³⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C: I, s. 593; Ali Bardakoğlu, “Kudret”, *DİA*, C: XXVI, s. 317.

³⁸⁸ Fikret Karaman v.d., “İstitâat” mad., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 299.

³⁸⁹ *el-Mevsûa'tü'l-Fıkhiyye*, “İstitâat”, mad., 2. bs., Küveyt, 1983, C: III, s. 330.

³⁹⁰ Ferâhîdî, *Kitabü'l-Ayn*, “t-v-a” mad., C: II, s. 209.

³⁹¹ Cevherî, *es-Sıhah*, “t-v-a” mad., C: III, s. 1255.

³⁹² Rağib el-İsfahânî, *Müfredatü Elfazi'l-Kur'ân*, “t-v-a” mad., s. 530.

³⁹³ Yusuf Şevki Yavuz, “İstitâat”, *DİA*, C: XXIII, s. 399.

³⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “t-v-a” mad., C: VIII, s. 240-243.

³⁹⁵ İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, C: I, s. 287.

³⁹⁶ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 270.

³⁹⁷ Ahmet Saim Kılavuz, “İstitâat”, *İİGYA*, C: II, s. 472.

³⁹⁸ Ali Kumaş, “Amelî Sorumluluğa Etkisi Açısından İstitâat”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, sy. 4, s. 107.

bulûğ gibi şartlarda mezhepler arasında ittifak edilmiştir. Ancak bazı mezhep imamları istitâat konusunu vücub şartlarına, bazıları da eda şartları kapsamında almaktadırlar.³⁹⁹ Şimdi bu fakihlerin görüşlerini inceleyeceğiz.

Hanefî mezhebinin görüşüne göre; hac ibadeti ile yükümlü olabilmek için, akıl, bulûğ, özgürlük, sağlık, malî imkân,⁴⁰⁰ yol güvenliği, vakit; bunlara ilave kadınların iddet bekleme ve mahremın olması gibi şartları taşıması gerekmektedir.⁴⁰¹ Ebû Hanîfe malî imkân, sağlık ve yol güvenliği gibi vasıfları istitâat kavramı içinde saymaktadır.⁴⁰²

Şâfiî mezhebine göre ise, haccın farz olması için İslâm, akıl, bulûğ, hürriyet ve istitâat olmak üzere beş şart öne sürmektedir. Bu mezhebe göre istitâat kavramı azık, binek, yani malî imkân, yol güvenliği, beden sağlığı ve vakit şartlarını içermektedir.⁴⁰³ Hanbelî mezhebi de aynı görüşü savunmaktadır.⁴⁰⁴

Mâlikîlere göre ise; İstitâat kavramına yürümeye gücü yeten kimse için râhilenin,⁴⁰⁵ aynı şekilde *el-Keşşâf* adlı tefsiri yanında Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan çok yönlü Mu'tezile âlimi Zemahşerî (ö. 538/1144), yolda zâd gibi ihtiyacını bulabilme durumunda olan kimseye şart koşulmadığını belirtmektedir.⁴⁰⁶ İbn Rüşd (ö. 515/1127), istitâatın sadece zâd ve râhile olmadığını belirtir.⁴⁰⁷ Kişiyi Mekke'ye gitmeye güç yetirme ve kudreti gibi sıfatlarla

³⁹⁹ Servet Bayındır, “Fukahânın İstitâat Kavramına Yaklaşımının Vekâletle Haccın Hükümüne Etkisi”, s. 70.

⁴⁰⁰ Azık ve binektir.

⁴⁰¹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanai'*, C: III, s. 38-40.

⁴⁰² Servet Bayındır, *a.g.m.*, s. 70, İlyas Canikli, *Başkasının Yerine Hac Yapmak İle İlgili Rivâyetlerin Delaletlerini Yeniden Düşünmek*, s. 164.

⁴⁰³ İmrânî, *el-Beyan*, C: IV, s. 25-26; Kurtubî, *el-Câmi'*, C: IV, s. 95.

⁴⁰⁴ Servet Bayındır, “Fukahânın İstitâat Kavramına Yaklaşımının Vekâletle Haccın Hükümüne Etkisi”, s. 75.

⁴⁰⁵ Bağdâdî, *el-İşraf alâ Nüketi Mesali'l-Hilaf*, C: I, s. 457; İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid*, C: I, s. 257.

⁴⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C: I, s. 594; İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid*, C: I, s. 258; Kurtubî, *el-Câmi'*, C: IV, s. 95.

⁴⁰⁷ Ebû'l-Velid İbn Rüşd el-Kurtubî, *el-Beyan ve't-Tahsil ve's-Serh ve't-Tevcih ve't-Ta'il fi Mesali'l-Müstahrece*, thk. Ahmed Şerkâvî İkbâl, Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 2. bs., Beyrut 1988, C: IV, s. 10-11.

değerlendirerek, kişinin zâd ve râhileye sahip olmasa bile haccı yerine getirmekle mükellef olduğunu belirtmektedir.⁴⁰⁸ Genel olarak bir kimseye haccın vacip olabilmesi için İslâm, akıl, bulûğ, hürriyet ve istitâat şartlarını taşıması gerektiği belirtilmektedir. İstitâat kapsamına sağlık, bedenî güç, azık ve yol güvenliği gibi şartlar dâhil edilmektedir.⁴⁰⁹

Aşağıda açıklanacağı üzere Ebû Hanîfe ve Şâfiî zâd ve râhileye gücü yeten mükellef için belirtirken, İmam Mâlik ise yürümeyi, gücü yetmeyi istitâat kapsamında saymaktadır.⁴¹⁰ Bununla birlikte İbn Zubeyr, Atâ, İkrime ve Mâlik istitâatı haccın sıhhat şartlarından biri olarak bildirirler.⁴¹¹

2.3.3. İstitâat Türleri

Hac ibadetinin farz olması için Müslüman olmak, akıllı olmak, bulûğ çağına ermek, bedeni ve mali imkânların bulunması gerekmektedir.⁴¹² Beden ve mali imkân istitâat kavramı içerisinde güç yetirebilme anlamında ele alınmaktadır. Bununla birlikte bu istitâat, kişinin mali durumunu içeren, hacca gidip dönüncüye kadar kendisi ve evde bıraktığı aile fertlerinin de geçimini sağlamasıdır.⁴¹³ Ayrıca hac seferi için kullanılan vasıtanın âriyet olmamalı; (geri verilmemesi) ya kendi, yani

⁴⁰⁸ Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, C: I, s. 595.

⁴⁰⁹ Servet Bayındır, “**Bedel Yahut Vekâletle Hac**”, Kitap ve Hikmet Dergisi, 2013, sy. 3, s. 19; İlyas Canikli, **Başkasının Yerine Hac Yapmak İle İlgili Rivâyetlerin Delaletlerini Yeniden Düşünmek**, s. 166.

⁴¹⁰ Bağdâdî, **el-İşraf alâ Nüketi Mesali'l-Hilaf**, C: I, s. 457; İbn Rüşd el-Hafid, **Bidâyetü'l-Müctehid**, C: I, s. 258.

⁴¹¹ Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr**, C: V, s. 13.

⁴¹² İbn Hazm, **el-Muhallâbi'l-Âsâr**, C: V, s. 3; Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai'**, C: III, s. 38-39; Meydânî, **el-Lübab**, C: I, s. 164.

⁴¹³ Hüseyin Algül, Yunus Apaydın, Ali Bardakoğlu, İbrahim Kafi Dönmez, Mehmet Erkal, Ömer Faruk Harman, Ahmet Saim Kılavuz, Süleyman Uludağ, İrfan Yücel, **İlmihal**, TDV Yayınları, İstanbul t.y., C: I, s. 517.

şahsi mülkü, ya da kiralık olmalıdır. Bilindiği üzere zengin sayılmayan kimse hac yapmakla yükümlü değildir.⁴¹⁴

Fakihler istitâatı zâd ve râhile olarak yorumlamaktadırlar. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre, zâd ve râhilesi olan kişi âmâ dahi olsa hac yapması üzerine farz olur. Fakat Ebû Hanîfe'ye göre ise, âmâ olan kimseye hac farz değildir. Çünkü bu mezhebe göre sağlık şartı istitâat içinde yer almaktadır. Ancak diğer mezhepler hacca gitmek için serveti yeterli olursa ve kendisine refakat edebilecek birisi bulunduğu takdirde gidebilir, demiştir.⁴¹⁵

Âl-i İmrân sûresinde geçen istitâat ifadesini sadece yiyecek, binek ve beden sağlığı olarak nitelendirmek mümkün değildir.⁴¹⁶

Fakihler istitâatı gerçekleşme zamanına göre sahih ve hakiki olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Bunlardan birincisi, yani sahih istitâat, “fiilden önce olup sebeplerin ve âlet hükmünde olan organların noksan olmamasını ifade etmektedir. Diğeri ise fiil anında olan ve fiilin gerçekleşmesini sağlayan güçtür.” Haccın farz olması için gereken azık, binek ve sağlık şartlarının bulunması sahih istitâat kısmında yer alır.⁴¹⁷ İbn Ömer (r.a.) anlatıyor:

“Resûlullah’a (s.a.v.): “Gerçek hacı kimdir?” diye sorulunca şu cevabı verdi: “Saçını düzenleyip yıkamayı ve koku sürünmeyi çoktan terk etmiş kimsedir.” Kendisine tekrar: “Hangi hac efdaldır?” diye sorulunca: “Yüksek sesle telbiye getirilen ve kurban kesilen.” dedi. “(Hacla ilgili âyette geçen) sebil nedir?” diye soruldu. “Zâd (nafaka) ve râhile (binek)dir.” cevabını verdi.”⁴¹⁸

⁴¹⁴ Kâsânî, **Bedâiu’s-Sanai’**, C: III, s. 45; Şürünbülâlî, **Meraki’l-Felah**, s. 665; A. Fikri Yavuz, **Açıklamalı-Muamelath İslâm İlmihali**, Çile Yayınları, İstanbul 1983, s. 289.

⁴¹⁵ Semerkandî, **Tuhfetü’l-Fukahâ**, C: I, s. 384; Kâsânî, **Bedâiu’s-Sanai’**, C: III, s. 42-43.

⁴¹⁶ İlyas Canikli, **Başkasının Yerine Hac Yapmak İle İlgili Rivâyetlerin Delaletlerini Yeniden Düşünmek**, s. 169.

⁴¹⁷ Ali Kumaş, “**Amelî Sorumluluğa Etkisi Açısından İstitâat**”, s. 114.

⁴¹⁸ Tirmizî, “Tefsir, Âl-i İmrân”, 3001; İbn Mâce, “Menâsik”, 6; Şâfiî, **el-Ümm**, C: II, s. 164; İbn Rüşd el-Hafid, **Bidâyetü’l-Müctehid**, C: I, s. 258; Aynî, **Umdetü’l-Kari**, C: VII, s. 387; Şevkânî, **Neylü’l-Evtâr**, C: V, s. 12; İmrânî, **el-Beyan**, C: IV, s. 27-28; Tûsî, **el-İstibsâr**, C: II, s. 139, İbn Kesîr, **Tefsiru’l-Kur’ân**, C: II, s. 90; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, C: I, s. 590.

Bu hadis-i şerife itibar eden birçok âlim, zâd ve râhileyi istitâat şartlarından kabul etmişlerdir.⁴¹⁹

İbn Hacer (ö. 852/1448), Resûlullah'ın (s.a.v.) istitâatı belirtirken zâd ve râhile olarak nitelendirmesi⁴²⁰ ile ilgili hadisin senedinin zayıf olduğunu belirtmiş; Ahmed ve Nesâî (ö. 303/915) ise, "İbrahim b. Yezid el-Huzi'den hadis alınmaz, bu metrûk-ul hadistir." diyerek kendi görüşlerini ortaya koymuşlardır.⁴²¹ Aynı şekilde Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Abdülaziz İbn Ebû Seleme de hadise itibar ederek zâd ve râhile demiş; İbn Arabî (ö. 543/1148) isnâdın sahih olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte istitâat zâd ve râhile olsaydı gönüle daha yakın ve yatkın olurdu. Sebil lügatte *tarik* demektir. İstitâat ise beden sıhhatı ve yürümeye güç yetirmektir.⁴²²

Diğer yandan, farz olan ibadetleri yaparken çeşitli mahaller kullanılarak yükümlülükler yerine getirilmektedir. Bunlar: malî,⁴²³ bedeni,⁴²⁴ emnî⁴²⁵ ve şerî⁴²⁶ istitâat olarak dört kısımdır.⁴²⁷

Diğer kaynaklara bakıldığında sebil kelimesinin mahrem veya kocayı içermekte olduğunu görmekteyiz. Buna yönelik Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi İbn Hazm (ö. 456/1064), "Eğer içeriyorsa deliliniz nedir?" sorusunu sormaktadır. Delil yoksa fasid bir söyleyiştir. Herkes fasid bir şey söyleyebilmektedir.⁴²⁸ Ayrıca Abdullah b. Zubeyr istitâatı kuvvet olarak bildirirken, Nehâî ise istitâatı Allah'ın sebil olarak belirttiği kadın için mahremden ibaret olduğunu söylemektedir.⁴²⁹ Hanefî fakihi Tahâvî (ö. 321/933) de bu görüşe

⁴¹⁹ Râzi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, C: III, s. 303; Sâvî, *es-Savîalâ'l-Celaleyn*, C: I, s. 150.

⁴²⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, C: IV, s. 94; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, C: II, s. 264-265.

⁴²¹ Şevkânî, *es-Seylü'l-Cerrar*, C: II, s. 159.

⁴²² İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, C: I, s. 288.

⁴²³ Mal varlığının bulunmasıdır. Maddi imkân.

⁴²⁴ İbadetleri yerine getirmek için beden en güçlü olmak, sağlıklı olmak, sıhhatin yerinde bulunmasıdır.

⁴²⁵ Can güvenliği, emniyetin bulunmasıdır. Örneğin hacca gitmek isteyen kadının yanında akıllı, baliğ bir mahrem kadına emniyetin sağlanmasıdır. Kadının mahrem himayesinde bulunmasıdır.

⁴²⁶ İbadeti yerine getirebilmek için şer'î bir engelin olmamasıdır. Örneğin hayız bir kadının namaz kılamaması gibi durumları içermektedir.

⁴²⁷ Ali Kumaş, "Amelî Sorumluluğa Etkisi Açısından İstitâat", s. 115-116.

⁴²⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâbi'l-Âsâr*, C: V, s. 23.

⁴²⁹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C: I, s. 598.

katılmaktadır. Buna göre kadınlar kocası veya mahreminin bulunmasıyla sebili yerine getirmiş olurlar.⁴³⁰ Yukarıda zikredilen hadiste Peygamber Efendimiz hac şartlarını beyan etmektedir. Ama kadınlar için mahrem ise tüm seferler için umumi bir şarttır. Dolayısıyla kadına has bir şart beyan etmeyip her hac için umumi şartı beyan etmektedir.⁴³¹

Fıkıh mezheplerinin istitâat konusunda genel olarak ittifak ettiği kavramlar; zâd, râhile ve yol güvenliğidir.⁴³² Bu kavramlarla neyi kast ettiklerini aşağıda açıklayacağız.

2.3.3.1. Zâd

Zâd kelimesinden kast edilen mâna, kişinin hac görevini yerine getirmek için o yola gidip yoldan dönene kadar bakmakla yükümlü olduğu kimselere yetecek olan miktarın üzerindeki fazla meblağdır.⁴³³ Yani yol azığı, yiyecek, mali imkân manalarında olup fıkıh literatüründe *kudret ale 'z-zâd*⁴³⁴ denilmektedir.

Bu bakımdan, zâd, hac seferi sırasında iken yolda duyulan ihtiyacın hem kendisi hem de evde ailesi için bıraktığı azıktan ibarettir. Zâd bulamayan kimse için hac edası düşmüştür.⁴³⁵ İbn Abbâs, İbn Ömer ve Sevrî'ye göre, zâd haccın vücut şartlarından, dolayısıyla kişi kendisine ve ailesine yetecek kadar nafakaya sahip olmalıdır.⁴³⁶

⁴³⁰ Tahâvî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, C: II, s. 12.

⁴³¹ Şel'an, **en-Nevazil fi'l-Hac**, s. 100.

⁴³² Şîrâzî, **el-Mühezzeb**, C: II, s. 664; Aynî, **el-Binâye**, C: III, s. 426; Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, C: I, s. 596.

⁴³³ Şîrâzî, **el-Mühezzeb**, C: II, s. 664; Nevevî, **Ravdatü't-Talibin**, C: II, s. 280; Askalânî, **Selamet Yolları Bîluğu'l-Meram Tercümesi ve Açıklaması**, C: II, s. 549.

⁴³⁴ Mehmet Zihni Efendi, **Nimet-i İslâm**, s. 693.

⁴³⁵ Şîrâzî, **el-Mühezzeb**, C: II, s. 665; Şürünlâlî, **Meraki'l-Felah**, s. 665.

⁴³⁶ Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr**, C: V, s. 13.

2.3.3.2. Râhile

Sözlüklerde binek hayvanı olarak nitelendirilmiştir.⁴³⁷ Cihada giden kimsenin mal varlığı ve binek sahibi olması şart olduğu gibi, haccın farz olabilmesi için de mal ve binek bulundurması gerekir.⁴³⁸ Aynı şekilde fıkıh referanslarında hacca gidecek olan kimsenin nakil vasıtasına güç yetirmesine *kudret ale'r-râhile* denilmektedir.⁴³⁹ Bir kimse râhile ya da onun tutarı kadar semeni ya da ücretini bulamadığı durumda buluncaya kadar hac ile yükümlü değildir.⁴⁴⁰

Allah Teâlâ, bir kimseye hac ibadeti ile mükellef kılmak için istitâatı şart koşturmuştur.⁴⁴¹ Mekke veya Mekke civarında bulunan ehlin yürümeye gücü varsa râhile gerekmemektedir.⁴⁴² İbn Abbâs âyette geçen istitâat kelimesine zâd -yol azığı- ve râhile -binek- manalarını vererek tefsir etmiştir. Âyette, “**Allah hiçbir kimseye gücünün yeteyeğinden fazlasını yüklemeyiz.**”⁴⁴³ buyrulur.

Cessâs (ö. 370/980), istitâatten kastın sadece binek ve azık olmadığını, sağlığın da kişi için önemli olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, dayanamayacak kadar hasta, çok yaşlı veya kötürüm kimselerin bedeni gücü yetmeyeceğinden hac veya umre ile yükümlü değildir.⁴⁴⁴ Yani sıhhati yerinde olmadığından dolayı hayvan, otobüs ve uçak gibi herhangi bir râhileye binemeyen kimseye hac ibadeti farz değildir.⁴⁴⁵

⁴³⁷ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 474.

⁴³⁸ Küleynî, *Furuu'l-Kâfi*, C: IV, s. 264; Nevevî, *Ravdatü't-Talibin*, C: II, s. 279; Askalânî, *a.g.e.*, C: II, s. 548.

⁴³⁹ Şürübülâlî, *Meraki'l-Felah*, s. 665; Mehmet Zihni Efendi, *a.g.e.*, s. 693.

⁴⁴⁰ İmrânî, *el-Beyan*, C: IV, s. 27.

⁴⁴¹ Âl-i İmrân, 3/97.

⁴⁴² Şürübülâlî, *Meraki'l-Felah*, s. 665.

⁴⁴³ Bakara, 2/286.

⁴⁴⁴ Cessas, *Ahkâmü'l Kur'ân*, C: II, s. 24; Ayrıca bkz. Ülfet Görgülü, *İslâm Hukukunda Kolaylık Prensibi*, s. 68.

⁴⁴⁵ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, C: II, s. 665; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanai'*, C: III, s. 40-41.

Son olarak, zâd ve râhileye sahip olmak haccın farz olma şartından olup⁴⁴⁶ şunları kapsamaktadır; insanın ihtiyaç duyduğu ev, giyim, evin geçimi, bakım masrafları gibi malların olması ya da fazlasının bulunması.⁴⁴⁷

2.3.3.3. Yol Emniyeti

İlk dönemlerde teknolojik gelişmeler olmamasına rağmen seyahat ve ticaret alanında bir canlılık bulunmaktaydı. Başta İslâm ülkeleri olmak üzere bazı ülkeler, turistik ve ticari amaçla gelen insanları himayelerine alarak ve onları muhafaza ederek güvenliklerini sağlıyorlardı. Böylece yol emniyetine de önem vermiş oluyorlardı.⁴⁴⁸

İslâm ülkelerinde ticaretin ve seyahatin yanında hac ibadetinin de önemli bir kaynaşma ve dayanışma yolu olduğu bilinmektedir. Bu alanlarda gelişmelerin olabilmesi için yol emniyetinin sağlanması önemli bir etkidir. Hac ibadetinde yol emniyetinin haccın farz olmasının bir şartı olduğu fıkıh kitaplarında belirtilmektedir.⁴⁴⁹

Hanefî ve Hanbelîlere göre, yol emniyetinin olması haccın edasının şartıdır.⁴⁵⁰ Mâlikî ve Şâfiî mezhebinde ise vücut şartı⁴⁵¹ olarak kabul edilmiştir.⁴⁵² Çünkü yol emniyeti olmadan yukarıda zikredilen zâd ve râhilenin de tek başına bu ibadetin edası için yeterli görülmez. Yani yol güvenliği yoksa diğer şartlar da yoktur.⁴⁵³ Ayrıca yırtıcı hayvanların saldırma tehlikesiyle, düşman, yol kesici ve hırsızların bulunması sebebiyle yol emniyeti sağlanmadığı ve bu güzergâh dışında

⁴⁴⁶ Küleynî, **Furuu'l-Kâfi**, C: IV, s. 265; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî en-Neysabûrî, **Ahkâmü'l-Kur'ân li'l-İmam Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî**, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1990, s. 126; Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai'**, C: III, s. 40.

⁴⁴⁷ A. Fikri Yavuz, **Açıklamalı-Muamelath İslâm İlmihali**, s. 289.

⁴⁴⁸ Bedreddin Çetiner, **"Kur'ân'da Sefer (Yolculuk)"**, Seferilik ve Hükümleri, s. 46.

⁴⁴⁹ Şürûnbülâlî, **Meraki'l-Felah**, s. 665.

⁴⁵⁰ Kâsânî, **a.g.e.**, C: III, s. 46; İbn Kudâme, **el-Muğni**, C: III, s. 166.

⁴⁵¹ Kurtubî, **el-Câmi'**, C: IV, s. 96; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtac**, C: II, s. 268.

⁴⁵² Hüseyin Algül v.d, **İlmihal**, s. 517.

⁴⁵³ Şîrâzî, **el-Mühezzeb**, C: II, s. 655; Semerkandî, **Tuhfetü'l-Fukahâ**, C: I, s. 387.

başka yol bulunmadığı zaman hac yükümlüğü kalkmaktadır.⁴⁵⁴ Bundan dolayı yol emniyeti bulunmadığı, can ve mal korkusunun olduğu durumlarda hac vacip değildir.⁴⁵⁵

Nitekim Şevkânî (ö. 1250/1834), Âl-i İmrân sûresinin 97. âyetindeki istitâat kelimesinin manasının, hacca gidecek yolun emniyeti olduğunu, bu yüzden de yol emniyeti yoksa istitâatın da olmayacağını belirtmiştir. Aynı şekilde mal ve can güvenliği olursa istitâat sağlanmış olur.⁴⁵⁶

Hanefilerden İbn Nüceym (ö. 970/1562) ise, bir bölgede yaşayan kimselerin hacetmek için deniz yolundan başka bir güzergâhı yoksa ve deniz yolu da güven açısından tehlikeli ise, haccın farz olmaktan çıkacağını ifade etmiştir.⁴⁵⁷ Çünkü istitâat için sadece zâd ve râhilenin mevcudiyeti yeterli değildir. Bununla birlikte yol emniyetinin de bulunması gerekmektedir.⁴⁵⁸

2.4. Hile-i Şer’iyye Kavramı

Günümüzde bazı insanlar hacda mahremiyet şartını aşmak için hile-i şer’iyyeye baş vurmaktadırlar. Hile kelimesinin cem’i hiyeldir.

“Hiyel, tarihi süreçte olduğu kadar günümüzde de araştırmacıların ilgisini çeken kavramlardan birisidir.”⁴⁵⁹ Hiyelin caiz olduğunu savunanlar icmâyı referans gösterirken caiz olmadığını söyleyip kabul etmeyenlerin de savunduğu icmâdır.⁴⁶⁰

Hile sözcüğü Arapçada “h-v-l” kökünden gelmektedir. Bu bakış açısından yola çıkarak çok hilekâr anlamında kullanabiliriz.⁴⁶¹ Zekâ keskinliği,⁴⁶² mahir, iyi

⁴⁵⁴ Kurtubî *el-Câmi*, C: IV, s. 96; Şirbînî, *Muğni’l-Muhtac*, C: II, s. 268.

⁴⁵⁵ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, C: II, s. 668.

⁴⁵⁶ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, C: I, s. 595.

⁴⁵⁷ Ülfet Görgülü, *İslâm Hukukunda Kolaylık Prensibi*, s. 68.

⁴⁵⁸ Râzî, *et-Tefsiru’l-Kebîr*, C: III, s. 304.

⁴⁵⁹ Saffet Köse, “*Hile-i Şer’iyye konusunda Ebû Hanîfe’ye Yöneltilen İthamlar*”, İHAD, 2012, sy. 19, s. 149.

⁴⁶⁰ Saffet Köse, *a.g.e.*, s. 154.

⁴⁶¹ Rağîb el-İsfahânî, *Müfredatü Elfazi’l-Kur’ân*, “h-v-l” mad., s. 267.

⁴⁶² Ercan Eser, *a.g.m.*, s. 226.

bakışlı (bir şeye iyi bakabilen), ince tasarruf edebilen,⁴⁶³ “çare, maharet, düzenbazlık”,⁴⁶⁴ dolandırıcılık,⁴⁶⁵ kasden ve haksız olarak aldatmak,⁴⁶⁶ çevirmek⁴⁶⁷ manalarını taşımaktadır. Bu manaların arasına “bir şeyi yaparken dikkatle düşünme kudreti, maksada ulaşmak için bir şeyi zâhirinden değiştiren, üzerinde ittifak edilmiş vesile”⁴⁶⁸ ifadelerini de katabiliriz.

Aynı bir kategori oluşturan hile-i şer’iyyenin sözlük anlamı ise, “meşru çare, hukukî çözüm yolu”,⁴⁶⁹ “değişmek, maksada ulaşmıcaya kadar fikir değiştirmektir.”⁴⁷⁰

Hile kelimesi terminolojide “tağrır”,⁴⁷¹ “meşru olan bir şeyi, gayri meşru olan bir şeye vasıta kılmak.”⁴⁷² manasına da gelmektedir.

Fıkıh ilminde hile, gayri meşrû olan yollarla gayri meşrû bir hedefe ulaşmak değil, şeriata ters olmayan çare ve çıkış yolları aramak şeklinde kabul edilir.⁴⁷³ Aynı şekilde Kur’ân’da da hile, çare ve çıkış yolu⁴⁷⁴ manasında kullanılmaktadır.

Hile-i şer’iyyenin fıkihtaki anlamı, “yasaklanmış bir sonucu elde etmek amacıyla, şekil bakımından kurallara uygun bir işlemi vasıta etmek; fiil ve işlemleri dış görünüş ve şekil itibariyle kurallara uygun hale getirmek şeklinde tanımlanabilir.”⁴⁷⁵ “Amel ve tasarrufları şeklen ve zâhiren fıkha uygun düşürmek,

⁴⁶³ İbn Manzûr, **Lisânu’l-Arab**, “h-v-l” mad., C: XI, s. 185.

⁴⁶⁴ Fikret Karaman v.d., “Hile” mad., **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, s. 229.

⁴⁶⁵ Cevherî, **es-Sıhah**, “h-v-l” mad., C: IV, s. 1681.

⁴⁶⁶ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 198.

⁴⁶⁷ Ferâhîdî, **Kitabü’l-Ayn**, “h-v-l” mad., C: III, s. 297.

⁴⁶⁸ Mustafa Baktır, “**İslâm Hukukunda Hile-i Şer’iyye**”, İAD, 1986, C: I, sy. 2, s. 71.

⁴⁶⁹ Fikret Karaman v.d., “Hile” mad., **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, s. 230.

⁴⁷⁰ Saffet Köse, “Hiyel”, **DİA**, C: XVIII, s. 170.

⁴⁷¹ Hacı Mehmet Günay, “Tağrır”, **DİA**, C: XXXIX, s. 375.

⁴⁷² Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 198.

⁴⁷³ Ercan Eser, **a.g.m.**, s. 227.

⁴⁷⁴ Nisâ, 4/98.

⁴⁷⁵ Saadet Karaköse, “**Hile-i Şer’iye Siyasetinin Tasavvuf Kültüründeki Eğitici Rolü ve Edebiyatımızdaki Akisleri**”, Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2, Ankara 2016, s. 436; Saffet Köse, “Hile”, **DİA**, C: XVIII, s. 28; Fikret Karaman v.d., “Hile” mad., **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, s. 230.

yasak olan şeyleri görünüşte meşrû olarak yapabilmek için bulunan, yollar, çareler” şeklinde de tarif edilir.⁴⁷⁶

“Hile kavramının insan zihnindeki ilk algılanışı menfi yönde olmuştur. Hatta hileye başvurmak helal olan bir şeyi haram kılmak veya haramı helal kılmak şeklinde anlaşılmıştır.”⁴⁷⁷ Yani doğru olarak kabul görmeyen hadiseleri doğru gibi göstermektir.⁴⁷⁸

Son olarak şunu belirtmek gerekir ki Resûlullah hiçbir zaman yalana başvurmamıştır. Onun uyguladığı hile, düşmanın arasına tefrika sokmak, düşmanın bir kısmının yakınlığını kazanmak, yeniden İslâm’ı kabul edenlerin onurlarının korunması gibi siyasetlerde olmuştur.⁴⁷⁹ Fakat bizim konumuzda hile-i şer’iyye kavramı, hacca gitmek isteyen kadının mahremsiz olarak tek başına hac yolculuğunu yapmak üzere tanımadığı akrabalarını mahrem vasfına koymadır.

Netice olarak hile ve hile-i şer’iyye kavramlarının ayrımını şu şekilde yapabiliriz: İslâm hukuku bakış açısından hile, doğru ve dürüst kelimesinin zıddı olmak üzere insanlar arasında olan bağı bozarak karşı tarafı kandırmaktır. Hile-i şer’iyye kavramı ise İslâm hukukuna aykırı olmayan davranışlara söylenir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 200; Hamdi Döndüren, “Hile-i Şer’iyye” mad., **ŞİA**, C: III, s. 294.

⁴⁷⁷ Ercan Eser, “**İslâm Hukuku Açısından Hilenin Meşruiyeti (İslâmi Finans Kurumlar Örneği)**”, İHAD, 2015, sy. 25, s. 226.

⁴⁷⁸ Abdüsselâm Arı, “**Fıkıh Açısından Sözleşmelerde Karşı Tarafı Yanıltma (Hile)**”, İÜİFD, 1999, sy. 1, s. 248.

⁴⁷⁹ Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, s. 870.

⁴⁸⁰ Osman Eyüpoğlu, “**Sosyal Değişmenin Zeminlerinden Biri Olarak Hile-i Şer’iyye**”, İAD, 2004, C: XVII, sy. 1, s. 20.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEZHEPLERİN GÖRÜŞLERİ

3. ASR-I SAADETTEN GÜNÜMÜZE MAHREMSİZ YOLCULUK

Konuyu daha iyi anlayabilmemiz ve kıyaslayabilmemiz için her dönemi ve o dönemin şartlarını inceleyip konunun dayandığı deliller ve illetleri üzerinde duracağız. Öncelikli olarak Hz. Peygamber Efendimizin ve sahabenin yaşadığı dönem, sonra klasik ilim adamları ve son dönem İslâm ulemâsının görüş ve fikirleri değerlendirilecektir.

3.1. Hz. Peygamber Zamanında Kadınların Yolculuğu

Hz. Peygamber zamanında yaşayan hanımlar çok büyük bir özgüvene sahiptiler. Nitekim bu özgüvenleri onların tek başına Mekke’de ailelerini ve yakınlarını bırakıp Medine’ye göç etmelerine sebep olmuştur.⁴⁸¹ Hâlbuki bulûğa eren Ümmü Külsûm binti Ukbe (r.a.) hicret eden mümin kadınlarla birlikte Peygamber Efendimizin bulunduğu Medine şehrine yola çıkar. Ümmü Külsûm binti Ukbe’nin ailesi Peygamber Efendimizden geri göndermesini isteyince,⁴⁸²

“Ey iman edenler! Mü’min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah, onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Çünkü müslüman hanımlar kâfirlere helâl değildir. Kâfirler de müslüman hanımlara helâl olmazlar.”⁴⁸³ âyeti nazil olur.

⁴⁸¹ Rıza Savaş, *İslâm’ın İlk Asrında Kadın*, Siyer Yayınları, İstanbul 2017, s. 80.

⁴⁸² Buhârî, “Meğâzi”, 35.

⁴⁸³ Mümtehine, 60/10.

Bunun gibi kadınların gerektiği durumda eşlerinden boşanabilme ve oradaki hayata uyum sağlama cesaretleri vardı.⁴⁸⁴ Fakat daha bu uygulamanın üzerinden bir sene geçmeden, kadının camiye gidip gitmeyeceği tartışılmaya başlanmıştır. Bu gösteriyor ki hükümler duruma göre değişiklik arz ediyor.⁴⁸⁵

3.1.1. Kadınların Sosyal – Kültürel Hayatı

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), sosyal çevrede kadınların konumunu etkileyen birkaç çarpıcı yeniliğe müdahale etmiştir.⁴⁸⁶ İslâm ilk döneminde kadınlar erkeklerden çekinmez, onlarla iletişimde olduğu gibi konuşabilir ve görüşebilirlerdi. Sınırları aşmama şartıyla kadınların hayatına erkekler -eşi veya velisi- fazla karışmazdı.⁴⁸⁷ Ayrıca kırlarda kadın, hayvanlara bakma, sağma, kasapçılık, deri tabaklama, marangozluk, ev ve çevreyi temizleme, yün eğirme, kumaş örme, yemek yapma gibi tarım, ziraat alanında kadınlara ait işleri yapmaktaydılar.⁴⁸⁸ Evin dışında kadınlar vakıf kurma ve yönetimde görev alıyorlardı.⁴⁸⁹ Bunun yanında pazarlara, çarşıya alış-veriş yapmak üzere gidebilirlerdi. Fakat zaman geçince kadınların evde oturması ve sosyal hayattan uzak olma eğilimi arttı. Ancak bu mesele örtünme gibi emrin gelmesiyle ilgili olmayıp asıl sebep toplumda nüfusun çoğalmasıyla, oluşan ortamda yabancıların da sayısının artmasından kaynaklanmıştır. Peygamber

⁴⁸⁴ Hidâyet Şefkatli Tuksal, “**Kadın Problemlerine Genel Bir Bakış**”, Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı 1, DİB Yayınları, Ankara 2004, s. 210; Wael b. Hallaq, **İslam Hukukuna Giriş**, çev. Necmettin Kızılkaya, Pınar Yayınları, İstanbul 2017, s. 106-107.

⁴⁸⁵ Mehmet Erdoğan, “**Sefer Hükümleri ve Ahkâmın Değişmesi**”, Seferilik ve Hükümleri, s. 417; Mustafa Baktır, “**İslâm’da Kadının Çalışma Şartları**”, Sosyal Hayatta Kadın, s. 137.

⁴⁸⁶ Ratno Lukito, **Islamic Law And Adat Encounter: The Experience of Indonesia**, Yüksek Lisans Tezi, McGill University, Canada 1997, s. 9.

⁴⁸⁷ Ali Toksarı, “**Hz. Peygamber Devrinde Kadın**”, Sosyal Hayatta Kadın, Ensar Neşriyat, 3. bs., İstanbul 2005, s. 90.

⁴⁸⁸ Elnure Azizova, **Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler**, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2007, s. 51, 73, 80, 90, 142, 143, 170; Rıza Savaş, **a.g.e.**, s. 196, 201.

⁴⁸⁹ Wael b. Hallaq, **İslam Hukukuna Giriş**, s. 112.

Efendimizin döneminden sonra kadınların sosyal hayatta yer almaları azalmakta ve fetihlerin çoğalmasıyla nüfus artmaktaydı.⁴⁹⁰

Resûlullah (s.a.v.) erkek ve kadınlar arasında ayırım yapmaksızın herkesi ilim öğrenmeye ve öğretmeye teşvik etmiştir. Dolayısıyla ilim tahsili bütün Müslümanları kapsamaktadır.⁴⁹¹ Hatta bazı okuma ve yazma bilen sahabi kadınları bildiklerini öğretmekle vazifelendirmişti.⁴⁹² Ayrıca İslâm, ilim öğrenmeyi erkeğe farz kıldığı gibi kadına da farz kılmıştır. Dolayısıyla birçok âlim, edebiyatçı şair ve muhaddis hanımlar yetişmiştir.⁴⁹³ Bu bakış açısından hareket ederek belirtmek gerekirse, kadının varlığı toplumun bir parçası olduğu için İslâm'da -sınırı gözetmek suretiyle- kadının okuyup eğitim almasına, çalışmasına yasak konulmamıştır. Hatta bazı âlimler kendi gerekçelerini savunarak kadınların devlet yöneticisi ve idarecisi olup olamayacağı hususunda ihtilaf etmişler.⁴⁹⁴

Bu sayılanların yanında Resûlullah (s.a.v.) kadınların ticaretle uğraşmalarına müdahale etmemiştir. Nitekim bazı kadın sahabilerin Yemen'den ıtr -güzel kokular olarak Medine'de satıp ticaret yapmasına karışmamıştır. Bunun dışında koyun çobanlığı, çarşıda zabıta olarak görev yapan kadınlar da mevcuttur.⁴⁹⁵ Savaş olduğu zamanlarında yaralıları tedavi etme, hastalara bakma,⁴⁹⁶ şehid düşenleri taşıma, askerlere su verme gibi hizmetleri kadınların üstlendikleri bilinmektedir.⁴⁹⁷

“Kadınlara ve erkeklere atfedilen değer konusunda önemli bir fark gözetilmemiş, kadınların ve erkeklerin yaptıkları işlerin karşılıklarını

⁴⁹⁰ Ali Bardakoğlu, “**Cahiliyye Döneminde Kadın**”, Sosyal Hayatta Kadın, Ensar Neşriyat, 3. bs., İstanbul 2005, s. 18.

⁴⁹¹ Ali Toksarı, “**Hz. Peygamber Devrinde Kadın**”, Sosyal Hayatta Kadın, s. 81; Ayrıca bkz. Ali Toksarı, “**Hz. Peygamber Devrinde Kadın**”, Diyanet İlmî Dergi, 1993, C: XXIX, sy. 4, s. 68.

⁴⁹² Toksarı, **a.g.e.**, s. 83.

⁴⁹³ Yusuf el-Karadâvî, **İslâm Hukuku**, çev. Yusuf Işıcık, Ahmet Yaman, Nida Yayıncılık, 3. bs., İstanbul 2016, s. 73.

⁴⁹⁴ Ali Özek, “**Kuran'da Kadınlara Ait Hükümler, Haklar, Vecibeler**”, Sosyal Hayatta Kadın, Ensar Neşriyat, 3. bs., İstanbul 2005, s. 68; Hamza Aktan, “**İslâm'a Göre Kadının Sosyal Aktivitesi**”, Sosyal Hayatta Kadın, Ensar Neşriyat, 3. bs., İstanbul 2005, s. 300; Nazia Latif, **Women, Islam and Human Rights**, Doktora Tezi, Newcastle Üniversitesi, Kuzey İrlanda 2002, s. 67.

⁴⁹⁵ Yusuf el-Karadâvî, **İslâm Hukuku**, s. 73; Toksarı, **a.g.e.**, s. 92-93.

⁴⁹⁶ Buhârî, “İdeyn”, 20, “Hayd”, 23; Müslim, “Cihad”, 48/142.

⁴⁹⁷ Rıza Savaş, **İslâm'ın İlk Asrında Kadın**, s. 198-199.

göreceklere ve yaptıklarının mükâfatını alma⁴⁹⁸ konusunda kadınların erkeklerle aynı haklara sahip oldukları zikredilmiştir. Kur'ân'ın kadınlarla erkeklere aynı hakları verdiği alanların başında iman ve ibadet konuları gelmektedir. Ancak Hz. Peygamber dönemi ile daha sonraki dönemler arasında kadının toplumsal hayattaki rolü hususunda bazı farklılıklar meydana geldiği görülmektedir. İslâm hukukunda genel yaklaşım hukukî tasarruf ehliyeti bakımından kadının kısıtlı olmadığı yönündedir. Bununla birlikte İslâm hukukunda kadının cinsiyet özelliğinden kaynaklanan ve bir kısmı kadını korumaya bir kısmı ise kocanın kadın üzerindeki haklarını gerçekleştirmeye yönelik bir takım kısıtlamalar vardır.”⁴⁹⁹

Bununla birlikte bir kadın hukuki haklarını kullanarak bir köyden başka bir köye tek başına sefere çıkarken bir polis memurunun yolunu kesmesi durumunda kadının ona dava açma hakkı var idi.⁵⁰⁰

3.1.2. Kadınların Seyahat Türleri

Hz. Âişe (r.a.) iftiraya uğradığı zaman evinde oturmayıp savaştan dönüyordu. Ensar kadınları İslâm ordusu ile birlikte savaşa katılırlar, hastalara su verir, yaralılara hizmet göstererek tedavi ederlerdi. Ama edep, nezahet, nezaket, terbiye ve ahlâk onların vasıflarıydı. Hanefilere göre kadın, küffar diyarından İslâm ülkesine hicret etmek hariç, ne maksatla olursa olsun, sefer müddeti bir yola, yanında mahremi bulunmaksızın gidemez. Hac ve umre dışındaki her türlü “sefer” için bütün âlimler aynı görüştedir.⁵⁰¹

Mahremsiz yolculuk meselesine gelince Muhammed Hamidullah'ın tespitine göre Ümmü Habibe ile kıyılan gıyabî nikâhın akabinde Resûlullah Habeşistan'a elçi göndererek Ümmü Habibe'nin elçiyle Medine'ye hicret etmesini sağlıyor.⁵⁰²

⁴⁹⁸ Hûd, 11/115.

⁴⁹⁹ Abdullah Kahraman, “İslâm Hukukunda Kadının Hukuki Tasarruf Ehliyeti”, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, sy. 1, s. 25.

⁵⁰⁰ Wael b. Hallaq, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 115.

⁵⁰¹ Faruk Beşer, *Hanımlara Özel Fetvâlar*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 136.

⁵⁰² Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 568.

Hz. Âişe (r.a.) gazveye katılmak için izin isteyince, Resûlullah (s.a.v.): “*Sizin cihadınız hacdır.*”⁵⁰³ diyor. Sahabi kadınlar hem Asr-ı Saâdet’te hem sonraki dönemlerde de savaşlarda görev almışlardır.⁵⁰⁴ Kadının yönetici konumunda olması konusuna gelince kesin ve sahih bilgi bulunmasa da kadınların topluma aktif olarak iştirak ettiklerini görülmektedir.⁵⁰⁵

3.2. Fıkıh Mezheplerine Göre Kadınların Mahremsiz Hac ve Umre Yolculuğu

Fıkıh kaynaklarımızda hac, bulûğ çağına ermiş, sıhhatli ve hür olan her Müslümanın yerine getirmesi gereken farz ibadettir.⁵⁰⁶ Hac ve umre hakkında birçok eserler yazılmıştır. Literatürleri dönemlere ayırıp içerisinden konumuzla ilgili bölümleri inceleyeceğiz.

Kadınların mahremsiz hac ibadetini yapmaması ile ilgili yasağı ne Kur’ân’da ne de sünnette görmekteyiz. Ancak mezhep imamlarının, kadınların, mahremsiz sefere gitmemeleri yönündeki tutumları, hadislerde belirtildiği üzere kadınların tek başlarına sefere çıkmamaları ifadeleridir. Âlimler, kadınların mahremsiz hac yolculuğuna çıkma yasağını, kadınların mahremsiz her türlü sefere çıkmaması görüşüyle savunmuşlardır.⁵⁰⁷

Mezhepler, hac konusunda özellikle istitâat ve yol emniyeti gibi bazı kavramlarda ihtilaf etmişlerdir. Bununla birlikte ihtilaf edilen bir diğer konu da beraberinde mahremi olmayan kadının hac veya umre ibadetini yapıp

⁵⁰³ Buhârî, “İman”, 18, “Hac”, 4, 34, 102, “Umre”, 1, “Sayd”, 26, “Cihad”, 1, “Tevhid”, 47; Müslim, “İman”, 135, “Hac”, 204, 437; Tirmizî, “Fadail Cihad”, 22, “Hac”, 88; Nesâî, “Hac”, 4, 5, 6, “Cihad”, 17; İbn Mâce, “Menâsik”, 3; Muvatta, “Hac”, 65; Dârimî, “Cihad”, 4; Ahmed b. Hanbel, 1/241, 427; 2/246, 258, 264, 269, 348, 442, 461, 462, 521; 3/325, 334, 447; 4/204; 5/451; 6/372; Beyhakî, **es-Sünenü’l-Kübra**, C: IV, s. 326; Şevkânî, **Neylü’l-Evtâr**, C: V, s. 5.

⁵⁰⁴ Ali Toksarı, “**Hz. Peygamber Devrinde Kadın**”, Sosyal Hayatta Kadın, s. 97.

⁵⁰⁵ Ali Toksarı, **a.g.m.**, s. 98; Wael b. Hallaq, **İslam Hukukuna Giriş**, s. 114.

⁵⁰⁶ Kâsânî, **Bedâiu’s-Sanai’**, C: III, s. 38-39; Şirbînî, **Muğni’l-Muhtac**, C: II, s. 260-265; Zuhaylî, **el-Fıkhu’l-İslâmi ve Edilletuhu**, C: III, s. 19-20; Abdullah İşler, “**Hac Üzerine Sorular**”, Fıkıh konuşmaları 1, Seha Neşriyat, İstanbul 1988, s. 97.

⁵⁰⁷ Yunus Vehbi Yavuz, “**Seferîlik Şartları**”, Seferîlik ve Hükümleri, s. 309.

yapmayacağıdır. Ayrıca mahrem konusunun haccın vücut şartından mı, yoksa eda şartından mı olduğu hakkında farklı görüşler beyan etmişlerdir.⁵⁰⁸

Bu konuda Hz. Âişe (r.a.) Rasulullâh'a erkeklerin amellerin en faziletlisi olan cihadı ibadetleri var ve “*Cihad etmeyelim mi?*” diye sorar. Rasulullah ise “*Sizin için en faziletli cihad, mebrûr⁵⁰⁹ hacdır.*”⁵¹⁰ buyurur.

Bu hadisten hareketle sahabe döneminde kadınlar yanlarında mahremi bulunmadan cihad veya hicret etmek üzere sefere çıktıkları anlaşılmaktadır. Hatta o dönemde tehlike günümüze göre daha fazlaydı. Bu nedenle klasik dönemde yaşayan âlimlerin ileri sürdüğü delilleri ve mezheplerin kadının tek başına hac etmeleri ile ilgili savunduğu görüşlerini aktararak değerlendireceğiz.

3.2.1. Hanefî Mezhebi

İmam-ı Âzam lâkabıyla şöhret bulan Ebû Hanîfe'ye göre, hac ibadetinin kadınlara farz olması için, kadının taşınması gereken özel iki şart vardır. Bunlar ise; yolculuk sırasında beraberinde ya eşi ya da nikâh caiz olmayan bir kişi bulunmasıdır.⁵¹¹ Yanında eşi veya mahremi bulunmadığı durumda yaşadığı yer ile Mekke arasındaki mesafe sefer süresi kadar olur ise hac farz olmaz.⁵¹² Çünkü kadının mahremsiz sefere çıkması şer'an men edilmiştir. Buradan mahremin, istitâat dahilinde olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹³ Nitekim Hanefîlerden Cessâs ve Zeylâî (ö.

⁵⁰⁸ Mergînânî, **el-Hidâye**, C: I, s. 135; İbnü'l-Murtazâ, **el-Bahru'z-Zehhar**, C: III, s. 458; Şevkânî, **es-Seylü'l-Cerrar**, C: II, s. 161; Mehmet Zihni Efendi, **Nimet-i İslâm**, s. 694.

⁵⁰⁹ Mebrûr hac, içerisinde hiçbir kötülüğün bulunmadığı, günah ve isyanın olmadığı, salih niyetle yapılmış hacdir.

⁵¹⁰ Buhârî, “İman”, 18, “Hac”, 4, 34, 102, “Umre”, 1, “Sayd”, 26, “Cihad”, 1, “Tevhid”, 47; Müslim, “İman”, 135, “Hac”, 204, 437; Tirmizî, “Fadail Cihad”, 22, “Hac”, 88; Nesâî, “Hac”, 4, 5, 6, “Cihad”, 17; İbn Mâce, “Menâsik”, 3; Muvatta, “Hac”, 65; Dârimî, “Cihad”, 4; Ahmed b. Hanbel, 1/241, 427; 2/246, 258, 264, 269, 348, 442, 461, 462, 521; 3/325, 334, 447; 4/204; 5/451; 6/372; Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübra**, C: IV, s. 326; Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr**, C: V, s. 5.

⁵¹¹ Semerkandî, **Tuhfetü'l-Fukahâ**, C: I, s. 387.

⁵¹² Ebû Bekir er-Razi el-Cessâs, **Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-Fıkhi'l-Hanefî**, Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut 2010, C: II, s. 483; Meydânî, **el-Lübab**, C: I, s. 164-165.

⁵¹³ Şevkânî, **es-Seylü'l-Cerrar**, C: II, s. 161.

743/1343), “Müslüman kadınlarının üç günlük bir sefere çıkmasında beraberinde kendileriyle evlenmeleri yasak olan kişiler olmaksızın yolculuk yapamayacağını”⁵¹⁴ bildiren hadisi seferilik süresinin tespiti için esas almışlar.⁵¹⁵ Diğer hadislerde ise bir gün/gece,⁵¹⁶ iki gün,⁵¹⁷ üç gün,⁵¹⁸ bir berîd⁵¹⁹ hatta hiç süre belirtmeme⁵²⁰ gibi farklı zamanları belirten hadisler bulunmaktadır.⁵²¹ Hanefîler, ibadetlerde ihtiyatlı olmayı esas aldıkları için üç günü seferilik mesafesi olarak tercih etmişlerdir.⁵²² Gün sayılarının farklı oluşunu savunan fukahânın bu konu hakkındaki görüşleri, hükmün emniyet veya fesad korkusuna göre değişiklik arz etmektedir.⁵²³ Bu konuda Nevevî (ö. 676/1277) ise, hadisteki belirtilen günlerdeki sınırlamada murad edilen şeyin, günlerin sayısının zâhiri değil, asıl maksat olan kadınların mahremsiz olarak herhangi bir sefere çıkmaması olduğunu belirtir. İbn Tin⁵²⁴ bu konuya farklı yorum

⁵¹⁴ Buhârî, “Taksîru’s-Salât”, 4, “Sayd”, 26, “Salât fi mescid Mekke”, 6, “Saum”, 67; Müslim, “Hac”, 413, 417, 418, 422; Tirmizî, “Radâ”, 15; İbn Mâce, “Menâsik”, 7; Muvatta, “İsti’zân”, 37; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 2; Dârimî, “İsti’zan”, 46; Ahmet b. Hanbel, 1/222, 346; 2/13, 19, 143,182, 437, 445, 493, 506; 3/34, 45, 52-54, 62, 66, 71, 77.

⁵¹⁵ Cessâs, **Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî**, C: II, s. 484; Cemalüddin Ebû Muhammed b. Abdillâh b. Yusuf el-Hanefî ez-Zeylâî, **Nasbu’r-Raye li Ehadisi’l-Hidâye**, Dâru’l-Hadis, Kahire t.y., C: III, s. 11.

⁵¹⁶ Buhârî, “Taksîru’s-Salât”, 4; Müslim, “Hac”, 419, 420, 421; Muvatta, “İsti’zân”, 37; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 2; Tirmizî, “Radâ”, 15.

⁵¹⁷ Buhârî, “Muhsar”, 37; Müslim, “Hac”, 415, 416; Ahmed b. Hanbel, 3/34.

⁵¹⁸ Buhârî, “Taksîru’s-Salât”, 4, “Sayd”, 26, “Salât fi mescid Mekke”, 6, “Saum”, 67; Müslim, “Hac”, 413, 417, 418, 422; Tirmizî, “Radâ”, 15; İbn Mâce, “Menâsik”, 7; Muvatta, “İsti’zân”, 37; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 2; Dârimî, “İsti’zan”, 46; Ahmet b. Hanbel, 1/222, 346; 2/13, 19, 143,182, 437, 445, 493, 506; 3/34, 45, 52-54, 62, 66, 71, 77.

⁵¹⁹ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 2.

⁵²⁰ Buhârî, “Cihad”, 140; Ayrıca bkz Vehbi Süleyman Gaveci, **Erkanu’l-İslâm Fıkhu’l-İbadat alâ Mezhebi’l-İmam Ebi Hanife**, Dâru’l-Beşairi’l-İslâmiyye, Beyrut 2002, C: II, s. 679.

⁵²¹ İsmail es-San’ânî, **Sübülü’s-Selam**, C: II, s. 377.

⁵²² İbn Âbidîn, **Haşiyetü Reddi’l-Muhtar**, C: II, s. 464; Suat Erdem, **İslâm Hukûkunda Seferiliğin Ölçütü**, İHAD, 2011, sy. 18, s. 121-122.

⁵²³ Faruk Beşer, “**Seferilik Açısından Kadınlar**”, Seferilik ve Hükümleri, s. 342.

⁵²⁴ “Ebû Muhammed Abdulvâhid İbnu’t-Tîn es-Safâkîsî: Mağrib’li olup Mâlikî mezhebine mensuptur. Fakih ve muhaddistir. İbnu’t-Tîn diye meşhur olmuştur. el-Buhârî’nin es-Sahîh’inin şârihlerinden olup, şerhinin adı el-Muhbiru’l-fasîh fi şerhi’l-Buhâriyyi’s-Sahîh’tir. İbn Hacer kendi şerhinde İbnu’t-Tîn’in şerhinden yararlanmıştı. el-Buhârî’nin es-Sahîh’inin şârihlerinden olan ve İbn Hacer’in Fethu’l-bârî’sinde kendisinden yararlandığı ve nakiller yaptığı İbnu’t-Tîn DİA’da madde olarak yer

getirmiştir. Buradaki günlerin sayılarını, bu soruyu soranların yaşadıkları yerden dolayı kendilerine farklı cevaplar verildiğini söylemektedir, el-Münzirî (ö. 656/1258) ise seferideki gün sayılarını şöyle açıklamaktadır. Bu hususta gelen rivâyetler bir ile üç gün sayısı arasındadır. Bu da en asgari mesafenin ölçüsü için bir gün azami mesafe ölçüsü için ise üç gün olarak anlaşılabilir.⁵²⁵

Hanefî mezhebine göre, haccın edasının şartlarından biri yolculuk sırasında mahremın olmasıdır. Bundan dolayı, kadınlar yanında kocası, babası, kardeşi, oğlu, amcası veya dayısı gibi mahremleri bulunmadan tek başlarına hac veya umre yolculuğuna çıkmaları caiz değildir.⁵²⁶ Bu görüşlerini peygamberimizin şu hadisine dayanmaktadırlar. *“Allah’a ve ahiret gününe inanan kadına, bir gece ve gündüz sürecek bir mesafeye, yanında bir mahremi olmadıkça gitmesi helal değildir.”*⁵²⁷ Bu hadise binaen Hanefî âlimler, haccın farz olması için kadınların yanında kocasının veya bir mahreminin bulunmasını şart koşarlar. Hatta kadınların sayısı ne kadar çok olursa olsun hüküm değişmez. Kadının beraberinde eşi veya mahremi yoksa o kadın için hac farz olmaz.⁵²⁸ Kadın yanına mahrem bulamadığı durumda gayri mustatîğ (yani yoluna güç yetiremeyen) konumunda olduğu için onun için hac yükümlülüğü yoktur.⁵²⁹

Diğer bir hadiste ise zaman olarak üç gün belirtilir: *“Allah’a ve ahiret gününe inanan bir kadının yanında babası veya kocası veya erkek kardeşi ya da bir mahremi yokken üç günlük ya da daha fazla bir yolculuğa çıkması helal olmaz.”*⁵³⁰ Bu hadiste yolculuk süresinin izni üç güne çıkmaktadır. Burada birden üç güne kadar ruhsat verilen hadisler var. Başka kaynaklarda da kadının mahremsiz sefere çıkma konusuyla ilgili bir berîd⁵³¹ ölçüsünü esas alanlar bulunmaktadır. Bu farklı

almamaktadır. es-Sahîh’in şârihlerinden olan bu müellif ve şerhi ile ilgili araştırmalarımız devam etmektedir.” Bkz. Ramazan Özmen, **“el-Buhârî’nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı Âyetler Üzerine Bir İnceleme”**, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2009, C: IX, sy. 1, s. 240 (55. dipnotunda).

⁵²⁵ Şevkânî, **Neylû’l-Evtâr**, C: V, s. 15.

⁵²⁶ Damad Efendi, **Mecmaü’l-Enhur**, C: I, s. 262.

⁵²⁷ Müslim, “Hac”, 421; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 2.

⁵²⁸ Kâsânî, **Bedâiu’s-Sanai’**, C: III, s. 47.

⁵²⁹ Şel’an, **en-Nevazil fi’l-Hac**, s. 106.

⁵³⁰ Müslim, “Hac”, 414, 423; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 2.

⁵³¹ 12 mil ya da 4 fersah. Bkz. Fahrettin Atar, “Sefer”, **DİA**, C: XXXVI, s. 296.

rivâyetlerin hikmeti ne olabilir? Bu hadisler farklı zamanlarda mı söylendi? Nevevî, bu hadislerin izin verilen gün sayısına önem vermediğini kadınların seferi ile ilgili olduğunu ve asıl amacın yolculukta mahremi olmasının altını çizmektedir. Fakat ulemâ kadınların mahremsiz sefere çıkmalarına istisna olarak sadece hicret etme hususunda kabul edip cevaz vermişlerdir. Çünkü kadınlar dâru'l harpte kendisini ve dinini koruma amaçlı sefere tek başına olsa da çıkabilir görüşünü savunmaktadır. İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302), **“Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”**⁵³² âyetin kadın-erkek hususunda umum ifade ettiğini, aynı şekilde mahremsiz sefere çıkmanın hadisini de bütün sefer türünü kapsayarak yine umum ifade ettiğini bildirmektedir. Umum ifade eden hükümlerden kadın erkek ayırımı yapılamaz. *“Kadın mahremsiz sefere çıkması.”*⁵³³ hadisinin de her sefer türünü içerek umum sıfatını vermektedir. Bundan hareketle bu iki nass bir birine emir açısından zıt gibi olduğu görünmektedir.⁵³⁴ İmam Şâfî ise, âyetteki emir ile hadisteki emir arasındaki zıtlığı âyeti umum, hadisi ise hass olarak değerlendirerek çözüme kavuşturmaktadır.⁵³⁵ Böylece âyetin umumiyeti -erkek ve kadın ayırmaksızın- vacip olan hac içindir, hadiste kadının mahremsiz yola çıkmamasını belirten metin ise nafil hac ve mubah seferlere yönelik olduğu söylenebilir.⁵³⁶

Nitekim Hz. Peygamber, bir adamın gazveye ismini yazdırmasına rağmen ona gazveye katılmayıp hacca gitmek isteyen karısıyla birlikte haccetmesini buyurmuştur.⁵³⁷ Bu rivayet kadınların tek başlarına genel olarak tüm seferlere, özel olarak da hacca dahi gitmemeleri gerektiğini göstermektedir.⁵³⁸ Bu hadisi değerlendirdiğimizde kadın ve erkeğin tek başına aynı yerde bulduklarında üçüncüsü şeytan olacağını ve bunun da fitneye sebep olacağı bilinmektedir. Bütün bu deliller ışığında kadının mahremsiz yolculuğa çıkması uygun görülmemiştir.⁵³⁹ Ancak bir kadının yanında mahremi olmadan yabancı bir erkekle halvet halinde

⁵³² Âl-i İmrân, 3/97.

⁵³³ Buhârî, “Cihad”, 140.

⁵³⁴ İsmail es-San'ânî, **Sübülü's-Selam**, C: II, s. 378; Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr**, C: V, s. 17.

⁵³⁵ İbn Rüşd el-Hafid, **Bidâyetü'l-Müctehid**, C: I, s. 260.

⁵³⁶ Şel'an, **en-Nevazil fi'l-Hac**, s. 92.

⁵³⁷ Buhârî, “Nikâh”, 111; Müslim, “Hac”, 424.

⁵³⁸ Zeylâî, **Nasbu'r-Raye**, C: III, s. 10.

⁵³⁹ Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai'**, C: III, s. 47-48; İsmail es-San'ânî, **Sübülü's-Selam**, C: II, s. 377.

olması caiz görülmemişken, topluluk arasında insanların göreceği bir mekânda fitneye sebep olmamak şartıyla kenara çekilerek konuşmalarında bir sakınca da yoktur.⁵⁴⁰ Hatta “güvenilir bir kişinin, dini ve diğer konularda özel bir meselesi hakkında soru sormak isteyen bir kadınla bir kenarda baş başa konuşmasında bir sakınca bulunmadığını” belirtenler vardır.⁵⁴¹ Böylece bir kadının kendisine mahrem sayılmayan yabancı bir erkekle kapalı bir yerde konuşmasına zaruret olduğu takdirde yanında iki erkek bulundurmamakla seddi zerayinin oluşacağı değerlendirilmektedir.⁵⁴² Hayrettin Karaman’a göre bunun hikmeti, hem tarafları korumak, hem de üçüncü şahısların kötü zan beslemelerine engel olmaktır.⁵⁴³

Mahremin olmasının gerekliliğinde gözetilen amaç emniyet, güvenlik sağlama ve yardımcı olmak, güvenilir bir kadın grubuyla yolculuk ediliyorsa mahrem şartı düşer.⁵⁴⁴ Diğer kaynaklarda zikredilen munakaşalara göre ise, belirtilen hadiste tehlike olsun veya olmasın tüm seferleri içermektedir. Peygamber Efendimizin gazveye ismini yazdıran adama eşinle haccet diye emir verirken, karısının sefer emniyetinin olup olmadığını sormadı. Burada mahremi gerektiren illet emniyet ise, mahrem nakil aracı olarak görülür. Fakat şeriat meseleye daha kapsamlı bakmaktadır. Buradan hareketle mahremden maksat sadece güvenlik ve tehlikeden korumak olmayıp başka menfaatleri de göz önünde bulundurmaktadır. Fakihler buldukları dönem şartlarını göz önüne alarak kadınların yolculuk sırasında binmeye ve inmeye ihtiyaç duyduklarını bu işler ise ancak bir mahremin yardımıyla olduğunu söylerler. Fakat günümüzdeki ulaşım araçlarına kadınların her hangi bir destek olmadan binseler dahi izdiham sebebiyle sıkışıklık yaşamaları ve mahremiyetlerini koruyamadıklarını görülmektedir. Ayrıca kadınlar seyahata çıkarken pasaport, vize gibi işlemlerde sıkıntı çekmektedirler. Hac ibadetini yaparken

⁵⁴⁰ Ali Toksarı, “**Hz. Peygamber Devrinde Kadın**”, Sosyal Hayatta Kadın, s. 88.

⁵⁴¹ Ali Toksarı, **a.g.m.**, s. 89.

⁵⁴² Hamza Aktan, “**İslâm’a Göre Kadının Sosyal Aktivitesi**”, Sosyal Hayatta Kadın, s. 307-308.

⁵⁴³ Hayreddin Karaman, “**Günümüzde Çalışan Müslüman Kadının Problemleri**”, Sosyal Hayatta Kadın, Ensar Neşriyat, 3. bs., İstanbul 2005, s. 337.

⁵⁴⁴ Musa el-Belvi, **Eser es-Sefer fi'l-Muamelat el-Mali ve el-Ehval eş-Şahsi fi'l-Fikhi el-İslâmi**, s. 19.

mahremi yardım gerektirir. Dolayısıyla günümüzde dahi kadının mahremi hac yapması mümkün değildir.⁵⁴⁵

Hanefilere göre, erkeğin kadına farz olan haccı engel olma hakkı yoktur.⁵⁴⁶ Bunun gibi son dönem Hanefî fakihlerinin önde gelenlerinden İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), kadının farz haccını yapmak için beraberinde mahremi bulunursa kocası engelleyemediğini belirtiyor.⁵⁴⁷ Bu, Ahmed b. Hanbel ve Şâfiî'nin bir görüşüne göre böyledir.⁵⁴⁸ Çünkü Yaratana isyan olunan yerde yaratılana itaat yoktur.⁵⁴⁹ Fakat buna karşın İbn Ömer, kadının mahremi ve malı dahi olsa, ama kocası izin vermediği takdirde kadının hacca gidemeyeceğini ifade eder. Ancak İbn Ömer, bunun nafîle olan hac hakkında olduğunu söyler. İki hadis bir birine çelişkili gibi görülse de İbn Teymiye bu meseleyi şöyle izah etmektedir: parası olmayıp hacca gitmeye güç yetiremeyen, hastalık gibi nedenlerle hac şartlarını taşımayan kimsenin hac ibadetini yerine getirmesi zorluk doğuracağından dolayı hoş karşılanmaz. Aynı şekilde mahremi kadın hacca giderse sahih olmakla beraber kerih görülmektedir.⁵⁵⁰ Böylece bir kadın, mala servete sahip ise lâkin kocasının izni olmadığı için hacca gidememektedir.⁵⁵¹ Ancak İmam Şâfiî bir diğer görüşünde kocanın eşini farz olan hacca bile gitmekten engellemeye hakkı olduğunu söylemektedir. Ahmed b. Hanbel ve Şâfiî gibi bazı âlimlerin görüşüne göre ise, kadının hacca gitmesi için kocasından başka mahremi yoksa karısıyla hac yapması gerekir.⁵⁵²

Mamafih kız çocuğu mahremi hacca gidebilir. Yani mahrem olmayan akrabaların arasında yer alarak sefere çıkabilir. Ergenlik yaşına gelen yaşadığı yer ile

⁵⁴⁵ Şel'an, **en-Nevazil fi'l-Hac**, s. 111.

⁵⁴⁶ İbnü'l-Murtazâ, **el-Bahru'z-Zehhar**, C: III, s. 458; Aynî, **el-Binâye**, C: III, s. 444.

⁵⁴⁷ İbn Kudâme, **el-Muğni**, C: III, s. 176, 195; İbn Hümâm, **Şerhu Fethi'l-Kadîr**, C: II, s. 421; İbn Âbidîn, **Haşiyetü Reddi'l-Muhtar**, C: II, s. 464; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz İbn Âbidîn, **el-Ukûd'ü'd-Dürriyye fi Tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidîyye**, el-Mektebü'l-İslâmiyye-Dâru'l-Marife, 2. bs., Beyrut t.y., C: I, s. 14.

⁵⁴⁸ Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr**, C: V, s. 17.

⁵⁴⁹ İbnü'l-Murtazâ, **el-Bahru'z-Zehhar**, C: III, s. 458.

⁵⁵⁰ İsmail es-San'ânî, **Sübülü's-Selam**, C: II, s. 378-379; Akeel İbrahim al-Ken, **The Hajj: Past, Present, and Future "The Communication Aspect"**, Doktora Tezi, Leeds Üniversitesi, İngiltere 1995, s. 171 (18. dipnotunda).

⁵⁵¹ Dârekutnî, **Sünenü'd- Dârekutnî**, C: II, s. 223, hadis no: 3.

⁵⁵² Şevkânî, **a.g.e.**, C: V, s. 17.

Mekke arasında üç günlük mesafe varsa mahrem olmadan yola çıkması caiz değildir.⁵⁵³ Lâkin üç günden az ise ister yaşlı ister genç olsun fark etmez tek başına yolculuğa çıkabilir.⁵⁵⁴ Zeydiyye imamı ve âlimi İbnü'l-Murtazâ (ö. 840/1437) ve Şevkânî gibi âlimlere göre ise genç kızların yolculuğu hususunda hicret dışında mahremi şart koşmaktadırlar.⁵⁵⁵ Şevkânî'nin bu görüşüne karşı çıkan bazı âlimler, gençleri dikkate alan bir delil olmadığını ve her kadına hem hac, hem de diğer sefere çıkması için mahremin şart olduğunu söylemişlerdir.⁵⁵⁶ Bunu destekler mahiyette Ali Efendi'nin *Fetava* adlı eserinin Hac bölümünde, 55 yaşındaki bir kadının mahremsiz Mekke'ye sefere çıkması caiz olup olmadığını sorulduğunda, "Olmaz." cevabını vermiştir.⁵⁵⁷ Bazı bilim adamları, yaşı büyük, cinsel istek duyulmayacak kadar ihtiyar kimselerin her hangi bir sefere her hangi bir kabile ile gidebileceklerini bildirerek bu yasağın genç kadınlara mahsus olduğunu ifade etmektedir.⁵⁵⁸ Bu görüşe muhalif olarak da yaşlı, acuz kadınlar için güvenilir kadınlarla birlikte hac ibadetini yapmak üzere yola çıkması caiz görülmüştür.⁵⁵⁹ Şevkânî ise bu konuda kadınların mahremsiz sefere çıkma yasağının yaşlı kadını içermeyip genç kıza ait olduğunu açıklanmaktadır. Aynı kaynağın içinde başka bir görüşte ise yaşlı genç fark etmeksizin her ikisini de kapsadığını belirtmektedir.⁵⁶⁰

Buna benzer harb meselesinde de aynı mantık yürütülmektedir. Genel olarak ihtiyaç duyulmadıkça kadınların savaşa katılmaları hoş görülmemiştir. Özellikle genç kadınlar fitneye sebep olabileceği düşünülerek harbe iştirak etmekten men edilirler. Yaşlı ve acuze kadınların ise savaş sırasında su vermek veya yemek pişirmek gibi yardımlarda bulunmalarına izin verilmiştir.⁵⁶¹

Bir kadın kendi kölesi, bulûğa ermemiş çocuk veya deli ile sefere çıkamaz. Bununla birlikte mahrem şartlarına uyan birisi bulunduğu takdirde çıkabilir ve onun,

⁵⁵³ İbn Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, C: II, s. 419.

⁵⁵⁴ İbn Hümâm, *a.g.e.*, C: II, s. 421; İbn Âbidîn, *Haşiyetü Reddi'l-Muhtar*, C: II, s. 464.

⁵⁵⁵ İbnü'l-Murtazâ, *a.g.e.*, C: III, s. 457; Şevkânî, *es-Seylü'l-Cerrar*, C: II, s. 161.

⁵⁵⁶ Şevkânî, *a.g.e.*, C: II, s. 161.

⁵⁵⁷ Ali Efendi, *Fetavayı Ali Efendi*, C: I, s. 23.

⁵⁵⁸ Faruk Beşer, "Seferilik Açısından Kadınlar", *Seferilik ve Hükümleri*, s. 341.

⁵⁵⁹ İbnü'l-Murtazâ, *a.g.e.*, C: III, s. 458.

⁵⁶⁰ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, C: V, s. 16.

⁵⁶¹ Mustafa Baktır, "İslâm'da Kadının Çalışma Şartları", *Sosyal Hayatta Kadın*, s. 137.

yani mahremin nafakasını - yol masrafını - kadının karşılaması gerekmektedir.⁵⁶² Yine bu bağlamda sırf hacca gitmek için bir kadın başkasıyla nikâh yapamaz, evlenemez.⁵⁶³ Yani kadının hac yapmak maksadıyla evlenmesi gerekmez. Buradan mahremin şart olmadığı anlaşılmaktadır. Onun güvenilir kadınla birlikte yola çıkması onu fitneden korumaktadır.⁵⁶⁴ Tahâvî'nin *Muhtasar* kitabında geçen metne göre, bir kadın Resûlullah'a (s.a.v.) gelerek kızının hac yapmak istediğini ama mahreminin olmadığını söyler, Peygamber Efendimiz kadına kızını evlendirmesini ve kızın sonra hacca gitmesini tavsiye eder. Bu hadis metni, başka kaynaklarda bulunmayıp sadece Tahâvî'nin eserinde zikredilmektedir.⁵⁶⁵ Kudûrî (ö. 428/1037) ise kendi *Muhtasar* şerhinde kadın evli olup da kocası engel olmaya kalkarsa yalnız başına sefere çıkabilir görüşünü belirtmektedir. Tahâvî ise *Muhtasar*'ında böyle bir kadına haccın farz olmadığından söz etmektedir.⁵⁶⁶ Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi Şeybânî (ö. 189/804) de İmam Âzam Ebû Hanîfe'nin görüşüne katılarak, sarûra⁵⁶⁷ bir kadının yanında mahremi bulunup fakat eşi izin vermese de farz olan hac yolculuğuna çıkar ve yerine getir demiştir. Böylece kocası kadını hac yolculuğundan men edememektedir.⁵⁶⁸ Çünkü hac ibadeti kocanın hakkından üstündür.⁵⁶⁹ Kadın

⁵⁶² Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, C: I, s. 387; İbn Kudâme, *el-Muğni*, C: III, s. 195; Nevevî, *Kitabu'l-Mecmu'*, C: VII, s. 250; Mevsilî, *el-İhtiyar*, C: I, s. 139; Aynî, *el-Binâye*, C: III, s. 445; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtac*, C: II, s. 272; Şirvânî, Abbâdî, *Havaşî alâ Tuhfeti'l-Muhtac*, C: IV, s. 25 (kenarında); Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtac*, C: III, s. 251; Damad Efendi, *Mecmaü'l-Enhur*, C: I, s. 262; Haraşî, *el-Haraşî*, C: II, s. 287; Tahtâvî, *Haşiyetün alâ Meraki'l-Felah*, s. 599; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, C: V, s. 17; İbn Âbidîn, *Haşiyetü Reddi'l-Muhtar*, C: II, s. 464; İbn Âbidîn, *el-Ukûd'ü'd-Dürriyye*, C: I, s. 15; Şeyh Nizam, *el-Fetava el-Hindiyye*, C: I, s. 219.

⁵⁶³ Serahsî, *Kitabu'l-Mebsût*, C: IV, s. 111; Semerkandî, *a.g.e.*, C: I, s. 387; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanai'*, C: III, s.48.

⁵⁶⁴ Şel'an, *en-Nevazil fi'l-Hac*, s. 104; Mehmet Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, s. 694.

⁵⁶⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, C: II, s. 485.

⁵⁶⁶ Her iki ifade için bkz. Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, C: I, s. 387.

⁵⁶⁷ Hac yapmamış bir kadına denilmektedir. Bkz. Cevherî, *es-Sihah*, "s-r-r" mad., C: II, s. 711; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "s-r-r" mad., C: IV, s. 453; <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/صرورة/> (Çevrimiçi)

⁵⁶⁸ Şeybânî, *el-Mebsût*, C: II, s. 427; Küleynî, *Furuu'l-Kâfi*, C: IV, s. 280; Aynî, *el-Binâye*, C: III, s. 444; Damad Efendi, *Mecmaü'l-Enhur*, C: I, s. 263; Tahtâvî, *Haşiyetün alâ Meraki'l-Felah*, s. 599; İbn Âbidîn, *Haşiyetü Reddi'l-Muhtar*, C: II, s. 464.

⁵⁶⁹ Mevsilî, *el-İhtiyar*, C: I, s. 139; İbn Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, C: II, s. 422.

mahremsiz veya yanında kocası olmadan hacca giderse, yaptığı hac sahih sayılmakla beraber mekruhtur.⁵⁷⁰

Hanefîlerden İbn Hümâm (ö. 861/1457), haccı farz olan namaz ve oruçla kıyaslayarak kadının farz namaz ve orucu yerine getirmek üzere eşinden izin istemeye gerek olmadığı gibi hac ibadeti için de izin alma mecburiyeti yoktur görüşünü ileri sürmektedir. Bununla beraber İbn Hümâm İmam Şâfiî'nin, hac yolculuğu esnasında kadının beraberinde mahremi bulursa bile eşinin farz olan hac seferine dahi engel olma hakkının olduğunu bildirmektedir.⁵⁷¹ Şâfiîler burada hanımın eşine olan sorumluluğunu yerine getirmesinin önceliği hayat boyu yapabileceği hac ibadetinden önceliklidir. Çünkü Şâfiîler hac farızasını terahi ile farz olduğunu kabul etmektedirler.⁵⁷² Ancak diğer bazı kaynaklarda ise kadının kocasına olan hakkı aynî farzın önüne geçemediğinden kocası izin vermese dahi kadının beraberinde mahremi bulunduğu zaman farz olan haccını yerine getirir.⁵⁷³

Serahsî'nin (ö. 483/1090) Hanefî fihhına dair eseri *el-Mebsût*'ta, mahremi olmadan yolculuğa çıkan kadının mahsur kalmış gibi olduğunu belirtmektedir. Çünkü kadın sefere ancak eşiyile veya mahremiyile çıkabilmektedir. Fakat Şâfiî'ye göre güvenilir kadınlar grubu ile yolculuk yapmaya izin verilmiştir.⁵⁷⁴ Şâfiîlerin bu görüşü karşısında Hanefî mezhebi her ne kadar kadınlar bir grup oluştursa dahi hırsız, soyguncuların karşısında kendilerini savunmaktan aciz kalabilecekleri için Şâfiîlerin bu görüşüne katılmamaktadırlar.⁵⁷⁵

Tabiîn âlimlerinden olan İkrime'nin, kadınların mahremsiz bir şekilde üç günlük sefere çıkmalarını yasaklayan hadisi delil getirirken İbn Hazm ise, hiç bir sefere mahremsiz veya kocası olmadan çıkamayacağını savunmuştur. Nehâî, Şa'bî, Tâvûs, Hasan el-Basrî'nin de bu görüşü savunduğunu dile getirir.⁵⁷⁶

⁵⁷⁰ Tahtâvî, **a.g.e.**, s. 599.

⁵⁷¹ Aynî, **el-Binâye**, C: III, s. 444; İbn Hümâm, **a.g.e.**, C: II, s. 421.

⁵⁷² Semerkandî, **a.g.e.**, C: I, s. 388; Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai'**, C: III, s. 48; İbn Hümâm, **Şerhu Fethi'l-Kadîr**, C: II, s. 422.

⁵⁷³ Hamdi Döndüren, **Delilleriyle Aile İlmihali**, Altınoluk Yayınları, İstanbul 2011, s. 252.

⁵⁷⁴ Serahsî, **Kitabu'l-Mebsût**, C: IV, s. 110.

⁵⁷⁵ Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai'**, C: III, s. 47-48.

⁵⁷⁶ İbn Hazm, **el-Muhallâbi'l-Âsâr**, C: V, s. 23.

Ayrıca İmam Muhammed'in talebesi Ebû Hafs el-Kebîr (ö. 264/877) ve Hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinden olan İbn Hümâm, kadınların hac yolculuğunda mahrem bulundurmasını haccın vücüb şartlarının içine almaktadırlar.⁵⁷⁷

Ebû Ca'fer et-Tahavî, *Şerhul Ma'ni'l – Âsâr* adlı eserindeki Menâsikül Hac bölümünün ilk bâbında yer alan görüşü yedi kısma ayırmaktadır. Meseleyi mesafe üzerinden açıklayarak mahremsiz yolculuğu yasaklayan, izin veren, makbul gören hadis gibi bölümlere ayırarak farklı görüşleri delilleriyle ortaya koymaktadır.

1. Kadının mahremsiz sefere çıkmasını yasaklayan hadisin hücceti olarak seferin uzak veya yakın olmasına bakmaksızın hiçbir şekilde sefere izin vermeyen âlimlerin bu konudaki delili:

Abdullah İbn Abbâs'ın rivâyetine göre Allah'ın Elçisi (s.a.v.) şöyle demiştir:

“Hiçbir kadın yanında bir mahremi olmadan yola çıkmasın; kadının mahremi yoksa yanına hiçbir erkek girmesin.” Resûl'ün bu uyarısı üzerine sahabilerden biri kalkarak şöyle dedi: “Ey Allah'ın Elçisi! Ben şu ve şu askerlerle savaşa gitmek istiyorum; eşim de hacca gitmek istiyor? Allah'ın Elçisi şöyle dedi: “Sen de eşinle beraber haccını eda et!”⁵⁷⁸

2. Kadın berîd mesafesinden az olan sefere mahremsiz çıkabilmektedir. Hadiste esas alınan mevzu, berîd mesafesi veya ondan daha uzak ise mahremi olmadan yolculuğa çıkamamasıdır. Bunu belirten delil, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) naklettiği şu rivâyettir:

“Kadın, yanında eşi veya mahremi sayılan akrabasından biri olmaksızın berîd mesafesindeki bir yere yolculuk yapamaz.”⁵⁷⁹

Bu görüşü savunan Atâ b. Ebî Rebâh, Saîd b. Ebî Saîd Keysân (ö. 125/743) ve Zâhirî âlimlerinin bazıları bir berîd mesafelik yola cevaz etmeyip, ondan az olduğunda caiz görmüşlerdir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ İbn Hümâm, a.g.e., C: II, s. 419; Zeki Koçak, “İddet Bekleyen ve Yanında Mahremi Olmayan Kadınların Sefere Çıkması ve Hacca Gitmesi”, s. 97.

⁵⁷⁸ Buhârî, “Nikâh”, 111; Müslim, “Hac”, 424; İbn Mâce, “Menâsik”, 7; Ahmed b. Hanbel, 1/222, 346.

⁵⁷⁹ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 2.

3. Bir günden az olan mesafe için sefere çıkma izni verilmektedir. Ancak yol bir gün veya daha fazlaysa kadın yolculuğu yanında mahremi bulunmadan yapamamaktadır. Bununla ilgili hadis:

“Bir kadına, yanında mahremden biri olmaksızın bir gece⁵⁸¹ veya bir gün⁵⁸² süren bir yolculuk etmesi helal olmaz.”⁵⁸³

Evvâî, Leys İbn Sa’d, İmam Mâlik ve Şâfiî yolun bir günlük mesafeden az olması durumunda seferin caiz olacağını söyler. Bu hadisin farz olmayan yolculuklara yönelik olmasından dolayı bazı âlimler farz olan hac ibadetine mahremsiz gidebilir görüşünü ileri sürmektedirler.⁵⁸⁴

4. Kadının iki günden az süren sefere mahremsiz çıkması caiz görülmektedir. Fakat yolculuk iki gece veya daha fazla ise kadının mahremi olmadan yola çıkmasının caiz olmadığını belirten hadis-i şerif:

“Kadın, iki günlük bir mesafeye eşi ya da mahremi olmadan yolculuk yapmasın.”⁵⁸⁵

5. Kadının, üç günden kısa süren bir yolculuğa tek başına çıkmasına engel görülmemektedir. Ancak kadının bundan daha uzun süren mesafeye mahremsiz çıkması caiz değildir.

“Bir kadının, yanında mahremi olmaksızın üç günlük bir yolculuğa çıkması helal değildir.”⁵⁸⁶

⁵⁸⁰ Fahrettin Atar, “Genel Olarak Seferilik ve Hükümleri”, Seferilik ve Hükümleri, s. 29; Davut Yaylalı, “Seferilik Hükümleri”, Seferilik ve Hükümleri, s. 267.

⁵⁸¹ Müslim, “Hac”, 419.

⁵⁸² Müslim, “Hac”, 420.

⁵⁸³ Müslim, “Hac”, 421.

⁵⁸⁴ Davut Yaylalı, “Seferilik Hükümleri”, s. 267.

⁵⁸⁵ Müslim, “Hac”, 415, 416; Ahmed b. Hanbel, 3/34.

⁵⁸⁶ Buhârî, “Taksîru’s-Salât”, 4, “Sayd”, 26, “Salât fi mescid Mekke”, 6, “Saum”, 67; Müslim, “Hac”, 413, 417, 418, 422; Tirmizî, “Radâ”, 15; İbn Mâce, “Menâsik”, 7; Muvatta, “İsti’zân”, 37; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 2; Dârimî, “İsti’zan”, 46; Ahmet b. Hanbel, 1/222, 346; 2/13, 19, 143, 182, 437, 445, 493, 506; 3/34, 45, 52-54, 62, 66, 71, 77.

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed bu görüşte olduklarını söylemişlerdir. Bu durum kadının beraberinde mahremi bulunmadan üç günden az bir süre ile sefere çıkmasının mubah olduğunu göstermektedir. Hâlbuki Peygamber Efendimizin “üç gün” sayısını ifade etmesi, bundan daha az olan süre için bir sakınca olmadığını şekillendirilebilir.⁵⁸⁷

Ancak sefer ile ilgili diğer hadislerde: bir gün, iki gün ve berîd mesafe olarak geçmektedir. Bununla ilgili Ebû Ca'fer et-Tahâvî, bu hadislerin birbirine muhalif - muarız- olmayıp sonra gelen hadislerin önce gelen hadisleri nesh ettiğini belirtmektedir. Ayrıca her iki duruma da itibar edilerek amel edilmesi gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla kadının oturduğu yer ile Mekke arasındaki mesafe üç günlük süre ise ve kadın mahrem bulamadıysa, o halde haccın üzerine farz olması için gereken şartları taşımadığı için haccetmesi gerekmez.⁵⁸⁸

6. Kadınların yanında eşi veya mahremi bulunmadan sefere çıkmasında bir sakınca olmadığı hadisi Beyhakî (ö. 458/1066) şöyle aktarmaktadır:

*“Hz. Âişe'nin, mahremi olmadığı halde hacceden bir kadın hakkında 'Her kadın mahrem bulamaz.' dediğini işittim.”*⁵⁸⁹ dedi.

Bu hadise itiraz edenlerin delilleri: Allah Resûlü kendi hutbesinde; kadın, beraberinde mahremi olmaksızın yolculuk yapmasın derken bir adam ona ailesi ile birlikte haccetmek istediğini fakat bir gazveye adını yazdığını söylemektedir. Peygamber Efendimiz ona ailesiyle haccetmesini buyurur.⁵⁹⁰ Bu hadisten kadınların o zaman serbest dolaşımına ve uzun yolculuklara izin verilmemesinin sebebi güvenliğin olmayışı şeklinde açıklanabilir.⁵⁹¹

⁵⁸⁷ Ebû Ca'fer et-Tahâvî, “**Mahrem Bulamaması Durumunda Kadının Haccı Meselesi**”, çev. Recep Cici, T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1998, sy. 7, C: VII, s. 655.

⁵⁸⁸ Ebû Ca'fer et-Tahâvî, “**Mahrem Bulamaması Durumunda Kadının Haccı Meselesi**”, s. 656.

⁵⁸⁹ Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübra**, C: V, s. 370, hadis no: 10133; İbn Hazm, **el-Muhallâbi'l-Âsâr**, C: V, s. 19.

⁵⁹⁰ Buhârî, “Nikâh”, 111; Müslim, “Hac”, 424; İbn Mâce, “Menâsik”, 7; Ahmed b. Hanbel, 1/222, 346.

⁵⁹¹ Mashood Adebayo Baderin, **Modern Muslim States Between Islamic Law and International Human Rights Law**, Doktora Tezi, Nottingham Üniversitesi, İngiltere 2001, s. 137.

Tahâvî'nin görüşüne göre, eğer bu - mahremi bulunmasının gerekli olduğu - anlamında olmasaydı Hz. Peygamber'in, o adama, eşinin ona ihtiyacı olmadığını söylerdi. Çünkü o Müslümanlarla beraber hacca çıkmaktadır. Bununla birlikte adama da yazıldığı gazveye katılmasını emrederdi. Hz. Peygamber'in, böyle bir emirde bulunmayıp, adama ailesiyle birlikte hac yapmayı emretmesi, kadının ancak kocası ile haccetmesinin uygun olduğunu gösterir.⁵⁹²

7. Kadının yanında mahremi olmadığı halde her türlü seferi mubah olarak gösteren hadis:

Bu görüşü öne sürenler, Hz. Âişe'nin mahremsiz sefere çıkmasıyla ilgili hadise dayanırlar. Ebû Hanîfe bununla ilgili, tüm müminlerin annesi olarak Hz. Âişe'nin kiminle yolculuğa çıkarsa çıksın mahrem sayıldığını belirtmektedir. Ancak diğer kadınlar için bu geçerli değildir.⁵⁹³

Hanefî mezhebi âlimleri kadının mahremsiz üç günden fazla mesafeye çıkmasını caiz görmeyip, belirtilen günden az ise kadının sefere çıkabileceğini söylemişlerdir.⁵⁹⁴

Şâfiî ve Mâlikîler yukarıdaki hadisi delil kabul ederek yolculuk bir günden az olursa sefere çıkabilir hükmünü vermektedir. Ayrıca bu iki fakihe göre, hadisin yasak koyması hac ibadeti ile ilgili olmayıp diğer farz olmayan seferler içindir. Bu mezhepten âlimler, kadının yanında yolculuk yapan güvenilir kadınlar grubunun olması durumunda kadının haccı - umre de böyledir - ifâ edebileceğini söylemiştir. Hatta Şâfiîler arasında bazıları Buhârî'nin Adıyy b. Hâtim'den rivâyet ettiği üzere bir kadının tek başına Hîre'den kalkıp güven içinde Kâbe'ye gelerek haccını ifâ edeceği günlerin yakın olduğunu bildiren hadisine⁵⁹⁵ dayanarak yol emniyeti varsa kadının tek başına da gitmesini tecviz etmiştir.⁵⁹⁶

⁵⁹² Ebû Ca'fer et-Tahâvî, **a.g.e.**, s. 657.

⁵⁹³ Ebû Ca'fer et-Tahâvî, **a.g.e.**, s. 659.

⁵⁹⁴ Serahsî, **Kitabu'l-Mebsût**, C: I, s. 235, C: IV, s. 111; Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai'**, C: III, s. 47.

⁵⁹⁵ Buhârî, "Menakıb", 25; Tirmizî, "Tefsir", ½; Ahmed b. Hanbel, ½.

⁵⁹⁶ Rûyânî, **a.g.e.**, C: V, s. 30; Nevevî, **Ravdatü't-Talibin**, C: II, s. 284; Nevevî, **Kitabu'l-Mecmu'**, C: VII, s. 45; Remlî, **Nihâyetü'l-Muhtac**, C: III, s. 250; Fahrettin Atar, **a.g.m.**, s. 29.

Bu hadisten kadının tek başına yolculuğa çıkmasının caiz olduğu anlaşılmaktadır. Eğer caiz olmasaydı hadiste bunu bildiren bir ifadenin olması gerekirdi. Diğer bir görüşe göre, bu hadis güvenin yayılacağı bir zamanın geleceği hakkında haber vermek için söylenmiştir. Kadının mahremisiz yola çıkmasına dair hükmü beyan etmek için değildir.⁵⁹⁷ Ayrıca Adıyy hadisi ve ona benzer hadisler âmmdır, mahrem ile ilgili hadisler ise hâstır. Hâs âmmdan önce gelir.⁵⁹⁸

Yukarıda zikredilen hadislere binaen kadın üç günlük veya daha fazla mesafedeki yolculuğu sadece mahremi ile yapabilmektedir. Mesafe bu belirtilen süreden az ise kadın yanında mahremi bulunmadan yolculuk yapabilmektedir. Bu tür yolculuklar mubah sayılmaktadır. Kadına haccın farz olabilmesi için gereken şartları taşıması gerekir. Bu şartları taşıdığı takdirde hac ibadeti yerine getirmesi gerekir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed bu doktrini savunmaktadırlar.⁵⁹⁹

Sonuç olarak belirtmek gerekirse bu hadislerin hepsi sahih sayılmaktadır. Farklı sürelerin söylenmesinin nedeni Resûlullah'a (s.a.v.) sorulan soruların ve yanıtların ayrı zaman, olay ve çeşitli yerlerde meydana gelmesindedir.⁶⁰⁰ Bununla birlikte sıralanan hadislerde bir gün bir gece veyahut iki gün iki gece olarak gelen ifadeler ilk asırlarda İslâm ülkesinin güçsüz olduğuyla ve emniyet açısından endişelerde bulunmasıyla alakalıdır. İslâm devleti artık güçlenmeye başlayınca ve güvenlik artınca âlimler üç gün şeklinde mesafeyi uzatmaktaydı.⁶⁰¹

Nitekim tüm bu bilgiler ile amel edilir ve bir biriyle muhalif değillerdir.⁶⁰² Hadisler arasındaki farklılıklardan dolayı her hangi bir çelişki ve yahut tearuz aramak pek doğru sayılmamaktadır. Zikredilen hadislerde hikmeti aramak gerekirse kadının

⁵⁹⁷ Şel'an, **en-Nevazil fi'l-Hac**, s. 100.

⁵⁹⁸ Şel'an, **a.g.e.**, s. 101.

⁵⁹⁹ Ebû Ca'fer et-Tahâvî, "**Mahrem Bulamaması Durumunda Kadının Haccı Meselesi**", s. 659.

⁶⁰⁰ Zeylâî, **Nasbu'r-Raye**, C: III, s. 11; Zeki Koçak, "**İddet Bekleyen ve Yanında Mahremi Olmayan Kadınların Sefere Çıkması ve Hacca Gitmesi**", s. 112.

⁶⁰¹ Zeki Koçak, **a.g.m.**, s. 110.

⁶⁰² İbn Hazm, **el-Muhallâbi'l-Âsâr**, C: V, s. 22.

mahremsiz yola çıkmaması gerekçesi, onların canını, malını ve namusunu koruma gayesiyledir. Çünkü İslâm dini bunu hedeflemektedir.⁶⁰³

3.2.2. Mâlikî Mezhebi

İmam Mâlik *el-Muvatta* eserinin hac kitabında hacca gidecek olan kadının yanında mahremi bulunmazsa ya da mahremi kendisiyle beraber gitmezse, kadının üzerinden farz olan hac ibadetinin düşmeyeceği için kadınlardan oluşan bir grup ile hacca gitmesini belirtmektedir.⁶⁰⁴

Dolayısıyla vücut ve eda şartlarını taşıyan kadının yanında mahremi olmasa da kadınlar cemaatiyle hacca gidebileceğini belirtmektedir.⁶⁰⁵ Burada Mâlikî mezhebinin delili, Âl-i İmrân sûresinin 97. âyetindeki geçen “insanlar” kelimesinde umum ifade edildiğinden dolayı kadın erkek ayırımı olmamasıdır. Bu yüzden yanında mahremi olsun veya olmasın kadın yoluna güç yetirdiği durumda haccı yerine getirebilmektedir.⁶⁰⁶

Ayrıca Endülüs Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden Bâcî (ö. 474/ 1081), kadın, mahremi yoksa güvenilir bir kadın veya erkek topluluğundan oluşan grupla haccı yerine getirebilir.⁶⁰⁷ Aynı şekilde kadının üzerine haccın vacip olabilmesi için taşınması gereken şartlar arasında mahrem veya eşin bulunma şartı yoktur. Yani

⁶⁰³ Fahrettin Atar, “**Genel Olarak Seferilik ve Hükümleri**”, Seferilik ve Hükümleri, s. 30; Davut Yaylalı, “**Seferilik Hükümleri**, Seferilik ve Hükümleri, s. 268; Faruk Beşer, “**Seferilik Açısından Kadımlar**”, Seferilik ve Hükümleri, s. 338.

⁶⁰⁴ Muvatta, “Hac”, 82.

⁶⁰⁵ Sahnûn, *el-Müdevvene*, C: I, s. 452; Bağdâdî, *el-İşraf alâ Nüketi Mesali'l-Hilaf*, C: I, s. 458; İbn Rüşd, *el-Beyan ve't-Tahsil*, C: IV, s. 28; İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid*, C: I, s. 260; Haraşî, *el-Haraşî*, C: II, s. 287; Şevkânî, *Neylül'Evtâr*, C: V, s. 16.

⁶⁰⁶ Bağdâdî, *el-İşraf alâ Nüketi Mesali'l-Hilaf*, C: I, s. 458; Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyub el-Bâcî, *el-Münteka Şerhu Muvatta-i Mâlik*, thk. Mahmud Şakir, Dâru-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2005, C: IV, s. 241.

⁶⁰⁷ Bağdâdî, *a.g.e.*, C: I, s. 458; Bâcî, *el-Münteka*, C: IV, s. 241; Rüyânî, *Bahru'l-Mezheb*, C: V, s. 31; Damad Efendi, *Mecmaü'l-Enhur*, C: I, s. 262; İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid*, C: I, s. 260; Küleynî, *Furuu'l-Kâfi*, C: IV, s. 280-281.

mahrem şart değildir. Mâlikî mezhebine göre umre ibadeti vacip olduğundan dolayı kadın umre seferine de mahremsiz - bir defaya mahsus olmak üzere - çıkabilir.⁶⁰⁸

Hatta Mâlikî fıkhnın *el-Muvatta*'dan sonra ikinci temel kaynağı, Sahnûn lakabıyla tanınan Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî'nin (ö. 240/854) *el-Müdevvenetü'l-Kübra*'sında diğer mezheplere göre bu konuda daha toleranslı bir görüş sunmaktadır. Bu mezhebe göre kadının sefere gideceği grup içerisinde kadınların olup olmaması değil, güvenilir erkek kafilesi ile birlikte dahi gidebileceğini ifade etmektedir.⁶⁰⁹

Bu husustaki delilleri bir grup kadının mahremi olmaksızın Abdullah b. Ömer'in eşliğinde sefere çıktığı rivâyetidir. Aynı şekilde İbn Sîrîn, Atâ, Zührî, Katâde, Hâkem b. Uteybe (ö. 115/733), Evzâî, Mâlikî ve Şâfiî, Hammâd b. Ebî Süleymân (ö. 120/738) gibi âlimler bu yaklaşımı benimsemektedirler.⁶¹⁰

Burada konuyla ilgili olarak Mâlikî mezhebi diğer bir hadis-i şerifi temel almaktadır. Bu hadisi Adiyy b. Hâtim (r.a.) aktarıyor:

“Allah'ın Elçisi'nin yanında idim, bir adam gelip fakirlikten şikâyet etti. Sonra başka biri geldi, eşkıyanın yol kesmesinden şikâyet etti. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) dedi ki: “-Adiyy Sen Hîre'yi⁶¹¹ gördün mü?” Adiyy görmediğini, ama bilgisi olduğunu söyleyince Resûlullah, “Eğer ömrün olur da yaşarsan bir kadının Hîre'den hareket edip Allah'tan başka hiç kimseden korkmadan Kâbe'yi tavaf edeceğini göreceksin.”⁶¹² buyurdu.

Hanefî fakihlerden Aynî'nin Ahmed b. Hanbel'den naklettiği bir rivâyete göre “yanında kimse olmadan” ilavesini eklemektedir.⁶¹³

Buna ilaveten, öyle bir zaman gelecek ki kadın mahremsiz olarak yola çıkabilecektir. Klasik dönemde, hatta daha eski dönemde yol güvenliğinin

⁶⁰⁸ İbn Rüşd el-Hafid, **Bidâyetü'l-Müctehid**, C: I, s. 260.

⁶⁰⁹ Sahnûn, **el-Müdevvene**, C: I, s. 452; Hamdi Döndüren, **Delilleriyle Aile İlmihali**, s. 570.

⁶¹⁰ İbn Hazm, **el-Muhallâbi'l-Âsâr**, C: V, s. 20; İbn Kudâme, **el-Muğni**, C: III, s. 192.

⁶¹¹ “Bugün Irak'ın Necef iline bağlı bir kaza merkezi olup Kûfe'nin 5 km. güneyinde ve Kûfe ile Havernak arasında bulunan Kinîdre höyüğünün güneydoğusunda, Fırat nehri kenarında yer alan geniş bir ovada kurulmuştur.” Bkz. Hüseyin Ali ed-Dakûkî, “Hîre”, **DİA**, C: XVIII, s. 122.

⁶¹² Buhârî, “Menakıb”, 25; Tirmizî, “Tefsir”, ½; Ahmed b. Hanbel, ½.

⁶¹³ Aynî, **Umdetü'l-Kari**, C: XVI, s. 135.

olmamasından dolayı kadınların namusu ile ilgili tehlikenin olduğundan can ve mal için endişe etmektedirler. Burada asıl olan illet emniyettir. İlet ortadan kalkınca, yani kadın güvende olunca, mahremi bulunmadan yolculuk yapabilme durumu olacaktır.

Sonuç itibariyle, Mâlikî mezhebine göre, yol güvenliği yoksa kadın olsun erkek olsun bir saatlik dahi bir mesafesi olan sefere çıkamazlar. Asıl olan yolun güvenli olmasıdır.⁶¹⁴ Eğer yol güvenli ise, kadınların mahremi bulunmadığı halde kadın topluluğu ile ancak farz olan hac ve umre seferine gidebileceklerini, fakat nafile ve mubah olan seferlerde mahremi bulunmasının gerekli olduğunu anlaşılmaktadır.⁶¹⁵

3.2.3. Şâfiî Mezhebi

Şâfiîler, kadının hac ve umre ibadetini yerine getirmesi için taşıması gereken şartlara ilave olarak istitâat ve güven şartı bulunur ise üzerine haccın farz olacağını kabul ederler.⁶¹⁶ Bunun sonucunda kadının eşi, mahremi ya da bu ikisi olmadığı durumda güvenilir kadınlar kafilesi ile birlikte hac ibadetini yerine getirebilir.⁶¹⁷ Kadın kafilesini şart koşması yabancı bir erkekle baş başa kalmamasını temin etmek içindir.⁶¹⁸ Şâfiî mezhebi, mutlak bir şekilde kadın için kocasının veya ebediyen yasak olan mahreminin bulunmasını şart koşmamıştır. Güvenilir kabile olması ve hatta bu kabile içerisinde sadece bir kadının bulunması ve kendi canından ve malından güvende olması yeterlidir. *es-Sahîh*'in şârihlerinden Kirmânî'ye⁶¹⁹ (ö. 786/1384) göre, güvenilir kadınlar cemaatinin mahrem yerine geçmekte olduğunu

⁶¹⁴ Yunus Vehbi Yavuz, “**Seferîlik Şartları**”, Seferîlik ve Hükümleri, s. 310.

⁶¹⁵ Bâcî, **el-Münteka**, C: IV, s. 241; İbn Rüşd, **el-Beyan ve't-Tahsil**, C: IV, s. 27-28.

⁶¹⁶ Şâfiî, **el-Ümm**, C: II, s. 164; Rûyânî, **Bahru'l-Mezheb**, C: V, s. 30; Nevevî, **Ravdatü't-Talibin**, C: II, s.276; Remlî, **Nihâyetü'l-Muhtac**, C: III, s. 250.

⁶¹⁷ İbn Hazm, **el-Muhallâbi'l-Âsâr**, C: V, s. 3; Nevevî, **Kitabu'l-Mecmu'**, C: VII, s. 44; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtac**, C: II, s. 271; Şirvânî, Abbâdî, **Havaşî alâ Tuhfeti'l-Muhtac**, C: IV, s. 24 (kenarında).

⁶¹⁸ Remlî, **a.g.e.**, C: III, s. 250.

⁶¹⁹ “Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî.” Bkz. İsmail Hakkı Ünal, “Kirmânî, Şemseddin”, **DİA**, C: XXVI, s. 65.

bildirmektedir.⁶²⁰ Çünkü Şâfiî mezhebine göre, mahremsiz kadın için yürüyecek mesafe değil, yol güvenliği esas alınmaktadır. Bununla birlikte yola çıktığı kadınlar grubunun içinde kadınlardan birisinin mahremin bulunması şart değildir.⁶²¹

Şâfiî mezhebinin dayandığı delillerden birisi şu âyettir: **“Hacı da umreyi de Allah için tamamlayın.”**⁶²² Binaenaleyh, bu Şâfiî mezhebine mensup âlimlere göre, güvenilir üç kadının bulunduğu bir kabileyle kadın hac veya umresini tamamlayabilir. Fakat yalnız başına ve tanımadığı bir grup içerisinde sefere çıkması haramdır, çünkü bu durumda ondan faydalanabilirler veya onu aldatabilirler. Bu yüzden kadınlar grubunun güvenilir sıfatını taşıması zorunludur.⁶²³

Bununla birlikte güvenlik sağlanabilirse bir kadının hac - umre - ibadetini yerine getirmek için tek başına yola çıkması caiz görülmüştür.⁶²⁴ Bu yaklaşımı bazı âlimler doğru görmemektedirler çünkü erkekle halvet durumunda kalabilme ihtimali vardır.⁶²⁵ Fakat Şâfiî mezhebi âlimlerinin kaleme aldığı *“İmlâ”* kitabına göre güvenilir bir kadınla, hatta Adıyy b. Hâtim hadisine⁶²⁶ dayanarak yol emniyeti varsa tek başına gidebilmektedir.⁶²⁷ Buna ek olarak **“Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”**⁶²⁸ âyetinin umum ifade ettiği söylenerek kadın-erkek herkesi içerdiğini belirtmektedir. Burada gücü yeten, yani istitâat kelimesinin mahrem konusunu içermediğini ve yiyecek ve binek olarak anlaşıldığından söz etmektedir. Mahremsiz kadının yolculuğa çıkmasını men eden hadisler, âyeti tahsis etmemektedir.⁶²⁹ Kaynaklarda belirtildiği gibi, Hz. Âişe’ye

⁶²⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, C: II, s. 486; Aynî, *Umdetü’l-Kari*, C: VIII, s. 407.

⁶²¹ Şâfiî, *el-Ümm*, C: II, s. 165; Şirbînî, *a.g.e.*, C: II, s. 271.

⁶²² Bakara, 2/196.

⁶²³ Şirbînî, *a.g.e.*, C: II, s. 271.

⁶²⁴ Rûyânî, *a.g.e.*, C: V, s. 30; Nevevî, *Ravdatü’t-Talibin*, C: II, s. 284; Nevevî, *Kitabu’l-Mecmu’*, C: VII, s. 45; Remlî, *Nihâyetü’l-Muhtac*, C: III, s. 250.

⁶²⁵ Rûyânî, *a.g.e.*, C: V, s. 30.

⁶²⁶ Buhârî, “Menakıb”, 25; Tirmizî, “Tefsir”, ½.

⁶²⁷ Rûyânî, *a.g.e.*, C: V, s. 30; Nevevî, *Ravdatü’t-Talibin*, C: II, s. 284; Nevevî, *Kitabu’l-Mecmu’*, C: VII, s. 45; Remlî, *Nihâyetü’l-Muhtac*, C: III, s. 250.

⁶²⁸ Âl-i İmrân, 3/97.

⁶²⁹ Şel’an, *en-Nevazil fi’l-Hac*, s. 98; Davut Yaylalı, “Seferilik Hükümleri”, *Seferilik ve Hükümleri*, s. 269.

kadının mahremsiz sefere çıkıp çıkamayacağı sorulunca Hz. Âişe (r.a.), “*Bütün kadınlar mahrem bulamamaktadır.*”⁶³⁰ demiştir.

Kadının dâru'l harpten İslâm ülkesine tek başına olsa bile hicret etmesi farz olduğundan buna kıyasen kadın hac için de mahremsiz yolculuk yapabilir.⁶³¹ Âlimler müslüman bir kadının mahremsiz olarak küfür ülkesinden İslâm ülkesine hicret etmesine cevaz verirken, kendisine yolculuk sırasında güvenilir kadın bulana kadar güvenilir bir erkeğin ona refakat yapabileceğini söylemişlerdir.⁶³² Böylece buna kıyasen Şâfiî mezhebine göre kadın, güvenilir kadınlar bir grubu içerisinde hac ibadetini yerine getirebilirken, Hanefî mezhebi fitne çıkma ihtimalini öngörerek kadın grubuyla da sefere çıkmasını caiz görmemiştir.⁶³³ Şâfiî mezhebinde kadının bu görevini yapması, sadece farz olan hac veya umre için istisna tutulmuştur.⁶³⁴ Dolayısıyla nafil olan hac için Hanefî ve Mâlikî mezhebinde olduğu gibi cevaz verilmemiştir.

Fakat hac ibadetini yerine getirmek isteyen kadın kendisine refakat olabilecek güvenilir bir kadın bulduğu takdirde küfür ülkesinden hicret eden veya esir kadının cihadına kıyasen mahremsiz hac seferine çıkmasına cevaz verilmiştir. Burada hac ve cihad vacip seferler olarak kabul edilmektedir. Ancak hicret ise hac gibi İslâm'ın beş esas rükünlerden değildir. Dolayısıyla nassa muhalif gelmektedir ve bu kıyas, fâsid kıyas olarak sayılmaktadır. Diğer bir görüş ise bu kıyas mea el-fâriktir. Çünkü muhacir kadının fitneden korktuğu için hicreti sefer sayılmamaktadır. Fakat kadının hacca gitmesi sefere çıkması olarak görülmektedir. Hatta hicreti seferden saysak bile mecburi bir seferdir. Çünkü seferde karşılaşılabilen fitne kâfir yurdunda kalma fitnesinden daha azdır. Buradan hareket ederek kadının mahremsiz olarak sefere

⁶³⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, C: V, s. 370, hadis no: 10133; İbn Hazm, *el-Muhallâbi'l-Âsâr*, C: V, s. 19.

⁶³¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, C: II, s. 486; Rûyânî, *Bahru'l-Mezheb*, C: V, s. 31; Nevevî, *Kitabu'l-Mecmu'*, C: VII, s. 45; Nevevî, *Ravdatü't-Talibin*, C: II, s. 284.

⁶³² Şel'an, *a.g.e.*, s. 89.

⁶³³ Aynî, *el-Binâye*, C: III, s. 441.

⁶³⁴ Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, C: I, s. 388; İbn Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, C: II, s. 420; Mehmet Keskin, *Büyük Şâfiî İlmihali*, Semerkand Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2005, s. 391.

çıkması caiz görülmüştür. Bu iki fitnenin içerisinden sefere çıkmak daha hafif sayılmaktadır.⁶³⁵

Şâfiî âlimleri hac yapmak isteyen kadın için mahrem şartı konusunda ihtilaf etmişleridir. Horasanlı ve İraklı fakihler, mahremin bulunmasını şart koşturmaktadır, İmam Nehâî, Ebû Hanîfe, Ahmed, İshak gibi âlimler de aynı görüştedirler. Bu ibadeti yapacak kadınlara mahremin varlığının şart koşulması kadınları korumak, himaye etmek gibi durumlar içindir.⁶³⁶ Aynı şekilde Hasan el-Basrî, Tâvûs, Şa'bî, Sevrî, İbn Münzir, Horasanlı fakihlerden İmam Bağavi (ö. 1122), Taberî (ö. 310/922), Hattâbî (ö. 388/998) ve bazı Şâfiî mezhebine mensup olanlar kadının vacip olan hacca mahremini bulundurmasının şart olduğunu söylemektedirler.⁶³⁷ İmrânî (ö. 558/1162), bu âlimlerin dayandığı delil, üç günlük mesafeye kadın mahremsiz yola çıkamayacağını,⁶³⁸ belirten hadis olduğunu belirtir.⁶³⁹ Bu hadisler kadınların yakın, uzak, vacip veya mustehab gibi tüm seferlerimden edilmesine açık bir delildir.⁶⁴⁰ Ancak Bağdat'lı fakihler ise, Adıyy b. Hâtim'in hadisini⁶⁴¹ savunarak mahremi şart koşturmamaktadırlar.⁶⁴² Ayrıca kadınlar grubunun içerisinden birisinin erkek mahremin bulunmasının şart olmaması kadın erkek ihtilatını ve bunun doğuracağı problemi ortadan kaldırmak içindir.⁶⁴³

Kadınlar topluluğu ile vacip olan hacca gitme hususunda mahrem birinin bulunmasının şart olup olmaması hususunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre mahrem bulunması şart değildir. İkinci bir görüşe göre kadının mahrem bulundurması şarttır. Kaffâl'e⁶⁴⁴ (ö. 417/1026) göre, kadının hacca ancak mahremle

⁶³⁵ Şel'an, **a.g.e.**, s. 103.

⁶³⁶ Nevevî, **Ravdatü't-Talibin**, C: II, s. 284.

⁶³⁷ Şel'an, **a.g.e.**, s. 90-91.

⁶³⁸ Müslim, "Hac", 413, 414, 417, 418, 422, 423; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 2; Ahmed b. Hanbel, 3/45, 2/347.

⁶³⁹ İmrânî, **el-Beyan**, C: IV, s. 35.

⁶⁴⁰ Şel'an, **a.g.e.**, s. 92.

⁶⁴¹ Buhârî, "Menakıb", 25; Tirmizî, "Tefsir", ½.

⁶⁴² İmrânî, **a.g.e.**, C: IV, s. 36.

⁶⁴³ Nevevî, **Ravdatü't-Talibin**, C: II, s. 284; Remlî, **a.g.e.**, C: III, s. 251.

⁶⁴⁴ Eserlerde Kaffâl lakabıyla zikredilen iki Şâfiî âlimi bulunmaktadır. Ebû Bekr Abdullâh b. Ahmed b. Abdillâh el-Kaffâl el-Mervezî el-Horasânî ve Ebû Bekr Muhammed b. Alî b. İsmâîl el-Kaffâl eş-Şâfi. Fıkıh kitaplarında geçen Kaffâl, Kaffâl es-Sağır'dır.

gidilebileceğini belirtmektedir. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ise bu ifadeyi açıklamış ve Şâfiî âlimlerinden kimsenin kadınlar için mahrem şartı koşmadığını, Kaffâl'in sözünün halveti kast ettiğini belirtmiştir. Bir erkeğin bir kadınla baş başa kalması haram olduğu gibi çok kadınla da baş başa kalması haramdır. Ancak erkek, kafilenin içindeki kadınların birinin mahremi ise o ortamda bulunması caiz olur. Aksi takdirde caiz olmaz. Aynı durum kadın için de geçerlidir.⁶⁴⁵ Mahreminin olmadığı bir erkek grubuyla kadın hacca gidememektedir. Hz. Âişe, İbn Ömer, İbn Zubeyr gibi sahabiler de bizim bu görüşe katılmaktadırlar.⁶⁴⁶

Şâfiîlerin de içinde bulunduğu cumhura göre, kadın her hangi bir sefere mahremi bulunmadan gidemez hatta kadınlar grubu ile birlikte olsa bile. Yukarıda belirttiğimiz gibi kadının farz hac için mahremsiz gidebilmesi Şâfiî mezhebine göredir. Kadınlar grubundan oluşan kafileden birisi hac yapacak olan kadının mahrem yerine geçerse, mahrem olan kadının o grup içerisinde kendi eşi veya mahremi bulunması şart olması ile ilgili iki görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre, şarttır, mahrem olan kadının kafiye içinde kendisinin mahremi bulunması gerekmektedir. Çünkü fitneye uğrama gibi durumlar olduğunda kendini savunma gücü olur, ikinci görüşe göre ise şart değildir.⁶⁴⁷ Hatta Şafiilerden diğer bir görüşe göre kadınlar grubu arasından birisinin mahreminin bulunması şart bile değildir.⁶⁴⁸ Ayrıca hünsây-ı müşkil kimselerin durumuna gelince, onlara da hac farzdır.⁶⁴⁹ Kadınlara yolculukta mahremin şart olduğu gibi bu tip insanlara da mahremin kadınlar topluluğunda kız kardeşleri, anneleri, erkek-kız kardeşlerinin kızları ve amca-halakızları bulunması şarttır. Kadının yabancı kadınlarla beraber yolculuk yapmasına cevaz verilmemiştir. Çünkü onlarla halvet olacak şekilde kalması caiz

Bkz. <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=374863> (Çevrimiçi); “Kaffâl lakabıyla anılmış, Muhammed b. Ali el-Kaffâl'den ayırt edilmesi için kendisine el-Kaffâl es-Sağır denmiştir. ”

Bkz. Cengiz Kallek , “Kaffâl, Abdullah b. Ahmed”, **DİA**, C: XXIV, s. 146.

⁶⁴⁵ Nevevî, **Kitabu'l-Mecmu'**, C: VII, s. 45.

⁶⁴⁶ Şâfiî, **el-Ümm**, C: II, s. 164.

⁶⁴⁷ İmrânî, **el-Beyan**, C: IV, s. 36.

⁶⁴⁸ Şirvânî, Abbâdî, **Havaşî alâ Tuhfeti'l-Muhtac**, C: IV, s. 25 (kenarında).

⁶⁴⁹ Nevevî, **Kitabu'l-Mecmu'**, C: VII, s. 46; İbnü'l-Murtazâ, **el-Bahru'z-Zehhar**, C: III, s. 458; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtac**, C: I, s. 467; Remlî, **Nihâyetü'l-Muhtac**, C: III, s. 250.

değildir.⁶⁵⁰ Bir kadın, mahremiyle birlikte erkek topluluğu ile sefere çıkabilir. Ama mahremi olmaksızın çıkamaz. Bunu bir misal ile şu şekilde açıklayacak olursak; yirmi erkek ve yirmi kadın halvet olacak şekilde bulunduğu erkeklerin arasından birinin kadınlardan birisine mahremligi varsa diğerlerine de mahrem olarak sayılmaktadır ve sefere çıkabilmesi için yeterlidir.⁶⁵¹

Hz. Âişe'nin, kadınların cihadı ile ilgili sorusuna Resûlullah'ın "*Hac ve umre kadınların cihadıdır.*"⁶⁵² şeklinde cevap vermesi Şâfiî âlimler, kadınların grup halinde sefere gitmesine cevaz vermesinin delili olarak gösterilmektedirler. Farz olan hac için kadınlara izin verilmesini Hammâd, İbn Sirîn, Evzâî ve Mâlikî mezhebi de desteklemektedir. Fakat nafîle hac ve umre seferleri için izin verilmemektedir.⁶⁵³ Hac kadınlar için en güzel cihad kabul edilmiştir.⁶⁵⁴ Bu sebeple, Şâfiîler bir kadının güvenilir bir kadın grubuyla beraber yanında eşi veya bir mahrem bulunmadan farz olan hac yolculuğuna çıkabilmesini uygun görmektedirler. Bununla birlikte kadın yolun güvenli olduğunu hissederse beraberinde bir grup kadın bulunmasa da tek bir kadın ile çıkabilir demiştir.⁶⁵⁵

Bazı fakihler evi ve Mekke arasındaki mesafe üç mil ise kadının sefere kocası veya mahremi olmadan çıkmasına tecviz etmemişlerdir. Fakat Şâfiîlerin görüşüne göre, kadının güvenilir arkadaşlarıyla beraber hac için yola çıkması caizdir.⁶⁵⁶ Bunun nedeni emniyet, yani güvenliğin esas alınmasıdır. Dolayısıyla Şâfiîler, mahremsiz

⁶⁵⁰ İmrânî, **a.g.e.**, C: IV, s. 36; Nevevî, **Kitabu'l-Mecmu'**, C: VII, s. 46; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtac**, C: I, s. 467.

⁶⁵¹ Rûyânî, **Bahru'l-Mezheb**, C: V, s. 31.

⁶⁵² Buhârî, "İman", 18, "Hac", 4, 34, 102, "Umre", 1, "Sayd", 26, "Cihad", 1, "Tevhid", 47; Müslim, "İman", 135, "Hac", 204, 437; Tirmizî, "Fadail Cihad", 22, "Hac", 88; Nesâî, "Hac", 4, 5, 6, "Cihad", 17; İbn Mâce, "Menâsik", 3; Muvatta, "Hac", 65; Dârimî, "Cihad", 4; Ahmed b. Hanbel, 1/241, 427; 2/246, 258, 264, 269, 348, 442, 461, 462, 521; 3/325, 334, 447; 4/204; 5/451; 6/372; Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübra**, C: IV, s. 326; Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr**, C: V, s. 5.

⁶⁵³ Kâsânî, **Bedâiu's-Sanai'**, C: III, s. 47-48.

⁶⁵⁴ Buhârî, "İman", 18, "Hac", 4, 34, 102, "Umre", 1, "Sayd", 26, "Cihad", 1, "Tevhid", 47; Müslim, "İman", 135, "Hac", 204, 437; Tirmizî, "Fadail Cihad", 22, "Hac", 88; Nesâî, "Hac", 4, 5, 6, "Cihad", 17; İbn Mâce, "Menâsik", 3; Muvatta, "Hac", 65; Dârimî, "Cihad", 4; Ahmed b. Hanbel, 1/241, 427; 2/246, 258, 264, 269, 348, 442, 461, 462, 521; 3/325, 334, 447; 4/204; 5/451; 6/372; Beyhakî, **a.g.e.**, C: IV, s. 326; Şevkânî, **a.g.e.**, C: V, s. 5.

⁶⁵⁵ İsmail es-San'ânî, **Sübülü's-Selam**, C: II, s. 378.

⁶⁵⁶ Aynî, **el-Binâye**, C: III, s. 440.

olarak sefere çıkma yasağında yol emniyetine göre hüküm verirler.⁶⁵⁷ Buna yönelik Şâfiî âlimleri diyor ki, yol güvenliği bulunduğu ve fesada uğramayacağına kadının, kadınların oluşturduğu bir grup içinde farz olan hac veya umreye gidebileceğini söylemektedirler.⁶⁵⁸ Bu hususta dayandıkları delil, **“Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”**⁶⁵⁹ âyetidir. Şâfiî mezhebi bu âyet-i kerîmeyi hem kadın hem erkek için uygun görürken, Hanefî mezhebi âyetin erkekleri kapsadığını ileri sürmektedir. Çünkü kadınlar bir hayvana binmeye ve inmeye güç yetiremez, düşerler. Yalnız kadını hayvan üzerine bindirecek ve indirecek olan bir mahreme ihtiyaç duyulmaktadır. Böyle bir durumda kadın bu istitâatı barındırmamakta, zikredilen âyet kadınları içermemektedir.⁶⁶⁰

Şâfiîlerden bazıları, Buhârî’nin Adıyy b. Hâtim’den rivâyet ettiği bir kadının Hîre’den kalkıp güven içinde Kâbe’ye gelerek haccını ifa edeceği günlerin yakın olduğunu bildiren hadise⁶⁶¹ istinâden yol güvenliği olduğu durumda kadının tek başına farz olan hac ibadetini yerine getirebileceğini söylemişlerdir.⁶⁶²

Genel olarak, hac ibadetini eda etmek isteyen kadınların yanında kocasının veya mahreminin olması şarttır. Tek başına gitmesi câiz değildir. Ancak Şâfiî mezhebine göre kadın, eşi veya mahremi yoksa da güvenilir kadın grubu ile farz olan hac ve umreyi eda edebilir.⁶⁶³ Şâfiîlerin bu konuda Hanefîlerden ayrışmasının sebebi sadece haccı eda etmesinin farzıdır. Hâlbuki farz olmayan yolculuklarda Şâfiî ve Hanefî mezhebi aynı görüştedir. Yani kadının yalnız başına yolculuğa çıkması uygun görülmemiştir.⁶⁶⁴

Bir kadının güvenilir kadınlar grubuyla ya da bir kadınla beraber nafîle hacca gitmesinin, seyahat veya ticaret amaçlı sefere çıkmasının caiz olup olmaması ile ilgili

⁶⁵⁷ Faruk Beşer, **Hanımlara Özel Fetvâlar**, s. 135.

⁶⁵⁸ Kâsânî, **Bedâiu’s-Sanai’**, C: III, s. 47.

⁶⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/97.

⁶⁶⁰ Kâsânî, **a.g.e.**, C: III, s. 47-48.

⁶⁶¹ Buhârî, “Menakıb”, 25; Tirmizî, “Tefsir”, ½.

⁶⁶² Serahsî, **Kitabu’l-Mebsût**, C: IV, s. 110-111; Rûyânî, **a.g.e.**, C: V, s. 30; Nevevî, **Ravdatü’t-Talibin**, C: II, s. 284; Nevevî, **Kitabu’l-Mecmu’**, C: VII, s. 45; Remlî, **Nihâyetü’l-Muhtac**, C: III, s. 250; Davut Yaylalı, “Seferilik Hükümleri”, Seferilik ve Hükümleri, s. 268.

⁶⁶³ Remlî, **Nihâyetü’l-Muhtac**, C: III, s. 250; Mehmet Boynukalın, “Umre”, **DİA**, C: XLII, s. 151.

⁶⁶⁴ Damad Efendi, **Mecmaü’l-Enhur**, C: I, s. 262.

iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüş, yolculuğun hac gibi caiz olduğunu söyleyenler: Ebû Hâmid (ö. 505/1111)⁶⁶⁵, Mâverdi (ö. 450/1058), Kadı Hüseyin (ö. 462/1069),⁶⁶⁶ Begavî, Râfî'dir (ö. 623/1226).⁶⁶⁷ İkinci görüş ise sahih olarak ve ittifakla caiz görüldüğünü, vacip olmayan sefer için olduğunu belirtmektedir. Kadınların kocası veya mahremi olmadan sefere çıkmasını yasaklayan hadisleri hüccet göstermektedir. Çünkü bu hadislerin vacip olmayan seferi ifade ettiğini söylemektedirler.⁶⁶⁸ Cumhuru ulemâya göre nafile hac yapmak, seyahat veya ticaret amaçlı seferlere çıkmak mahremsiz kadınlar için caiz değildir.⁶⁶⁹

Netice itibariyle, Şâfîilere göre, hac seferinin bir kadın üzerine farz olması için kadının yanında mahremi olmalıdır. Yanında kocası, erkek mahrem akrabası veya güvenilir bir kadınlar grubu bulunana kadar bir kadına haccın zorunluluğunu olmadığını bildirmişlerdir. Eğer sayılan mahremlerden herhangi biri olursa, kadının haccı yapması zorunludur. Eğer bunlardan birini bulamazsa, kadın için haccı yapma zorunluluğu yoktur. Bu mezhebin hac farzı için öngördüğü koşul, kadının yolculuğu güvenli bir şekilde yapabilmesidir. Bu güvenlik ise, bir koca ya da bir mahrem veya güvenilir bir kadın grubunun ona eşlik etmesi ile sağlanır. Aksi halde güvenlik sağlanmadığı durumda, bir grup güvenilir kadınla bile seyahat etmek yasaktır. Ayrıca bir kadının güvenilir bir kadınlar kafilesine katılarak mahremsiz sefere çıkması sadece hac seferine mahsustur. Hac dışındaki seferler için bu ruhsat geçerli olmaz.⁶⁷⁰ Bu görüşü savunanlar: Hz. Âişe, İbn Ömer, Abdullah b. Zubejr, Atâ b. Ebî Rebâh, Muhammed b. Sîrîn, Zührî, Evzâî, Mâlikî ve Şâfîî mezhebidir.⁶⁷¹

⁶⁶⁵ "Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. Hüccetülislâm, Zeynüddin gibi lakaplarla anılır. Künyesi Ebû Hâmid olmakla birlikte onun Hâmid adında bir oğlunun olup olmadığı bilinmemekte, eğer varsa küçük yaşta ölmüş olabileceği düşünülmektedir." Bkz. Mustafa Çağrırcı, "Gazzâlî", **DİA**, C: XIII, s. 489.

⁶⁶⁶ Şâfîî müctehidi ve kadı. Ebû Ali el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Merverrûzî. Ayrıca bkz. Ahmet Özel, "Merverrûzî, Ebû Ali", **DİA**, C: XXIX, s. 232.

⁶⁶⁷ Şâfîî fakihî. Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfî el-Kazvînî. Ayrıca bkz. Bilal Aybakan, "Râfîî, Abdülkerîm b. Muhammed", **DİA**, C: XXXIV, s. 394.

⁶⁶⁸ Nevevî, **Kitabu'l-Mecmu'**, C: VII, s. 46.

⁶⁶⁹ Şel'an, **en-Nevazil fi'l-Hac**, s. 89-90.

⁶⁷⁰ Nevevî, **Ravdatü't-Talibin**, C: II, s. 284.

⁶⁷¹ Şel'an, **a.g.e.**, s. 97-98.

3.2.4. Hanbelî Mezhebi

Hanefî mezhebi gibi düşünen Hanbelîler, kadının hac ile yükümlü olabilmesi için mahreminin bulunması gerektiğini söylemektedirler.⁶⁷² Şâfiî ve Mâlikî mezhebinde olduğu gibi, güvenilir kadınlar grubunu dikkate almazlar.⁶⁷³ Hanbelî mezhebine göre, farz olan hac yolculuğunu yapmak üzere yola çıkan kadının, yanında eşi yoksa fakat mahrem olan akrabası bulunuyorsa hac ibadetini yerine getirmesi caizdir.⁶⁷⁴ Ancak, kendisine mahrem olacak birisini bulamayan kadının üzerine hac farz olmadığı için bu ibadeti eda etmesi gerekmez. Buhârî’de bulunan, “*Bir erkek, yabancı bir kadınla yanında mahremi olmadan baş başa kalmayın. Bir kadın da yanında mahremi olmadan yolculuğa çıkmayın.*”⁶⁷⁵ hadisini delil olarak kabul etmektedirler. Bu hadisi Hanbelî, Hanefî, İbn Münzir, Hasan Basrî, Nehâî ve İshak gibi âlimler bu görüştedir.⁶⁷⁶

İbn Sîrîn, Mâlik, Evzâî ve İmam Şâfiî’ye göre, kadın emniyet bulduğu zaman farz olan hacca gidebilmektedir. İbn Sîrîn’e göre kadın, Müslüman erkeklerle yola çıkabilir. Bu hustaki mezheplerin görüşleri şöyledir: Mâlikî, kadın, kadınlar grubuyla gidebilir; Şâfiî, kadın, güvenilir kadın ile yola çıkabilir; Evzâî, kadın, adaleti gözeten bir toplulukla yola çıkabilir görüşündedir. Bunun aksine İbn Münzir ise, kadının mahremsiz sefere çıkamayacağını belirtmektedir.⁶⁷⁷ İbn Kudâme de Ebû Hureyre’nin rivâyet ettiği “*Ahîret gününe inanan kimse mahremi olmadan sefere çıkmayın.*”⁶⁷⁸ hadisini delil göstererek kadının mahreminin bulunması gerektiğini belirtmiştir.

⁶⁷² İbn Kudâme, **el-Muğni**, C: III, s. 192; Ali Abdülhamid Baltacî, Muhammed Vehbi Süleyman, **el-Mu’temed**, C: I, s. 327; Abdurrahman el-Cezîrî, **el-Fıkh alâ’l-Mezahibi’l-Erbaa**, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1990, C: I, s. 490.

⁶⁷³ Rûyânî, **Bahru’l-Mezheb**, C: V, s. 31.

⁶⁷⁴ İbn Kudâme, **el-Muğni**, C: III, s. 192.

⁶⁷⁵ Buhârî, “Cihad”, 140; Vehbi Süleyman Gaveci, **Erkanu’l-İslâm Fıkhı’l-İbadat alâ Mezhebi’l-İmam Ebi Hanife**, C: II, s. 679.

⁶⁷⁶ İbn Kudâme, **a.g.e.**, C: III, s. 192.

⁶⁷⁷ İbn Kudâme, **a.g.e.**, C: III, s. 192.

⁶⁷⁸ İbn Kudâme, **a.g.e.**, C: III, s. 193.

Son dönem Mısırlı âlimlerden Baltacî'ya göre kadın kocası veya mahremi olmadan hacca giderse haram sayılmakla beraber onun haccı sahihtir.⁶⁷⁹

Değerlendirme:

Bu ve buna benzer deliller üzerinde hareket eden fıkıh âlimlerimizin açıkladığı bu hükümler, kadının can, mal, namus ve iffetini koruma amacıyla bu hükümleri vermişlerdir. Zaruret dışında farz olan bir emri yapmak bir haram işlemenin sebebi olacaksa harama düşmemek için o emir terk veya tehir edilir. Def-i mefsedet celb-i menfaatten evladır.

Ayrıca fıkıhın konuları içerisinde yer alan ibâdât (ibadetler), muâmelât (hukuki işlemler) gibi hususları da göz önünde bulundurmalıyız. Burada sefer kelimesinin şekline değil, manasına önem vermemiz gerekmektedir. İbâdât hükümlerinde şekil önemli iken muâmelât hükümlerinde ise mana ve hikmeti önemlidir. Peygamber Efendimizin, kadınların mahremsiz yola çıkmalarına yasak getirmesi onların can güvenliğini koruma gayesine matuftur. Nitekim Peygamberimiz, gazveye yazılan erkeğin eşiyle birlikte hacca gitmesini emrettiğinde yanında güvenilir kadınların olup olmadığını sormamıştır. Demek ki, burada bizim idrak edemediğimiz bir hikmet ve mana vardır. Fıkhi kaidede anlaşıldığı gibi bahsedildiği üzere, zorunluluk veya zaruret dışında kadının mahremi olmayan biriyle yola çıkmasına izin verilmemektedir. Sedd-i zerâyi için haram olan şeye gelince hacet durumunda mubah sayılmaktadır. Yanında mahremi olmayan bir kadının seferi, sedd-i zerâyi için yasaklanmıştır.⁶⁸⁰

Hanbelî mezhebi kadınların mahremsiz yolculuğa çıkmaması hususunda aşağıdaki hadisleri delil göstermişlerdir.

- *“Kadının, yanında kocası veya mahremi olmadıkça üç günden fazla yola çıkması helal olmaz.”*⁶⁸¹

⁶⁷⁹ Ali Abdülhamid Baltacî, Muhammed Vehbi Süleyman, **el-Mu'temed**, C: I, s. 327.

⁶⁸⁰ Şel'an, **en-Nevazil fi'l-Hac**, s. 109.

⁶⁸¹ Buhârî, “Taksîru's-Salât”, 4, “Sayd”, 26, “Salât fi mescid Mekke”, 6, “Saum”, 67; Müslim, “Hac”, 413, 417, 418, 422; Tirmizî, “Radâ”, 15; İbn Mâce, “Menâsik”, 7; Muvatta, “İsti'zân”, 37; Ebû

- “Kadın iki gün sürecek bir yola yanında mahremi ya da kocası yokken çıkmasın.”⁶⁸²

- “Allah’a ve ahiret gününe inanan bir kadının yanında mahremi yokken bir gün ve bir gecelik yolculuğa çıkması helal olmaz.”⁶⁸³

- “Allah’a ve ahiret gününe inanan bir kadının yanında babası veya kocası veya erkek kardeşi ya da bir mahremi yokken üç günlük ya da daha fazla bir yolculuğa çıkması helal olmaz.”⁶⁸⁴

- “Hiç bir kadın yanında mahremi olmadan yolculuk yapmasın, kadının yanında mahremi yoksa hiç bir erkek kadının yanına girmesin.”⁶⁸⁵

Netice olarak Hanbelî mezhebine göre kadın yol güvenliği ve emniyeti için ancak mahremiyle yola çıkabilir. Bu takdirde kadın mahrem bulamaz ise hac farızası ile yükümlü olmaz.

3.2.5. Zâhirî Mezhebi

Zâhirîlere göre, kadınlara haccın farz olabilmesi için akıl, bulûğ, hürriyet ve mahremi kendi içlerinde icmâya yakın bir görüş olarak şart koşmuştur. Umre ibadeti hususunda ise zahiriliği ihya eden İbn Hazm göre ise umre ibadeti farzdır.⁶⁸⁶ Ayrıca kadını hacca götüreceği eşi veya mahremi yoksa kadının yalnız başına haccı eda edebileceğini belirtmiştir. Eğer kadının eşi olursa kocasının kadını hacca götürmesi farzdır. Bu görevini yerine getirmezse Allah’a asi olur ve bununla birlikte kadının tek başına haccı eda etmesi gerekir. Ayrıca İbn Hazm’a göre, kocası kadının nafile hac yapmasına engel olamaz.⁶⁸⁷

Dâvûd, “Menâsik”, 2; Dârimî, “İsti’zan”, 46; Ahmet b. Hanbel, 1/222, 346; 2/13, 19, 143,182, 437, 445, 493, 506; 3/34, 45, 52-54, 62, 66, 71, 77.

⁶⁸² Müslim, “Hac”, 415, 416; Ahmed b. Hanbel, 3/34.

⁶⁸³ Müslim, “Hac”, 421; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 2.

⁶⁸⁴ Müslim, “Hac”, 423.

⁶⁸⁵ Müslim, “Hac”, 424.

⁶⁸⁶ İbn Hazm, **el-Muhallâbi'l-Âsâr**, C: V, s. 3.

⁶⁸⁷ İbn Hazm, **a.g.e.**, C: V, s. 19; Şevkânî, **Neylû'l-Evtâr**, C: V, s. 17.

İbn Hazm, Hz. Âişe'nin naklettiği “*Her kadın mahrem bulamaz.*”⁶⁸⁸ hadisini kendi görüşüne delil saymıştır. Bu hususta İbn Hazm, hadislerde dile getirilen iki gün, bir gün bir gece, bir berîd gibi farklı mesafe ölçüleriyle gelen rivâyetlerin yanında üç günlük mesafeyi ısrarla savunan Ebû Hanîfe'nin getirdiği delilleri fâsid sayarak eleştirmektedir.⁶⁸⁹

Yine İbn Hazm'a göre, kadının hac yolculuğuna çıkması için mahrem şart değildir. İbn Ömer'den rivâyet edilen bir hadis-i şerifte, kadınların mescide gitmelerine mani olunmadığını⁶⁹⁰ sahabe ve tabiiunun da bunu uyguladığını söyleyerek Ebû Hanîfe'nin kadının yolculuğunda mahremi şart koşmasından söz eder. Burada bahsedilen mescid, yani Mescid-i Haram mescidlerin anasıdır. İbn Hazm, herhangi bir mescide gitmesi için kadına izin verilmişse Mescid-i Haram'a gitmelerine nasıl engel olabilir diyerek Ebû Hanîfe'ye itiraz etmiştir.⁶⁹¹

İbn Hazm, haccın farziyetini bildiren âyettten⁶⁹² hareket ederek seferi, vacip sefer ve gayri vacip olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Vacip olan seferden kasıt, hac yolculuğudur. Ayrıca hadis kaynaklarında belirtilen tüm hadislere uymamız ve amel etmemiz gerekmektedir. Her kim bazı hadisleri terk edip bazılarını alırsa Allah'a asi olmuş sayılır. Yanında mahremi veya kocası bulunmayan kadın genel olarak tüm seferlerden nehy edilmektedir. Fakat vacip hac bu seferlerden müstesnadır.⁶⁹³ Bunun yanı sıra ismini gazveye yazdıran adamın eşi mahremsiz hac seferine çıktığında Peygamber Efendimiz o kadını ayıplayıp suçlamadı veya geri dönmesi için emir vermedi. Aksine adama karısıyla haccetmesine emir etti. Dolayısıyla kocası karısıyla birlikte hacca gitmezse Allah'a asi gelmiş olur.⁶⁹⁴

Ayrıca rivâyet edilen hadislerde kadınların seferi ile ilgili sürelerin farklı olarak zikredilmesi, kesin bir şekilde sefer süresini belirtmek için değildir. Bunun yanında kadınların mahremsiz yola çıkmalarını men eden hadisler kesinlik

⁶⁸⁸ İbn Hazm, **a.g.e.**, C: V, s. 19; Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübra**, C: V, s. 370, hadis no:10133.

⁶⁸⁹ İbn Hazm, **a.g.e.**, C: V, s. 22.

⁶⁹⁰ Buhârî, “Cuma”, 13; Müslim, “Salât”, 136.

⁶⁹¹ İbn Hazm, **a.g.e.**, C: V, s. 23-24.

⁶⁹² Âl-i İmrân, 3/97.

⁶⁹³ İbn Hazm, **a.g.e.**, C: V, s. 24.

⁶⁹⁴ İbn Hazm, **a.g.e.**, C: V, s. 25.

belirtmektedir. Bu yasak kadının emniyeti içindir. Güvenlik olmadığı zaman sadece kadınların değil erkeklerin de tek başlarına yola çıkmaları caiz görülmemektedir. Hâlbuki ihtiyaç duyulunca kadınların mahremsiz yolculuk yapmasına cevaz verilmiştir. Hatta mescide gitmek isteyen kadının engellenmemesi emredilmiştir.⁶⁹⁵ Bununla ilgili Hz. Peygamber Efendimizin, “Allah’ın kadın kullarını Allah’ın mescitlerinden men etmeyiniz.”⁶⁹⁶ buyurduğu bilinmektedir.

3.2.6. Câ’feri Mezhebi

İmâmiyye Şîası’nın dört temel hadis kitabının birincisi olan *el-Kâfi*’nin müellifi Küleynî (ö. 329/941), Âl-i İmrân sûresinin 97. âyetinde hac ve umrenin kast edildiğini söylemekte ve Bakara sûresinin 196. âyetindeki haccı ve umreyi tamamlayın emrinden dolayı hac ve umreyi de farz ibadeti olarak kabul etmektedirler.⁶⁹⁷ Hac yolculuğuna gücü yeten her kadın kendisine yol güvenliği sağlandığı takdirde hac ibadetini eda etmesi için yanında mahreminin bulunması gerekli değildir. Hatta kadının farz olan hac için kocasından izin alması gerekmez ve kocasının da farz olan hac için eşini engellemesi caiz değildir. Fakat diğer nafîle hac ibadetinde de kadın eşinden izin almak zorundadır. Bununla beraber yol güvenliğinin olmadığı durumlarda kadın için hac farz olmaz, zira bu durumda hac yapmaya gücü yok sayılır.⁶⁹⁸

İstitâat konusunda ise Câ’ferilerden Tûsî (ö. 460/1067) , esas olarak zâd, râhile, beden sağlığı ve mal durumu gibi konuları göz önüne almaktadır.⁶⁹⁹ İlk dönem Şîî hadis ve fıkıh âlimlerinden Kummî’ye (ö. 290/903) göre, kadının hac ibadeti hususunda diğer farz olan ibadetler gibi hac farızasını da yerine getirmesi gerekmektedir, hatta kocası izin vermese bile hacca gitmelidir. Bununla birlikte koca

⁶⁹⁵ Mehmet Erdoğan, “Sefer Hükümleri ve Ahkâmın Değişmesi”, Seferilik ve Hükümleri, s. 417.

⁶⁹⁶ Buhârî, “Cuma”, 13; Müslim, “Salât”, 136.

⁶⁹⁷ Küleynî, *Furuu’l-Kâfi*, C: IV, s. 262.

⁶⁹⁸ Vecdi Akyüz, “Hac İbadetinin Uygulanışı: Hacca Dair Fıkıhî Hükümler”, Bütün Yönleriyle Hac, s. 181.

⁶⁹⁹ Tûsî, *el-İstibsâr*, C: II, s.137.

eşini nafîle olan hacca gitmesine engel olma hakkına sahiptir.⁷⁰⁰ Bu mezhebe göre, kadın hacca gidebilmesi için bu dört şartı bulundurması gerekir; râhile, beden sağlığı ve her hangi bir durumun yolculuğa mâni olmamasıdır. Buna ek olarak hac sırasında hem kendisine, hem de ailesine yetecek nafakanın bulunması gerekir. Câ'ferilerin, Âl-i İmrân sûresinin 97. âyetinden hac ibadetinin eda edilebilmesi için sadece zâd ve râhile anlamını çıkarmaları felaket olur. Çünkü hacca gidecek olan kişinin yeterli miktarda mala sahip olması gerekir ki, bir kısmını aile efradına bıraksın bir kısmını da kendisi harcasın.⁷⁰¹

Bununla birlikte Câ'feriler, eğer bir kadının kocası, velisi ve yahut mahremi olup da bunlardan birisi farz haccı yerine getirmesi için kadınla beraber gitmeye müsait değil ise kadının bunlar olmadan tek başına hacca gidebileceğini belirtmektedir. Genel olarak kadın farz haccını mahremsiz yapabilir. Bu konuda kocasından izin alması gerekmez.⁷⁰² Böylece kadının beraberinde mahrem bulunmasa dahi kendisi için güvenilir olan kadınlar topluluğu hatta erkekler topluluğu ile de hac yapabilir. Çünkü Câ'feri mezhebi Tevbe sûresinin 71. âyetini⁷⁰³ delil göstererek Müslüman bir kadına Müslüman bir erkeğin refakat edebileceğini söylemektedir.⁷⁰⁴

Değerlendirme:

Böylelikle yukarıda Fukahâ kadının mendub ve mubah seferleri için mahrem şart olduğunda ittifak ederek, vacip sefer konusunda ihtilafa düştüler. Ebû Hanîfe, Hanbelî, Zeydiyye mezhebine mensup olanlar mahrem şart olduğunu ileri sürmektedirler. Mahrem bulamayan kadına üzerinden vacip olan hac düşmektedir. Fakat zaruret halinde bulunan muhacir ve esir kadın bu kurallardan istisna sayılmaktadır. Aynı görüşte olmayan Mâlikî, Şâfiî, İbâziyye, İmamîye ve Zâhiriyye

⁷⁰⁰ Ebû Cafer es-Saduk Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn İbn Babeveyh el-Kummî, **Men la Yahduruhü'l-Fakih**, Dâru't-Taaruf li'l-Matbuat, 2. bs., Beyrut 1994, C: II, s. 267.

⁷⁰¹ Kummî, **a.g.e.**, C: II, s. 25; Küleynî, **a.g.e.**, C: IV, s. 265; Tûsî, **a.g.e.**, C: II, s.137.

⁷⁰² Küleynî, **a.g.e.**, C: IV, s. 280-281.

⁷⁰³ Âyetin meali: "Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileridirler."

⁷⁰⁴ Kummî, **a.g.e.**, C: II, s. 267.

ise kadının vacip seferlerine mahremi şart olmadığını ve güvenilir bir kabile ile birlikte kadın hacca gidebileceğini belirtmektedirler.⁷⁰⁵

Netice itibarıyla mahrem ve güvenilir bir kadın toplumunun bulunması şart olmayıp, yol güvenliği sağlanırsa kadının tek başına hacca gitmesi caizdir. Bu görüşü savunanlar Hasan el-Basrî, Şâfiî mezhebinin bazıları ve Davud, Zâhirî, İbn Hazm, İbn Teymiyye gibi âlimlerdir.⁷⁰⁶ Lâkin hatırlatmak gerekirse, bu yol emniyeti sadece sefer için sayılmaktadır. Harem bölgesinin içinde yol emniyeti şart koşulmamaktadır.⁷⁰⁷

3.3. Çağdaş Dönem İslâm Ulemâsına Göre Kadınların Mahremsiz Hac ve Umre Yolculuğu

Klasik dönem mezheplerinin hac ile ilgili delillerini modern dönem ilim adamları da kullanmaktadır. Güncel tartışmalarda kadınların mahremi olmadan hac ve umre ibadetlerini yapma konusu, ihtilafli bir konudur. Kimisi caiz derken, kimisi de caiz olmadığını söylemektedir. Çağdaş dönem âlimleri ile klasik dönem âlimlerimiz arasında ne gibi görüş ve anlayış farklılıkları olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Çağdaş dünyada kadın problemleri ile ilgili dini tartışmalar artmaktadır. Bugün kadının, sosyal hayattaki yerini belirleyen birkaç faktör vardır. Dinin kadına bakış açısı, bu konuda getirmiş olduğu düzenlemeler bunda etkili olduğu gibi, sosyal yapının kendi dinamiklerinin, İslâm öncesi kültürel yapının da bunda rolü vardır. Dolayısıyla, İslâm toplumlarında kadının sosyal hayattaki yeri, aynı âyet ve hadisler çerçevesinde şekilleniyor gibi görünse de, farklı kültürel ve sosyal yapılar içinde

⁷⁰⁵ Musa el-Belvi, *Eser es-Sefer fi'l-Muamelat el-Mali ve el-Ehval eş-Şahsi fi'l-Fikhi el-İslâmi*, s. 15-16.

⁷⁰⁶ Şel'an, *a.g.e.*, s. 104.

⁷⁰⁷ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr*, C: IV, s. 10.

yorumlandığı ve uygulandığı için farklılık arz etmektedir. Bu sebeple, birçok dini konu gibi bu konunun da yeniden tartışılması ve irdelenmesi gerekir.⁷⁰⁸

a) Mahrem şart diyenler:

Haccın farzietini bildiren Âl-i İmrân sûresinin 97. âyetinde, kadınların mahremi ile ilgili bilgi yer almamaktadır. Ancak kadınlar, bineğe veya ulaşım araçlarına binme ve inme hususunda ihtiyaç duyabilirler. Âyetteki istitâat kavramı içerisinde mahremin gerekliliği de anlaşılmaktadır. Kadın, fitratından dolayı ancak mahrem ya da mahrem konumunda birilerinin desteği ile yolculuk meşakkatini giderebilir. Günümüzde bir kadın binme-inmeye kadir olsa bile, pasaport-mühür ve bir takım bürokratik işlerini yapamamaktadır. Bu sebeple kadın istitatt kavramını karşılayamamaktadır.⁷⁰⁹

Meşrû bir yolculuğun yapılabilmesi için kadın ve erkeğin uyması gereken bir takım kurallar bulunmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki farklılık onların yaratılışındandır. Fiziksel ve psikolojik açılarından, güçlü ve zayıf olarak doğal ayrım vardır. Allah erkekleri sert, güçlü olarak yaratmışken, kadınları nazik ve hassas olarak yaratmıştır. Hadiste şöyle buyrulmaktadır:

*“Kadınlara iyi davranmanızı tavsiye ediyorum. Zira kadınlar kaburga kemiği gibidir. Kaburga kemiğini doğrultmaya kalkarsanız kırarsınız. Kendi hâline bırakırsanız, yine eğri kalır. Öyleyse kadınlar hakkındaki tavsiyemi tutun ve onlara karşı iyi davranın.”*⁷¹⁰

Yani, kadın fitrat olarak kırılmaya yatkın bir varlıktır. Onu koruyup kollamak erkeğin görevidir. Bu yüzden kadının tek başına sefere çıkması tehlikelidir. Yolda hayvanlar veya eşkıyalar zarar verebilir. Kadın hasta düşebilir. Her hangi bir zorluklarla karşılaşabilir ve kendisini korumaya güç yetiremeyebilir. Bu sebeple klasik dönem fıkıh âlimlerinin verdiği fetvaları o günün şartlarına göre kadının lehine verilmiş fetvalar olarak değerlendirmemiz gerekir.

⁷⁰⁸ Rıdvan Çakır, “**Kadın Problemlerine Genel Bir Bakış**”, Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı 1, DİB Yayınları, Ankara 2004, s. 201.

⁷⁰⁹ Şel’an, **en-Nevazil fi’l-Hac**, s. 96.

⁷¹⁰ Buhârî, “Nikâh”, 79.

Kadının hacca mahremsiz gitmesi günah olarak sayılır. Burada mahremin şart koşulmasından maksat, kadını muhafaza etmektir, onu korumaktır. Bu durum uzak veya yakın, nafile ya da farz olsun seferin her türünü içermektedir. Ayrıca kadının mahremsiz sefere çıkmasını engellemek, onun emniyetinden dolayıdır. Çünkü sefer güvenli olmayabilir ve başına her şey gelebilir. Bununla birlikte bazı ilim adamlarının güvenilir kadınlar grubuyla sefere çıkmalarına cevaz vermemesine gelince korkuyu daha da artırmaktadır, çünkü kalabalık dikkat çeker. Bunun yanı sıra kadının mahremsiz sefere çıkamamasının başka bir sebebi de hayvana binme ve inmeye gücünün yetmemesidir. Nitekim şimdi binme inme gücü veya imkânı olsa bile özellikle hac yaparken başka zorluklara rastlanabilmektedir. Bundan dolayı kadının yanında mahremin bulunması göz önünde bulundurulmaktadır.⁷¹¹

b) Mahrem şart değildir diyenler:

Günümüzde ise bu şartlar değişmektedir. Eskisi gibi yol güvenliği problemi pek fazla bulunmamaktadır. Şimdiki sorunlar ise başkadır. Farklı hedefleri olan kadınlar, şimdi her yere tek başına gitmektedir. Kimisi eğitim, kimisi iş, kimisi de hiç görevi olmaksızın gezme amacıyla yolculuğa çıkmakta. İster yurt içi, ister yurtdışı olsun fark etmez. Fakat mesele din ve ibadet olunca, hac konusu için mahremlik her yolu kapsamaktadır. Buradaki illetin ne olduğunu ortaya koyunca mesele çözülmektedir. Seferilikte illet güvenlik midir, yoksa başka bir şey midir?

Hac ve umre konusunda mahremsiz yola çıkmaya gelirse, buradaki engel olan şey - fikhî terimle illet - izdihamdır. Yani kadının kalabalıkta erkeklerin arasında ezilmesi, itilmesi, incitilmesidir. Yılın her mevsiminde Umre yapılabileceği için, kadın umre seferinde izdihama rast gelmeyebilir. Fakat senede bir kere ve belirli günler içinde eda edilmesi gereken hacda tüm dünya Müslümanlarının toplandığı Mekke'de çok izdiham yaşamaktadır. Bundan dolayı şahsi kanaatim, hac için mahremi olmadan bir kadının hac sefere çıkması caiz değil.

Peygamber Efendimizin de hayatı boyunca yaptığı hac bir keredir. Çünkü hicretin dokuzuncu yılına kadar Müslümanların hac ibadetini gerçekleştirme

⁷¹¹ Şel'an, **en-Nevazil fi'l-Hac**, s. 96.

imkânları olmamıştı.⁷¹² Sonra hicretin onuncu yılında ertelemiş olan haccını yerine getirmiştir.⁷¹³

İslâm, emniyettir ve insanlara güven vermektedir. Müslüman birisi güvenilir vasıflara sahiptir. Nerede, ne zaman ve kiminle olursa olsun yanındakine güven verendir. Hadiste belirtildiği gibi: “*Müslüman elinden ve dilinden insanların güvende olduğu kimsedir.*”⁷¹⁴ diye tanımlamaktadır. Hâlbuki Peygamber Efendimizin ideal bir toplumu anlatırken kadının seyahati için kullandığı söylem, “*Bir kadının tek başına ve güven içinde Hire’den Mekke’ye gidebilmesidir.*”⁷¹⁵ Ancak her Müslüman bu şartları taşımadığı için kadın kendisini garanti altına almalıdır. Modern dönemde Müslümanların yitiği “güvenilirlik” vasfıdır. Bu vasfı hayli zayıflamış bir Müslüman’ın dünyadaki İslâm karşıtlığına malzeme yapılması değil, bu vasıf zayıfladıkça dinin özünün de kaybolup geriye kabuk ve şekillerin kalması tehlikesidir.⁷¹⁶

Konu ile ilgili meşhur olan hadislerden biri Buhârî ile Müslim’in *Sahîh*’lerinde zikredilir: “*Bir kadın ancak beraberinde kocası veya ebediyen evliliği haram olan mahremi olduğu halde yolculuk yapabilir.*”⁷¹⁷

Bu yasağın arkasındaki gerekçe; yolculuğun deve, katır veya eşek üzerinde yapıldığı, yerleşim merkezleri ve yaşayanların pek bulunmadığı çöllerin aşıldığı bir zamanda kadının, kocasız veya mahremsiz olarak yaptığı yolculuğundan kaynaklanan korkudur. Bu tür bir yolculukta kadının başına bir kötülük gelme bile, en azından hakkında kötü şeylerin konuşulması söz konusu olabilir.⁷¹⁸ Çünkü müşrik veya munafıkların ilk fırsatta İslâm’ı karalama amacıyla Müslüman kadınların iffeti ile ilgili uydurma haberler çıkarabilmektedir. Bu durumun önünü almak içindir.

⁷¹² Celaleddin Vatandaş, **Hz. Muhammed’in Hayatı ve İslâm Daveti**, Pınar Yayınları, İstanbul 2014, C: II, s. 536.

⁷¹³ Aynî, **Umdetü’l-Kari**, C: VII, s. 386-387.

⁷¹⁴ Buhârî, “İman”, 4, 5, “Rikak”, 26; Müslim, “İman”, 64-66.

⁷¹⁵ Buhârî, “Menakıb”, 25; Tirmizî, “Tefsir”, ½.

⁷¹⁶ Ali Bardakoğlu, **İslâm Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme**, s. 48.

⁷¹⁷ Müslim, “Hac”, 424.

⁷¹⁸ Yusuf el-Karadâvî, **Sünneti Anlamada Yöntem**, çev. Bünyamin Erul, Nida yayınları, İstanbul 2016, s. 243.

Bünyamin Erul'a göre, asrımızda durum değişmiş olup yolculuğun en az yüz veya daha fazla yolcunun bindiği uçak ya da trende yapılması halinde yalnız başına yolculuk yapan kadın hakkında korkmaya gerek yoktur. Dolayısıyla bu konuda şer'an kadın hakkında bir günah yoktur ve bu durum, hadise aykırı davranmak da sayılmaz. Bilakis yukarıda zikrettiğimiz hadiste: *“Bir kadının, Hıra denilen yerden çıkıp kocası olmaksızın ta Beyt'e (Kâbe'ye) kadar gelmesi yakındır.”*⁷¹⁹ bu durum anlatılmaktadır.

Bu hadis İslâm'ın ortaya çıkışını, İslâm nurunun tüm âlemde yükselişini ve yeryüzünde güvenliğin yayılışını övmek üzere söylenmiştir. Dolayısıyla da böyle bir yolculuğun caiz olduğuna delalet etmemektedir.

Bununla birlikte bazı mezhep imamaları, bir kadının yanında mahremi veya kocası bulunmaksızın güvenilir kadınlar grubu ile birlikte ve yahut güvenilir arkadaşlarla haccetmesini caiz olarak gördüklerini belirtmektedir.⁷²⁰ Hadislerde zikredildiği gibi, beraberinde mahremleri olmadığı halde Hz. Âişe ile beraber müminlerin annelerinden oluşan bir gruba Hulefâ-yi Râşidîn'in üçüncüsü Hz. Osman b. Affan (ö. 35/656) ve cennetle müjdelenen on sahâbîden biri Abdurrahman b. Avf'ın (ö. 32/652) yolculuk ve hac sırasında arkadaşlık ettikleri ifade edilmektedir. Hulefâ-yi Râşidîn'in ikincisi Hz. Ömer halifeliğinde bu duruma ilk başta izin vermeyip sonra Peygamber Efendimizin hanımları hac yaparken onların hizmetlerinde bulunmaları için yukarıda zikredilen iki sahabiye yanlarına gönderdi. Bu izine hiçbir sahabe itiraz etmemiştir.⁷²¹

Buradan hareketle Hz. Ömer, Hz. Osman b. Affan ve Abdurrahman b. Avf'ı Peygamber Efendimizin eşlerine mahrem olmadığı halde nasıl gönderdi sorusuna şöyle cevap verilebilir: eşlerin çoğunluğu, kalabalığı bir güvenilir grup olduğu için mahrem makamından sayılmaktadır. Ayrıca onlar tüm müminlerin anneleri olduğu için, tüm erkekler mahrem onlara olarak sayılmaktadır. Nasıl ki mahrem – ebediyen evlenilmesi yasak olan kişi olarak açıklanıyorsa, Peygamber Efendimizin eşleriyle

⁷¹⁹ Buhârî, “Menakıb”, 25; Tirmizî, “Tefsir”, ½.

⁷²⁰ Yusuf el-Karadâvî, **Sünneti Anlamada Yöntem**, s. 244.

⁷²¹ Aynî, **Umdetü'l-Kari**, C: VIII, s. 406; Yusuf el-Karadâvî, **İslâm Hukuku**, s. 177; Abdulaziz S. Al-Rodiman, **The Application of Shari'ah and International Human Rights Law in Saudi Arabia**, Doktora Tezi, Brunel Üniversitesi, İngiltere 2013, s. 188.

evlenmek yasak olduğuna dair böyle bir görüş sunulmaktadır. Ebû Hanîfe, Hz. Âişe'nin müminlerin annesi olduğundan dolayı, kiminle sefere çıkarsa onun herkese mahrem olacağını ve bu durumun sadece Peygamber Efendimizin eşlerine ait olup başka kadınlar için geçerli olmadığını ifade etmektedir.⁷²² Hâlbuki mahrem, ebedi nikâhlanması haram olan kişidir. Müminlerin annesi bütün mümin erkeklere haramdır. Oğulları gibidir. Dolayısıyla mahrem sayılmaktadır. Fakat bu doğru değildir. Çünkü Peygamber Efendimizin eşlerinin mahrem yerine geçmesi için değil başka erkeklerle nikâhlarının haram olması için müminlerin annesi makamındadır. Öyleyse mümin erkeklerin önünde başörtü takmadan dolaşma ve yahut halvet bir şekilde kalması caiz olduğu gibi mahremin diğer hükümleri için de geçerli olurdu.⁷²³

“Osman Şahin Suûdî İlmî Araştırmalar ve İfta Daimi Komisyonundan naklettiğine göre, mahremin haccın vücut şartı olduğu yönündedir. Günümüzde Suûdî hükümetinin mahremsiz hacca izin vermemesinde bu fetvanın etkili olduğu anlaşılmaktadır.”⁷²⁴

Geçmiş zamanlarda seferlerde tehlike vardır fakat günümüzde yapılan seferlerde tehlike içermemektedir. Çünkü o zamanlarda mesafe uzundu ve yol kesiciler vardı. Ama ne zaman gelişmiş ulaşım araçları ortaya çıktı, o zaman kalabalıkla korku da kayboldu gitti. Ve tabî ki de bu kalabalığın içinde kadının tek başına kalarak tehlikeye düşme mümkünatı yoktur.⁷²⁵

3.3.1. Günümüzde Kadınların Mahremsiz Sefere Çıkması

Kur'ân'da kadınların seferi ile ilgili nas bulunmamaktadır. Hadislerin de görüldüğü gibi farklı metinleri ihtiva etmektedir. Fıkıh âlimlerinin de sefer ile ilgili kaynaklarda mesafe sınırlarını gösterirken kendi dönemindeki şartlara göre hüküm

⁷²² Aynî, a.g.e., C: VIII, s. 407.

⁷²³ Şel'an, en-Nevazil fi'l-Hac, s. 101-102.

⁷²⁴ Zeki Koçak, “İddet Bekleyen ve Yanında Mahremi Olmayan Kadınların Sefere Çıkması ve Hacca Gitmesi”, s. 120.

⁷²⁵ Şel'an, a.g.e., s. 110.

vermektedirler. Fakat günümüzde ulaşım türü gelişmekte olup kadınlar ihtiyaç duyduğu zaman yolculuk yapabilmektedirler.⁷²⁶

“İnsan vücudu için mahremiyet, bakılması, dokunulması veya konuşulmasının yasaklandığı, haram kılındığı dokunulmazlık halidir. Kişinin korunan özel alanı, başkalarının bilmemesi gereken, bilindiği zaman günah olan özel halleridir. Mahremiyet, “özel hayatın gizliliği” anlamında başkalarının yani “yabancı” olarak ifade edilen kimselerin bilmemesi gereken, kişiye ait, özel sırlarını ve statü haklarını ifade eder.”⁷²⁷

Günümüzde eski şeriatı uygulamaya çalışırsak, bir kadın eşiyile beraber örneğin İstanbul’dan Ankara’ya yaya olarak gidebilir. Fakat erkek, İstanbul’dan Ankara’ya gidecek olan karısını uğurlayarak havaalanına gidip diğer tarafta mahremi karşı almasına rağmen bu seferi kadın tek başına uçakla kat edemez. Hâlbuki birinci örnekte hem erkek hem kadın tehlikede olma ihtimali ikincisine göre daha yüksektir. Nitekim ömrünün tehlikesiz geçeceğine dair garanti bulunmamaktadır.⁷²⁸

Sefer denilen her şeyde mesafeye veya refakat edecek kimseye bakmaksızın mahrem gerekmektedir. Hadislerde farklı mesafe ve ölçüler zikredildiği gibi mahrem vaciptir. Bu farklı mesafe ölçüleri soranın bulunduğu yere göre cevap değişmektedir. Hadislerde verilen zaman en az bir berîd ve en çok ise üç gün olarak belirtilmektedir. Bu en kısa ve en uzun seferleri içermektedir. Uçak meselesine gelince büyük kabilelerle kıyas edilmektedir. Büyük kabile, büyük ülke gibidir. Dolayısıyla kadın kendisiyle birlikte kadınlar grubu veya mahremi olmadan ister vacip, ister mustehab olan sefere çıkması caizdir.⁷²⁹

İslâm’da bir kadının, üç günlük yolculuğu yapabilmesi için beraberinde eşinin veya mahreminin bulunması gerekmektedir. Çünkü böyle bir uzun sefere kadının tek başına çıkması tehlikeli ve sakıncalı olarak görülmüştür. Kadının bunun gibi uzun

⁷²⁶ Yunus Vehbi Yavuz, “**Seferîlik Şartları**”, Seferilik ve Hükümleri, s. 309; Faruk Beşer, “**Seferilik Açısından Kadınlar**”, Seferilik ve Hükümleri, s. 337.

⁷²⁷ Yusuf Şen, “**İslâm Hukûkuna Göre Sağlık Hizmetlerinde Mahremiyet Hakkı**”, Ekev Akademi Dergisi, 2015, C: XIX, sy. 61, s. 409.

⁷²⁸ Faruk Beşer, **a.g.m.**, s. 340.

⁷²⁹ Şel’an, **en-Nevazil fi’l-Hac**, s. 106.

yolculuğa işi düşüyse, bu bir sorun oluşturmaktadır. Kadınının mahremsiz sefere çıkmaması ile ilgili hadisi⁷³⁰ değerlendirmeden tatbik edenlerin görüşüne göre, bu uzun yolculuğun gerçekleşmesini gerektiren durumlarla kadınların meşgul olmamasıdır. “*Hire’den Medine’ye kadar bir kadının yalnız başına seyahat edebileceği kadar güvenli günlerin geleceğini*”⁷³¹ bildiren hadise itibar ederek birinci hadisi açıklayanların görüşü, kadın seferinin caiz olup olmaması, emniyetin bulunup bulunmamasına göredir. Dolayısıyla yolda güvenebileceği arkadaşları olduğu takdirde seyahat etmesi caiz olacaktır.⁷³²

Osman Güman, İslâm dininin uygulaması ilk ve otantik uygulaması olması itibarıyla Hz. Peygamber’in tasarrufları son derece önemli olduğunu; fakat bu tasarrufların genel geçer bir kurala dönüştürülmesinde aceleci davranmaması gerektiğini belirtiyor. Ayrıca Hz. Peygamber’in neyi niye yaptığı özüksendikten sonra bir yargıya varılmalı, aksi takdirde Şariin hedefini yanlış anlamak kaçınılmaz olduğunu söylemektedir.⁷³³

3.3.1.1. Bu Konuda Cevaz Verenler

Günümüzde ulaşım araçların gelişmesiyle kadının yanında mahremi bulunmadan sefer yapmasına dinen bir mani yoktur. Yusuf el-Karadâvî, çağdaş dönemde kadınların tek başına yolculuğa çıkması ile ilgili konuyu asrın değişmesiyle uçak veya tren gibi araçlarla yolculuk yapıldığını belirterek değerlendirmektedir. Yolculuk sırasında kadın yanında yüzlerce insanla birlikte seyahat edeceğinden dolayı herhangi bir tehlike olacağından korkmasına gerek kalmaz. Bu durumda kadının tek başına seyahat etmesinin şer’an caiz olduğunu ve bu hadise muhalif sayılmadığını belirtmektedir.⁷³⁴

⁷³⁰ Müslim, “Hac”, 424.

⁷³¹ Buhârî, “Menakıb”, 25; Tirmizî, “Tefsir”, ½.

⁷³² Hayreddin Karaman, “Günümüzde Çalışan Müslüman Kadının Problemleri”, Sosyal Hayatta Kadın, s. 338-339.

⁷³³ <https://usulifikih.blogspot.com.tr/2018/03/snapshot-ictihad.html> (Çevrimiçi)

⁷³⁴ Yusuf el-Karadâvî, *el-İctihad fi’ş-Şeriatil İslâmiyya*, Dâru’l-Kalem, Kuveyt 1996, s. 126; Mehmet Erdoğan, “Sefer Hükümleri ve Ahkâmın Değişmesi”, Seferlilik ve Hükümleri, s. 418.

Günümüz fıkıh âlimlerinden Yusuf el-Karadâvî, hadislerde ifade edilen üç günlük seyahat boyunca yol güvenliği ve diğer emniyet şartları göz önüne alınarak bir kadının mahremsiz yolculuğa çıkabileceğini ileri sürüyor.⁷³⁵ Böylece erkek akrabalarının refakatinde olmayan kadınların hava seyahatini doğrulayan Mısırlı akademisyen Yusuf el-Karadâvî, eski dönemde formüle edilen fıkıh kurallarına göre, kadınların yalnız seyahat etmesine izin verilmemesinin sebebi kadınların fiziksel ve ahlaki güvenliğini sağlamayı amaçladığı ve modern hava yolculuğunun bu zorunluluğu karşıladığının analizine ilişkin sonucuna dayandırdı.⁷³⁶

Aynı şekilde bazı ilim adamları kadının uçakla seferlerini mahremsiz bir şekilde yapabileceği sonuca varmaktadırlar. Ve hac ibadetini yerine getirmesine de cevaz verilmektedir.⁷³⁷

Kadının hastalığı sebebiyle başka ülkeye gitmesi, sefer dönüşü sırasında mahreminin vefat etmesi, mahreminin beraber dönmesi için parasının yetmemesi gibi zaruret halinde yanında mahremi olmasa bile uçakla seferler için caiz kılınmıştır.⁷³⁸

Nitekim bu konuda Faruk Beşer şu izahatı getirmektedir: “Gerek mezkûr hadis-i şeriflerde, gerekse diğer benzerlerinde zikredilen ölçü hep süredir, mesafe değildir. Zaten seferilik müddetini, kadının, mahremsiz gidemeyeceği yolculukla belirlemek kanaatimizce yanlıştır. Binaenaleyh, sefer mesafe ile dahi belirlenmiş olsa, kadının yolculuğu meselesini süre ile belirlemek daha uygun olur ve hadis-i şeriflerin zâhirîne muvafık düşer.”⁷³⁹

Abdülaziz Bayındır ise, güvenlik sağlandığı takdirde bir kadın mahremsiz olarak, ister görevi gereği olsun, ister seyahat veya ibadet amacıyla olsun tek başına veya kadınlardan oluşan bir grup ile yolculuğa çıkabileceğini söylemektedir.⁷⁴⁰

⁷³⁵ Fahrettin Atar, “Sefer”, **DİA**, C: XXXVI; s. 297.

⁷³⁶ Mashood Adebayo Baderin, **Modern Muslim States Between Islamic Law and International Human Rights Law**, s. 137.

⁷³⁷ Şel’an, **a.g.e.**, s. 108.

⁷³⁸ Şel’an, **a.g.e.**, s. 111.

⁷³⁹ Faruk Beşer, “Seferilik Açısından Kadınlar”, *Seferilik ve Hükümleri*, s. 341.

⁷⁴⁰ <http://www.suleymaniyevakfi.org/arastirmalar/kadinlarin-yolculugu---2.html> (Çevrimiçi)

Netice olarak, Peygamber Efendimizin sahih olan hadisleri üzerinde iyiyice düşündüğümüzde, o günkü şartları göz önünde bulundurarak fesadı gidermek amacıyla varid olan hadisler vardır. Dolayısıyla nassın ortaya çıkış ortamı, şartların değişmesi, mefsedetin defi gibi nassın içindeki illetin ortadan kalktığında bu nass ile daha önce verilen hüküm de kalkar. Hükümün var olması veya onun kaldırılması illete bağlı olmaktadır. Ayrıca kadının yanında mahremi bulunmaksızın sefere çıkamama yasağı o zamandaki deve ve katır gibi hayvan üzerinde insanların ve yerleşmiş halkın bulunmadığı, insanların çöllerde vadilerde yolculuk yaptığı bir zamandır. Böyle bir yolculukta kadının yalnız başına veya mahremi olmayan bir erkekle yolculuğa çıkması tehlikeli ve endişeli bir durumdur. Kadının başına kötülük gelmese de onun adı kötüye çıkma ihtimali vardır. Şimdi ise şartlar değişmiştir. Ulaşım araçları binlerce insanı taşımakta ve kadının tek başına sefere çıkmasından korku ve endişe duyulmaz. Bununla birlikte Adiy b. Hâtim'den gelen rivâyet mahremsiz sefer yapması konusunun caiz olduğuna delil olmaktadır.⁷⁴¹

Bu nedenle, bir kadın herhangi bir baştan çıkarmaya neden olmayacağı ve onun güvenliğinden korkmayı gerektirmeyeceği sürece tek başına seyahat edebilir. Bugün, emniyet genellikle seyahatin her zamankinden çok daha kolay hale geldiğini garanti etmektedir. Bu, ancak bu şartlar yerine getirilirse ve aynı gün hedefine ulaşırsa geçerlidir. Bununla birlikte, seyahat, geceyi otellerde geçirmekten veya evden birkaç gün uzakta geçirmekten ibaretse, mahrem tarafından eşlik edilmeli, ya da en azından gideceği ülkeye doğru bu süre boyunca kadının başına gelebilecek zarar verebilecek ve korkuyu giderebilecek her şeyi engellemek için Müslüman bir ailenin ortamında geçirmelidir.⁷⁴²

3.3.1.2. Bu Konuda Cevaz Vermeyenler

Günümüz İslâm hukukçuları, hadislerin illetinden hareket edilmesinin gerektiğini söylemektedirler. Bu illete dayanarak kadınların çevresinde güvenlik olduğu durumda sefere çıkabileceğini, güvenlik sağlamayan yerlerde erkeklerin de

⁷⁴¹ Yusuf el-Karadâvî, *İslâm Hukuku*, s. 176-177.

⁷⁴² Abdulaziz S. Al-Rodiman, *The Application of Shari'ah and International Human Rights Law in Saudi Arabia*, s. 188-189.

yolculuk yapamayacağını savunmaktadırlar.⁷⁴³ Bununla birlikte mahremi şart olması konusunda zamanımızdaki ilim adamları, eski ulemâ ile ihtilafa düştüler. Cumhur, kadının uçakla olsa bile mahremsiz olarak tek başına hacca veya başka seferlere gitmesine cevaz vermemektedirler. Kadının mahremsiz sefere çıkmasının men edilmesi, geçmiş zamana has denmesi doğru değildir. Şeriatı Allah koymuştur ve kâinatta neler olacağını bilir ve kıyamete kadar da bununla hüküm edilecektir. Dolayısıyla bu hüküm, ne kadar hızlı olursa olsun bütün ulaştırma araçlarını kapsayarak mahremi olmayan kadına hacın vacip olmayacağını ifade eder.⁷⁴⁴

Yanında mahremi bulunmayan kadının, uçakla sefer etmesi çeşitli tehlikeler getirebilmektedir. Mesela uçağın kalkış saati, hareket etmesinin gecikme ihtimali var, uçak seferinin değişmesi gibi başka ülkede inme ihtimali var, kendisini karşılayan kişinin gecikmesi gibi, uçağın içinde yanına bir erkeğin oturması ve kalbinde Allah korkusu olmayan bir erkekle karşılaşabilir ve kandırılabilir gibi ihtimaller bulunmaktadır.⁷⁴⁵

Bazıları ise, kadının uçakla seferi zaruret durumunda sözkonusudur. Zarurete özel durumlarda başvurulur. Fıkıh kaidelerinde bilindiği gibi, “zarurât, mahzurâtı mubah kılar” demektedirler.⁷⁴⁶

Yukarıda zikredilen zarurete hac seferi dâhil olamaz. Çünkü hac ibadeti istitâat üzerine bina edilmiştir. İstitâat ise mahremsiz gerçekleşmez. Mahremi bulunmayan kadının üzerine hac vacip değildir. Nafakayı ödemeye kadir olmayan, ödeyemeyen de böyledir. Bu söylenenlerin hepsi kadınlar hakkında kötü düşünüldüğünden dolayı değildir. Her halukârde şer’î nasslarla amel edilmesi gerekmektedir.⁷⁴⁷

Suûdî Arabistan Krallığı, kendine has İslâm anlayışına göre, kadınlarla ilgili uyguladığı bazı temel kurallar arasında; başörtüsü takmak, erkekle konuşmak, kocanın veya velisinin izni olmadan kadının dışarı çıkmasını yasaklamak gibi bir

⁷⁴³ Yunus Vehbi Yavuz, “Seferilik Açısından Kadınlar” Tebliğinin müzakeresi, s. 352.

⁷⁴⁴ Şel’an, a.g.e., s. 107.

⁷⁴⁵ Şel’an, a.g.e., s. 108.

⁷⁴⁶ Şel’an, a.g.e., s. 110.

⁷⁴⁷ Şel’an, a.g.e., s. 112.

şehirden diğer bir şehire mahremi olmadan seyahat etmesini yasaklıyor ve yolculuk sırasında mutlaka mahremi eşlik etmesini şart koşmaktadır.⁷⁴⁸

Batıda yapılan bir doktora tezindeki bulgulara göre, yukarıda sayılanlar Suûdî Arabistan'da burs programına bayan öğrenciler başvurduklarında, onların programla ilgili yardım ve rehberlik eksikliği nedeniyle bazı zorluklarla karşılaşmışlardır. Mahrem bulamayan bazı kız öğrenciler akademik hayatlarına son vermeye mecbur kalmışlardır.⁷⁴⁹

3.3.2. Turizm Şirketlerinin Hac ve Umre Organizasyonları

Hac organize şirketlerinin, otobüs ve uçak gibi araçlarıyla yolculuğu güvenli hale getirmesi, sefer bakımından İmam Şâfiî ve Mâlikî mezhebinin görüşlerine uygun olan bir durumdur. Fakat hac ibadetini yerine getirme sırasında yaşanan zorlukları göz önünde bulundurduğumuzda tavaf ve sa'y yapmak, şeytan taşlamak, Arafat'ta vakfe yapmak, Müzdelife ve Mina'da bulunmak gibi haccın rükünlerini yaparken yolculukta karşılaşılan izdiham, kalabalığın içinde ezilme ve yahut ölüm tehlikesi gibi sorunlar kadının beraberinde eşi veya mahreminin olmasını zorunlu kılmaktadır. Günümüzde ise, şehirlerarası ulaşımdaki kolaylık, otobüs ve servis araçlarıyla emniyetle gideceği yere ulaştırılması veya ülkelerarası uçak gibi, ulaşım araçları kullanılarak yol güvenliği sağlanmaktadır. Kadın için yol güvenliğini esas alan ve bunu göz önünde bulunduran, Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin görüşlerinden yararlanmakta fayda vardır.⁷⁵⁰

Bilindiği gibi, mahrem konusunun kadınlar için şart koşulma sebebi emniyettir. İslâm dinin bu husustaki maksadı, güvenlik olduğu için kadının, emin bir beldede tek başına kalmasına dair bir yasak yoktur. Bunun gibi, kadınların islâmın

⁷⁴⁸ Salman Saleh AL-Dehailan, **The Participation of Women in Saudi Arabia's Economy: Obstacles and Prospects**, Doktora Tezi, Durham Üniversitesi, İngiltere 2007, s. 33.

⁷⁴⁹ Maha Hamad Abdulaziz AL Yousef, **The Kingdom of Saudi Arabia and the Challenges of Globalisation, Human Capital Investment and Economic Reform: A Critical Evaluation of the King Abdullah Scholarship Programme**, Doktora Tezi, East Anglia Üniversitesi, İngiltere 2016, s. 220.

⁷⁵⁰ Hamdi Döndüren, **Delilleriyle Âile İlmihâli**, s. 570-571.

öngördüğü şekilde uygun hareket etmek şartıyla, erkeklerin bulunduğu ortamda bulunması caizdir. Günümüzde kesin emniyet sağlamak mümkün olmamakla beraber her şeyi garanti altına alsa da hayatın her ânında bir şey olabilmektedir.⁷⁵¹ Dolayısıyla hükmün illeti kadın aleyhine olmayıp onun namusunu, ırzını, hatta seferde iken vefat ettiğinde onu defnetme görevini mahreminden başka birisinin yapamayacağını, buna ek olarak ölümü hakkında bir bilgi alamayacağına dair ihtimaller söz konusu olunca tek başına çıkması caiz görülmemiştir. Bundan dolayı, hükmün illeti olarak, “Kadının insanlığına tasallut ihtimali”⁷⁵² cümlesiyle değerlendirmektedir.

Günümüzde bir kadın hac ve umre yolculuğunu ancak mahremi ile yapabileceği için, turizm şirketleri tarafından uygulanan sisteme göre, mahrem bulamayan bir kadına, yabancı bir erkeğin mahrem gibi gösterilerek dayı olması söz konusudur. Böyle bir organizasyonun başvurduğu hile-i şer’iyye ne kadar doğrudur? Haramdan uzak durarak helale başvurmak için kullanılan hile geçerlidir. Hukuki şartlara uymayıp haksız sonuçları elde etmek için kullanılan hile ise makul görülmemektedir.⁷⁵³

Dinen onaylanan bir çıkış yolu⁷⁵⁴ olarak tanımlanmasına rağmen hile, bazen gayri meşrû sonuçları göstermesi ve harama sebep olması nedeniyle kabul görülmeyip bâtil sayılmaktadır. Bazı hile türleri de hukuki çıkış yollarından istifade edilerek kabul edilmiştir. Diğer bazı çeşit hile türünde ise, kapalılık olmasından dolayı hakkında hüküm verilememektedir.⁷⁵⁵

Caiz sayılan hile, şer’i hükümlere aykırı olmayıp meşrû yoldan oluşturulan hiledir. Bu çeşit hilelere başvurulmasının sebebi ise, hakkı yerine getirmek, zulmü ve kötü davranışı yok etmek, farz olan ya da vacip olan emirleri yerine getirmek, haramdan kaçınmak, batıl sayılan fiilleri ortadan kaldırmaktır.⁷⁵⁶ Bu bağlamda “hile-i

⁷⁵¹ Faruk Beşer, “Seferilik Açısından Kadınlar”, Seferilik ve Hükümleri, s. 341.

⁷⁵² Faruk Beşer, **a.g.m.**, s. 343.

⁷⁵³ Ercan Eser, **a.g.m.**, s. 235.

⁷⁵⁴ Saffet Köse, “Hülle”, **DİA**, C: XVIII, s. 477.

⁷⁵⁵ Ercan Eser, **a.g.m.**, s. 228; Ahmet Ünsal, **İslâm Hukukunda Fayda İlkesi**, s. 136.

⁷⁵⁶ Ercan Eser, **a.g.m.**, s. 232.

şer'iyye, şekil bakımından hukuka uygun bir işlemi vasıta kılarak, yasaklanmış bir sonucu elde etmek amacıyla yapılan muamele"⁷⁵⁷ anlamını taşımaktadır.

Şeriat, Kur'ân'ın açıkladığı, Allah iradesi tarafından emredilen fiillerimizin her biridir.⁷⁵⁸ Dolayısıyla şeriatı uygulamak demek yalana başvurmamak, hileyi meşrû yoldan kullanmamak ve şeriatın özüne karşı fiilde bulunmamak demektir. Nitekim "**Kim takva yolu üzere olursa Allah ona bir çıkış yolu gösterir.**"⁷⁵⁹

Turizm şirketleri tarafından uygulanan sistemde "dayı" aracının dinimize aykırı olup olmadığını bilmemiz için caiz görülmeyen hileye örnek vermemiz gerekmektedir.

İslâm dinine aykırı, hukuken kabul edilmeyen, şüpheli gelen, yanlış olanı doğru gösteren "haram sayılan"⁷⁶⁰ fiiller hiledir. Bununla birlikte meşrû olmayan hileler, haram niteliği taşımakla birlikte helal yolu amaçlamayan hiledir. Yasak olan hilede uygulanan yöntemler meşrû olmayıp ulaşılan sonuçlar da helal değildir. İslâm hukuku, sonuçlara nazaran uygulanan yöntemin hukuka ters olup olmadığını da göz önünde bulundurmaktadır. Bu bilgiler ekseninde hileye başvuru bir olayın sonucu bâtil görülmüş ve İslâm hukukunda yasaklanmıştır.⁷⁶¹

Resûlullah, "*Bizi aldatan bizden değildir.*"⁷⁶² Sözü ile helal kazançla olmayan, karşılıklı rızaya dayanmayan fiilleri yasaklamıştır. Ayrıca, zekât konusunda payını düşürmek veya azaltmak suretiyle hile yapmaya şiddetle karşı çıkmıştır.⁷⁶³

⁷⁵⁷ Osman Eyüpoğlu, "**Sosyal Değişmenin Zeminlerinden Biri Olarak Hile-i Şer'iyye**", İAD, 2004, C: XVII, sy. 1, s. 20.

⁷⁵⁸ Roger Garaudy, "**Şeriat Nedir?**", çev. Salih Akdemir, İslâmiyât Araştırma Dergisi, 1998, C: I, sy. 4, s. 19.

⁷⁵⁹ Talak, 65/2.

⁷⁶⁰ Ercan Eser, **a.g.m.**, s. 227.

⁷⁶¹ Ercan Eser, **a.g.m.**, s. 229.

⁷⁶² Buhârî, "İlim", 38, "Cenâiz", 33, "Enbiya", 50, "Adab", 109; Müslim, "Zühd", 72; Ebû Dâvûd, "İlim", 4; Tirmizî, "Fiten", 70, "İlim", 8, 13, "Tefsir", 1, "Menakib", 19; İbn Mâce, "Mukaddime", 4; Dârimî, "Mukaddime", 25, 46; Ahmet b. Hanbel, 2/47, 83, 123, 150, 159, 171, 202, 214, 410, 413, 469, 519; 3/13, 39, 44, 46, 56, 98, 113, 116, 166,167, 186, 203, 209, 223, 278, 280, 303, 422; 4/ 48, 100, 156, 201, 367; 5/245, 292, 412.

⁷⁶³ Muhammed el-Arabî el-Karavi, **el-Hülâsa el-Fıkhiyye alâ Mazhabi Sadatul Mâlikîyya**, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y., s. 164.

Sahabiler de aynı şekilde bu tarz hile konusunda ittifak ederek hileyi haram görmektedirler.⁷⁶⁴

“İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın.”⁷⁶⁵ âyetinde iyilikte olan yardımı mubah sayılan hile, günah olana, caiz olmayan hile girmektedir.⁷⁶⁶

Hile-i şer’iyye meselesini sonuçlandırmak gerekirse, insanoğlu, kurallardan kurtulmak ve istediği sonuca ulaşabilmek için kanuna karşı hile yöntemini kullanmıştır.⁷⁶⁷ Günümüzde hile-i şer’iyye kavramını yanlış anlayıp; aldatmak ve kandırma gibi manalarda kullanılmakta ve zor durumlardan kurtulmak amacıyla çıkış yolu aramak olarak tanımlanmaktadır. Bazı istisnalar dışında, Allah’ın emirlerini yerine getirmeyi aksatarak hileye başvurmayı İslâm hukukçuları caiz görmemişlerdir.⁷⁶⁸

Sonuç olarak kadınların hac ya da umre için mahremsiz yolculuk yapamama illetini tespit etmek önemlidir. Kesin hükmün verilip verilmediği konusu tartışılmaktadır. Bundan dolayı illeti öğrenebileceğimiz kaynak ya naslar, ya da ictihaddir. Mahrem ile ilgili mesele taabbudî bir durum ise araştırılmayıp zâhir olan emire riâyet edilir. Eğer illeti olduğu takdirde kendiliğinden ortadan kalkarsa onunla birlikte ona bağlı olan hüküm de kalkar. Fukahâya göre, kadının mahremsiz yola çıkmasını men eden sebeplerden birisi kadının ırzını ve namusunu koruyup emniyet altına almaktır. Bunun yanında seferberlik yapan mahremin güvenilir birisi olması ya da mahremi olsa bile tecavüze uğrama gibi bir ihtimalden dolayı, yolun tehlike durumunu göz önünde bulundurmaktadırlar.⁷⁶⁹

⁷⁶⁴ Saffet Köse, **İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile: Hile-i Şer’iyye**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul t.y., s. 324.

⁷⁶⁵ Mâide, 5/2.

⁷⁶⁶ Serahsî, **Kitabu’l-Mebsût**, C: XXX, s.209-210.

⁷⁶⁷ Saffet Köse, **“Hile-i Şer’iyye Konusunda İlginç Bir Risale”**, İHAD, 2003, sy. 1, s. 232.

⁷⁶⁸ Mustafa Baktır, **“İslâm Hukukunda Hile-i Şer’iyye”**, İAD, 1986, C: I, sy. 2, s. 88.

⁷⁶⁹ Faruk Beşer, **“Seferilik Açısından Kadınlar”**, Seferilik ve Hükümleri, s. 339-340.

SONUÇ

Tezimizin konusu hac ve umre ibadetinin özel bir konusu olan kadınların mahremsiz olarak bu ibadeti yerine getirip getiremeyecekleridir. Konunun temel dayanağı olan **“Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.” (3:97)** ayetinde hüküm umum ifade etmektedir. Fakat burada meseleye hadis üzerinden baktığımızda, ayetteki erkek-kadın ayırmaksızın umum ifade ederken, Hz. Peygamber’in sünnetinde ise kadınlar için; *“Kadının, yanında kocası veya mahremi olmadıkça üç günden uzun yola çıkması helal olmaz.”* hadisi ve aynı meyanda başka bazı hadisler de rivayet edilmiştir. Bu farklı gün sayısını gösteren hadislerle birlikte bazı hadislerde ise hiç zaman belirtmeyen hadisler üzerinden mezhep âlimleri kendi görüşlerini ortaya koyarak hükümlerini delilleriyle birlikte vermişlerdir. Hanefî ve Hanbelî mezhebi üç günü esas alırken, Mâlikî, Şâfiî ve diğer bazı âlimler Adıyy b. Hâtim’in rivâyetini esas alarak kadının güvenliklerini sağlamış olma kaydıyla kadınlar grubuyla gidebilir hükmüne varmışlardır. Fakat kadının mahremsiz gitmesi durumunda bu şekilde yapılan haccın sahih olmakla birlikte mekruh olacağını da söylemişlerdir.

Fıkıh eserlerinde kadının yolculuğu bahsinde ilk olarak yanında olması gereken mahremin özellikleri incelenmekte; daha sonra kadının mahremsiz yolculuğu meselesi tartışılmaktadır. Birinci kısımda mahremin sıfatı yani âkıl, bâliğ olması, Mecûsî ve fasık olmaması gibi taşınması gereken şartları açıklamaktadır. Bizim konumuzla ilgili olarak da ulema dâru’l harbte İslâm’a teslim olan kadının hicret etmesinde, esir kadınların seferleri, mahremiyle birlikte sefere çıkan ama bir sebepten dolayı ayrılan ve mahremine yetişmesi gibi, bazı seferlerde mahremsiz çıkmalarına ittifakla caiz görmüşlerdir. Fakat farz ve nafîle olan hac, ihtiyacını giderme, ziyaret, gezi ve eğlence, ticaret gibi seferlere kadının mahremsiz ve kocasının yanında bulunmadan çıkmasında ihtilafa düşmektedirler. Hanefî ve Hanbelî mezhebinin görüşlerine göre bu tür seferleri yapabilmesi için mutlaka yanında mahreminin bulunması gerekmektedir. Mâlikî mezhebine göre, mahremi veya kocası ile gitmesi gerekmektedir. Eğer bu ikisinden birisini bulamadığı zaman, ya da bunlardan birisi men ettiği takdirde güvenilir bir grup ile birlikte sefere çıkabilmektedir. Mahrem ücretten dolayı men ettiyse

güvenilir topluluk ile çıkması caiz değildir. Güvenilir grup, erkek ve kadın toplumundan oluşmaktadır. Böylece Mâlikî mezhebine göre, büyük kafileden oluşan grupla kadın mahrem olarak gidebilmektedir. Buradan hareket ederek kadının mahrem, koca ya da güvenilir kadınlar grubu bulması halinde hac yapması gerekmektedir.

Bu şartların oluşmadığı durumda çağdaş dönem âlimleri ise, klasik dönem âlimleri gibi aynı şekilde farklı görüşler dile getirmektedirler. Günümüzde hac yolculukları uçaklarla yapıldığı gibi, otele yerleşinceye kadar her şey dikkate alınmaktadır. Her adım önceden planlanmaktadır. Hac seferini organize eden şirketler, grup halinde götürdüğü için güven de sağlanmaktadır. Bununla birlikte Mekke ve Medine’de yardım edebilecek erkek kadın görevliler bulunmaktadır. Dolayısıyla kadının mahrem bulundurması ile ilgili şartlar onun himayesinde olma anlamına geldiğinden organizasyon içinde bu himaye sağlanmış olmaktadır.

Kimi müellifler hükmün güncelleştirilmesine itibar ederken kimisi de hadislerde hikmet olduğunu söyleyerek kadının mahrem hac veya umreye gitmesini uygun görmemiştir. Çünkü uçaklar gelişse de hac zamanında Arafat, Mina ve Muzdelife’de oluşan izdiham kadını rahatsız edebilmektedir. Ayrıca tavafta da ciddi bir şekilde sıkıntılarla karşı karşıya gelebilmektedir.

Genel olarak haccın farzietini bildiren nasslara baktığımızda kadın erkek ayrımı yapılmamaktadır. Dolayısıyla yolculuk sırasında ihtiyaç duyduğumuz zâd ve güvenlik, herkes için geçerlidir. Buradan hareketle **“Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”** âyeti umum ifade etmesiyle bu şartları yerine getirebilen herkesin gidebilmesi gerekir. Böylelikle bir kadın kendine zâd ve güvenlik sağladığı takdirde hac yolculuğunu yapabilmelidir. Fakat kadının kendisini güvenlikte hissedebilme ihtiyacı erkeğe göre daha fazla olduğu için yolculukta mahrem gerekebilir. Çünkü kadın fitraten nazik ve duygusal yaratılmıştır. Dolayısıyla hep koruma altında olma, emniyette bulunma gibi duyguları bulunmaktadır. Zikredilen hadislerde kadının tek başına, bir gün bir gece, iki gün iki gece veya üç gün üç gecelik sefere çıkmasını yasaklamaktadır. Bazı hadislerde ise hiç süre belirtmeksizin tüm seferlerden men etmektedir.

Bu tezde vardığım sonuç Resûlullah'ın hiç süre belirtmeksizin kadınların mahremsiz sefere çıkmasını engellemesi, İslâm'ın henüz uzak bölgelere yayılmadığı ve tehlikelerin yaygın olduğu zamanların şartlarında söylemiş olduğundandır. Daha sonra Müslümanların fethettiği toprakların genişlemesine göre; önce üç gün ve daha sonra gün sayılarının azaldığını görmekteyiz. Nihayetinde Peygamberimiz kadının tek başına Hîre'den Mekke'ye gelebileceği zaman olacağına dair müjde vermiştir. Günümüzde görüldüğü gibi bir kadının kendisini güvenli bir çevrede hissedebileceği ortam mevcuttur. Dolayısıyla Peygamberimizin vermiş olduğu müjdenin bu günlere ait olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Mezkur âyet (Âl-i İmrân 97) ve hadis (Adiyy b. Hâtim) dikkate alındığında güvenlik temin edildiği takdirde kadın mahremsiz hac ve umreye gitmesinde bir engel olmadığı ortaya çıkmaktadır. En doğrusunu Allah bilir.

KAYNAKÇA

- Abbâdî, Abdülhamid eş-Şirvânî, Ahmed b. Kasım: **Havaşî alâ Tuhfeti'l-Muhtac bi Şerhi'l-Minhac**, Dâru'l-Fikr, t.y., y.y.
- Abduh, Muhammed İsmail: **el-İbâdât fi'l-İslâm, Mektebetü'l-Felah**, 4. bs., Kuveyt 1984.
- Abdulgani, Latifah Abdulrahman Bin Nafisah: **Muslim Female Clothing Practices: An Exploratory Study of Ancient and Modern Perceptions**, Yüksek Lisans Tezi, Pretoria Üniversitesi, Pretoria 2015.
- Aizatullof, Redif: **Zekât, Hac ve Umre Konularında Hanefî ve Şâfîlerin Farklı Görüşleri ve Dayandığı Deliller**, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2013.
- Aktan, Hamza: "Sihriyet", **DİA**, C: XXXVII, s. 111.
- Aktan, Hamza: "Mahrem", **İİGYA**, C: III, s. 132-133.
- Aktan, Hamza: "Seferilikte Zaman ve Mesafe Kriteri", Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 227-228.
- Aktan, Hamza: "İslâm'a Göre Kadının Sosyal Aktivitesi", Sosyal Hayatta Kadın, Ensar Neşriyat, 3. bs., İstanbul 2005. s. 300-308.
- Akyüz, Vecdi: "Hac İbadetinin Uygulanışı: Hacca Dair Fıkhi Hükümler", Bütün Yönleriyle Hac, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, s. 180-181.
- Akyüz, Vecdi: "Seferilik Açısından Vatan Kavramı ve Seyahat Hürriyeti", Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 120-131.

- Algül, Hüseyin, vd.: **İlmihal**, TDV Yayınları, İstanbul t.y.
- Ali Efendi, Çatalcalı: **Fetavayı Ali Efendi ve Fetavayı Feyziyye**, Dersaadet, İstanbul 1324 h.
- Anonim: **el-Mevsûa'tü'l-Fıkhiyye**, 2. bs., Küveyt, 1983.
- Anonim: **Hac İlmihali**, TDV Yayınları, Ankara 2007.
- Askalânî, İbn Hacer: **Selamet Yolları Büluğ'u'l-Meram Tercümesi ve Açıklaması**, şerh: Muhammed b. İsmail el-Emir el-Yemeni, çev. Harun Ünal, y.e., y.y., 2013.
- Atar, Fahrettin: "Sefer", **DİA**, C: XXXVI, s. 294-297.
- Atar, Fahrettin: "Muharremât", **DİA**, C: XXXI, s. 6.
- Atar, Fahrettin: "Seferilik", **İİGYA**, C: IV, s. 83-91.
- Atar, Fahrettin: "**Genel Olarak Seferilik ve Hükümleri**", Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 13-30.
- Ateş, Süleyman: **Yeni İslâm İlmihali**, Kevser Yayınları, Ankara 1983.
- Aybakan, Bilal: "Râfû, Abdülkerîm b. Muhammed", **DİA**, C: XXXIV. s. 394.
- Aydın, Nevzat: "**Hz. Peygamber'in Sünnetinde Mesken Mahremiyetinin Korunmasına Yönelik Esaslar**", Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu, Ordu İlâhiyat Vakfı Yayınları, Samsun 2016, C: II, s. 291.
- Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed: **el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye**, Dâru'l-Fikr, y.y., 1980.
- Aynî, Bedrüddîn Ebû **Umdetü'l-Kari Şerhu Sahihi'l-Buhârî**, Mustafa el-Babi

- Muhammed Mahmûd b. Ahmed: ve Evladuhu, Mısır 1972.
- Aytekin, Arif: **“Baberti’nin, Vasiyye ve Tahavi Akidesi Şerhlerinde “İman ve İstitâat” Hakkındaki Görüşleri”**, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, C: XVI, sy. 2, s. 647.
- Azizova, Elnure: **Hız. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler**, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2007.
- Bâcî, Ebû’l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa’d b. Eyyub: **el-Münteka Şerhu Muvatta-i Mâlik**, thk. Mahmud Şakir, Dâru-İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 2005.
- Baderin, Mashood Adebayo: **Modern Muslim States Between Islamic Law and International Human Rights Law**, Doktora Tezi, Nottingham Üniversitesi, İngiltere 2001.
- Bağdâdî, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr el-Mâlikî: **el-İşraf alâ Nüketi Mesali’l-Hilaf**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1999.
- Baktır, Mustafa: **“İslâm’da Kadının Çalışma Şartları”**, Sosyal Hayatta Kadın, Ensar Neşriyat, 3. bs., İstanbul 2005, s. 137-139.
- Baktır, Mustafa: **“İslâm Hukukunda Hile-i Şer’iyye”**, İAD, 1986, C: I, sy. 2, s. 71-88.
- Baltacî, Ali Abdülhamid, Süleyman, Muhammed Vehbi: **el-Mu’temed fi Fıkhi’l-İmam Ahmed: Cera fihi’l-Cem’ beyne Neyli’l-Mearib bi Şerhi Delili’t-Talib Abdulkadir b. Ömer eş-Şeybani) ve Menari’s-Sebil fi Şerhi’d-Delil (İbrahim b. Muhammed b. Divyan)**, Dâru’l-Hayr, Beyrut 1991.

- Bardakoğlu, Ali: “Bedel”, **DİA**, C: V, s. 299.
- Bardakoğlu, Ali: “Kudret”, **DİA**, C: XXVI, s. 317.
- Bardakoğlu, Ali: “**Cahiliye Döneminde Kadın**”, Sosyal Hayatta Kadın, Ensar Neşriyat, 3. bs., İstanbul 2005, s. 18.
- Bardakoğlu, Ali: **İslâm Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme**, KURAMER Yayınları, İstanbul 2016.
- Bayındır, Servet: “**Fukahânın İstitâat Kavramına Yaklaşımının Vekâletle Haccın Hükümüne Etkisi**”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006, sy. 13, s. 66-75.
- Bayındır, Servet: “**Bedel Yahut Vekâletle Hac**”, Kitap ve Hikmet Dergisi, 2013, sy. 3, s. 19.
- Belvi, Esmahan İbrahim Musa: **Eser es-Sefer fi'l-Muamelat el-Mali ve el-Ehval eş-Şahsi fi'l-Fikhi el-İslâmi**, Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi, Ürdün 2000.
- Beşer, Faruk: “**Seferilik Açısından Kadınlar**”, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 337-343.
- Beşer, Faruk: **Hanımlara Özel Fetvâlar**, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali en-Neysabûrî, İbnü't-Türkmani: **es-Sünenü'l-Kübra ve fi Zeylihi el-Cevherü'n-Nakiy**, Dâru'l-Marife, Beyrut 1992.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali en-Neysabûrî, İbnü't-Türkmani: **Ahkâmü'l-Kur'ân li'l-İmam Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî**, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1990.

- Bilmen, Ömer Nasuhi: **Büyük İslâm İlmihali**, thk. Mehmet Talu, Çelik Yayınevi, İstanbul 2003.
- Boynukalın, Mehmet: “Umre”, **DİA**, C: XLII, s. 150-151.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail: **el-Câmiu’s-Sahîh**, el-Mektebetü’s-Selefiyye, Kahire 1980.
- Canikli, İlyas: **“Başkasının Yerine Hac Yapmak İle İlgili Rivâyetlerin Delaletlerini Yeniden Düşünmek”**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, sy. 26, s. 159-164.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî: **Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-Fıkhî’l-Hanefî**, Dâru’l-Beşairi’l-İslâmiyye, Beyrut 2010.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî: **Ahkâmü’l-Kur’ân**, Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut 1335.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd: **Tâc’ül-Luga ve Sihahu’l-Arabiyye (es-Sihah)**, Dâru’l-İlm lil Melâyîn, 3. bs., Beyrut 1984.
- Cevziyye, İbn Kayyim: **Zâdü-l Mead fi Hedyi Hayri’l-İbad**, Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut t.y.
- Cezîrî, Abdurrahman: **el-Fıkh alâ’l-Mezahibi’l-Erbaa**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Çağrııcı, Mustafa: “Gazzâlî”, **DİA**, C: XIII, s. 489.
- Çakır, Rıdvan: **“Kadın Problemlerine Genel Bir Bakış”**, Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı 1, DİB Yayınları, Ankara 2004, s. 201.
- Çeker, Orhan: “Halvet”, **DİA**, C: XV, s. 384.
- Çetiner, Bedreddin: **“Kur’ân’da Sefer (Yolculuk)”**, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 40-46.

- Dakûkî, Hüseyin Ali: “Hîre”, **DİA**, C: XVIII, s. 122.
- Damad Efendi, Abdullah b. Şeyh Muhammed b. Süleyman: **Mecmaü'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur**, Dâru-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1317 h.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed: **Sünenü'd-Dârekutnî**, Dâru'l-Mehasin, Kahire 1966.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. el-Fadl b. Behram: **Sünen-i Dârimî**, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1991.
- Dehailan, Salman Saleh: **The Participation of Women in Saudi Arabia's Economy: Obstacles and Prospects**, Doktora Tezi, Durham Üniversitesi, İngiltere 2007.
- Diler, Ramazan: “Mahremiyet Eğitimi ve Önemi”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, C: II, sy. 1, s. 72.
- Döndüren, Hamdi: “Hac”, **ŞİA**, C: III, s. 71-73.
- Döndüren, Hamdi: “Seferilik”, **ŞİA**, C: VII, s. 153.
- Döndüren, Hamdi: **Delilleriyle İslâm İlmihali**, Erkam Yayınları, İstanbul 2014.
- Döndüren, Hamdi: “Seferilik Şartları ve Tâbîlik-Metbûluk”, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 171-195.
- Döndüren, Hamdi: “Hile-i Şer'iyye”, **ŞİA**, C: III, s. 294.
- Döndüren, Hamdi: **Delilleriyle Aile İlmihali**, Altınoluk Yayınları, İstanbul 2011.
- Dönmez, İbrahim Kâfi: “Hac”, **İİGYA**, C: II, s. 103-104.

- Dönmez, İbrahim Kâfi: “Maslahat”, **DİA**, C: XXVIII, s. 81.
- Dönmez, İbrahim Kâfi: “Zâhir”, **DİA**, C: XLIV, s. 85.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî: **Sünen-ü Ebî Dâvûd**, Müessesetü Kütübi’s-Sekâfiyye, Beyrut 1988.
- Erdem, Hüsamettin: “**Mahremiyet, İffet ve Hayâ İlişkisi**”, Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu, Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, Samsun 2016, C: I, s. 55.
- Erdem, Suat: “**İslâm Hukukunda Seferiliğin Ölçütü**”, İHAD, 2011, sy. 18, s. 111-122.
- Erdoğan, Mehmet: **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 2. bs., Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Erdoğan, Mehmet: “**Sefer Hükümleri ve Ahkâmın Değişmesi**”, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 409-418.
- Erkal, Mehmet: “**Seferle İlgili Mesafe Ölçüleri**”, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 155.
- Ertaş, Muharrem: “**İslâm Fıkında Mahrem na-Mahrem Mefhumu**”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, C: III, s. 129.
- Erturhan, Sabri: “**Haram Ayların Fikhî Okunuşu**”, İHAD, 2009, sy. 13, s. 196.
- Erturhan, Sabri: “**İslâm Hukukunda Suçla Mücadele Yöntemleri**”, İHAD, 2007, sy. 9, s. 138.
- Eser, Ercan: “**İslâm Hukuku Açısından Hilenin Meşruiyeti (İslâmi Finans Kurumlar Örneği)**”, İHAD, 2015, sy. 25, s. 232-235.
- Eyüpoğlu, Osman: “**Sosyal Değişmenin Zeminlerinden Biri Olarak Hile-i**

- Şer'iyye"**, İAD, 2004, C: XVII, sy. 1, s. 20.
- Ferâhîdî, el-Halîl b. Ahmed: **Kitabü'l-Ayn**, thk. Mehdi el-Mahzumi, İbrahim es-Samirayyi, Müessesetü Dâru'l-Hicre, 2. bs., İnan 1309 h.
- Fettahoğlu, Selahattin: **"Mahrem Nâmahrem İffet Ve Namus Kavramlarının Semantiği ve Kur'ân'da Kullanılış Biçimleri"**, Turkish Studies-İnternational Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2016, C: XI, sy. 5, s. 275.
- Garaudy, Roger: **Şeriat Nedir?**, çev. Salih Akdemir, İslâmiyât Araştırma Dergisi, 1998, C: I, sy. 4, s. 19.
- Gavecî, Vehbi Süleyman: **Erkanu'l-İslâm Fıkhı'l-İbadat alâ Mezhebi'l-İmam Ebi Hanife**, Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut 2002.
- Görgülü, Ülfet: **İslâm Hukukunda Kolaylık Prensibi**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1995.
- Gözübenli, Beşir: **"Elmahlı Hamdi Yazır'ın Seferilik Konusuna Yaklaşımı"**, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 139-147.
- Güllük, İsmail: **"Avret Mahremiyeti Prensipleri Açısından Görüntü"**, Gerçeklik, Sanal Âlem ve Cinsellik Üzerine Fıkhî Bir Analiz, İHAD, 2014, sy. 23, s. 106.
- Günay, Hacı Mehmet: **"Tağrîr"**, DİA, C: XXXIX, s. 375.
- Gürân, Kemal: **"Hac"**, DİA, C: XIV, s. 410.
- Hallaq, Wael: **İslam Hukukuna Giriş**, çev. Necmettin Kızılkaya, Pınar Yayınları, İstanbul 2017.
- Hamidullah, Muhammed: **İslâm Peygamberi**, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.

- Hanbel, Ahmed: **el-Müsned**, Dâru'l-Hadis, Kahire 2005.
- Haraşî, Ebû Abdillâh
Muhammed b. Abdillâh
b. Ali: **el-Haraşî alâ Muhtasari Halîl**, Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y.
- Harman, Ömer Faruk: "Hac", **DİA**, C: XIV, s. 382.
- Hatemi, Hüseyin: **"Modern Mahrem" ve İslâm'ın Kadına Bakışı**", İAD, 1997, C: X, sy. 4, s. 313.
- Hökelekli, Hayati: "İrz", **DİA**, C: XIX, s. 133.
- İbn Âbidîn, Muhammed
Emin b. Ömer b.
Abdilaziz: **el-Ukûd'ü'd-Dürriyye fi Tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidîyye**, el-Mektebü'l-İslâmiyye-Dâru'l-Marife, 2. bs., Beyrut t.y.
- İbn Âbidîn, Muhammed
Emin b. Ömer b.
Abdilaziz: **Haşiyetü Reddi'l-Muhtar alâ'd-Dürri'l-Muhtar Şerhi Tenviri'l-Ebsar fi Fikhi Mezhebi'l-İmam Ebi Hanife**, Mustafa el-Babi ve Evladuhu, Mısır 1984.
- İbn Arabî, Ebû Bekr
Muhammed b. Abdillâh: **Ahkâmü'l-Kur'ân**, thk. Ali Muhammed el-Becavi, Dâru-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y.
- İbn Hazm, Ebû
Muhammed Ali b.
Ahmed b. Saîd: **el-Muhallâbi'l-Âsâr**, thk. Abdulgaffar Süleyman el-Bendari, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.
- İbn Hümâm, Kemalüddin
Muhammed b.
Abdilvahid b.
Abdilhamid es-Sivasi el-İskender: **Şerhu Fethi'l-Kadîr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.
- İbn Kesîr, Hafız: **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim li'l-Hafız İbn Kesîr**, thk. Seyyid Muhammed es-Seyyid, Vecih Muhammed Ahmed, Mustafa Fethi Abdulhakim, Seyyid İbrahim Sadık, Dâru'l-

Hadis, Kahire 2005.

İbn Kudâme,
Muvaffakuddin Ebû
Muhammed Abdillâh b.
Ahmed, Şemsuddin
Ebûl-Ferec Abdurrahman
b. Ebi Ömer Muhammed
b. Ahmed İbn Kudâme
el-Makdisi:

el-Muğni ve'ş-Şerhu'l-Kebir alâ Metni'l-Mukni' fi Fıkhî'-İmam Ahmed b. Hanbel, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1984.

İbn Mâce, Ebû Abdullah
Muhammed b. Yezid er-
Rebei el-Kazvini:

Sünen-i İbn Mâce, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Hadis, Kahire t.y.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl
Cemâlüddîn Muhammed
b. Mükerrrem:

Lisânu'l-Arab, Beyrut 1990.

İbn Nüceym, Zeynüddin
el-Hanefî:

el-Bahru'r-Raik Şerhu Kenzi'd-Dekaik, Dâru'l-Marife, Beyrut t.y.

İbnü'l-Murtazâ, Ahmed
b. Yahya:

el-Bahru'z-Zehhar: el-Câmi' li Mezahibi Ulemâi'l-Emsar, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

İbn Rüşd, Ebû'l-Velid
Kurtubî:

el-Beyan ve't-Tahsil ve'ş-Şerh ve't-Tevcih ve't-Ta'lil fi Mesaili'l-Müstahrece, thk. Ahmed Şerkâvî İkbâl, Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 2. bs., Beyrut 1988.

İbn Rüşd el-Hafid, Ebû'l-
Velid Muhammed b.
Ahmed b. Muhammed
el-Kurtubî İbn Rüşd:

Bidâyetü'l-Müctehid fi Nihâyeti'l-Muktesid, Kahraman Yayınları, İstanbul 1985.

İmrânî, Ebû'l-Hüseyn
Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b.
Sâlim b. Es'ad eş-Şâfi

el-Beyan fi Mezhebi'l-İmami'ş-Şâfi, thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî, Dâru'l-Minhac, Beyrut 2000.

el-Yemeni:

İsfahânî, Rağîb: **Müfredatü Elfazi'l-Kur'ân**, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru's Şamiyye, Beyrut 1992.

İşler, Abdullah: **“Hac Üzerine Sorular”**, Fıkıh konuşmaları 1, Seha Neşriyat, İstanbul 1988, s. 97.

Jalaeipour, Zahra: **Hijab in Transition Dress Code Changes amongst Iranian Diaspora in London**, Yüksek Lisans Tezi, Sussex Üniversitesi, İngiltere, 2016.

Kahraman, Abdullah: **“Mahremiyetin Tanımı ve Sınırı”**, Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu, Ordu İlâhiyat Vakfı Yayınları, Samsun 2016, C: I, s. 33.

Kahraman, Abdullah: **“İslâm Hukukunda Kadının Hukuki Tasarruf Ehliyeti”**, Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 2014, sy. 1, s. 25.

Kalkan, İsmet: **Değişen Şartlar Bağlamında Namaz ve Oruç İbadetine Etkisi Bakımından Yolculuk**, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2011.

Kallek, Cengiz: **“Kaffâl, Abdullah b. Ahmed”**, **DİA**, C: XXIV, s. 146.

Kara, Ali: **Âyetler ve Hadisler Işığında Fikhî Vaazlar**, Hisar Yayınevi, İstanbul t.y.

Karadâvî, Yusuf: **el-İctihad fi's-Şeriatil İslâmiyya**, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1996.

Karadâvî, Yusuf: **Sünneti Anlamada Yöntem**, çev. Bünyamin Erul, Nida yayınları, İstanbul 2016.

Karadâvî, Yusuf: **İslâm Hukuku**, çev. Yusuf Işıcık, Ahmet Yaman, Nida Yayıncılık, 3. bs., İstanbul 2016.

- Karagöz, İsmail vd.: **Hac İlmihali**, DİB Yayınları, 10. bs., Ankara 2013.
- Karaköse, Saadet: **“Hile-i Şer’iye Siyasetinin Tasavvuf Kültüründeki Eğitici Rolü ve Edebiyatımızdaki Akisleri”**, Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2, Ankara 2016, s. 436.
- Karaman, Fikret vd.: **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yayınları, İstanbul 2009.
- Karaman, Hayreddin: **“Günümüzde Çalışan Müslüman Kadının Problemleri”**, Sosyal Hayatta Kadın, Ensar Neşriyat, 3. bs., İstanbul 2005, s. 337-339.
- Karavi, Muhammed el-Arabî: **el-Hülâsa el-Fıkhiyye alâ Mazhabi Sadatul Mâlikîyya**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut t.y.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd: **Bedâiu’s-Sanai’ fi Tertibi’s-Şerai’**, Dâru’l-Hadis, Kahire 2005.
- Kayadibi, Fahri: **“İslâm Dini’nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem”**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Hakemli Dergi, 2002, sy. 4, s. 33.
- Keleş, Ekrem: **“Rabbine Gidenin Ahlaki Yol Haritası”**, Bütün Yönleriyle Hac, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, s. 116.
- Ken, Akeel İbrahim: **The Hajj: Past, Present, and Future “The Communication Aspect”**, Doktora Tezi, Leeds Üniversitesi, İngiltere 1995.
- Keskin, Mehmet: **Büyük Şâfiî İlmihali**, Semerkand Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2005.
- Kılavuz, Ahmet Saim: **“İstitâat”**, İİİGYA, C: II, s. 472.
- Koca, Ferhat: **“Haram”**, DİA, C: XVI, s. 100.

- Koçak, Zeki: **“İddet Bekleyen ve Yanında Mahremi Olmayan Kadınların Sefere Çıkması ve Hacca Gitmesi”**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, sy. 39, s. 78-120
- Köse, Saffet: **“Hile-i Şer’iyye konusunda Ebû Hanîfe’ye Yöneltilen İthamlar”**, İHAD, 2012, sy. 19, s. 149-154.
- Köse, Saffet: **“Hiyel”**, DİA, C: XVIII, s. 170.
- Köse, Saffet: **“Hile”**, DİA, C: XVIII, s. 28.
- Köse, Saffet: **“Hülle”**, DİA, C: XVIII, s. 477.
- Köse, Saffet: **İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile: Hile-i Şer’iyye**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul t.y.
- Köse, Saffet: **“Hile-i Şer’iyye Konusunda İlginç Bir Risale”**, İHAD, 2003, sy. 1, s. 232.
- Kumaş, Ali: **“Amelî Sorumluluğa Etkisi Açısından İstitâat”**, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, sy. 4, s. 107-116.
- Kummî, Ebû Câ’fer es-Saduk Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin İbn Babeveyh: **Men la Yahdurühü’l-Fakih**, Dâru’t-Taaruf li’l-Matbuat, 2. bs., Beyrut 1994.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari: **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- Küleynî, Muhammed b. Yakub: **Furuu’l-Kâfi**, Dâru’t-Taaruf li’l-Matbuat, Beyrut 1992.
- Latif, Nazia: **Women, Islam and Human Rights**, Doktora Tezi,

Newcastle Üniversitesi, Kuzey İrlanda 2002.

Lukito, Ratno:

Islamic Law And Adat Encounter: The Experience of Indonesia, Yüksek Lisans Tezi, McGill University, Canada 1997.

Maghniyyah,
Muhammad Jawad:

The Five Schools of İslâmic Law, Anssariyan Publications, İran 2000.

Malik b. Enes, Ebû
Abdullah el-Asbahi el-
Himyeri:

el-Muvatta, Dâru'l-Hadis, Kahire t.y.

Martı, Huriye:

“Hz. Peygamber’in Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden ve Mahremiyeti”, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 2009, C: IX, sy. 2, s. 14.

Mergînânî, Ebû'l-Hasan
Ali b. Ebi Bekr b.
Abdilcelil er-Rüşdani:

el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986.

Mevsîlî, Abdullâh b.
Mahmûd b. Mevdûd el-
Hanefî:

el-Muhtar, Tekin Kitabevi, Konya 2009.

Mevsîlî, Abdullâh b.
Mahmûd b. Mevdûd el-
Hanefî:

el-İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtar, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

Meydânî, Abdülganî b.
Tâlib b. el-Hanefî:

el-Lübab fi Şerhi'l-Kitab, 4. bs., Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1999.

Müslim, Ebû'l- Hüseyin
b. Haccâc el-Kuşeyrî en-
Neysâbüri:

Sahîhu Müslim, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1991.

Nesâî, Ebû Abdirrahman

Sünenü'n-Nesâî bi Şerhi'l-Hafız Celalüddin es-Suyûtî

- Ahmed b. Ali b. Şuayb: **ve Haşiyeti'l-İmam es-Sindî**, Dâru'l-Marife, Beyrut 1992.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya
Muhyiddin b. Şeref: **Ravdatü't-Talibin**, thk. Şeyh Adil Ahmad Abdil Mevcut,
Şeyh Ali Muhammad Muavvad, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,
Beyrut 1992.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya
Muhyiddin b. Şeref: **Kitabu'l-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şîrâzî**, Dâru-
İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y.
- Nunu, Maher: **Ahkâm es-Sefer fi'l-Fıkhî el-İslâmi**, Yüksek Lisans Tezi,
Ürdün Üniversitesi, Ürdün 2001.
- Öğüt, Salim: “Hac”, **DİA**, C: XIV, s. 389-390.
- Öğüt, Salim: “İhram”, **DİA**, C: XXI, s. 539-541.
- Öğüt, Salim: “Mahrem”, **DİA**, C: XXVII, s. 388-389.
- Öz, Mustafa: **“İbâziyye ve Zeydiyye'de Seferilik Hükümleri”**,
Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s.
399-401.
- Özaydın, Abdülkerim: “Hac”, **DİA**, C: XIV, s. 386-388.
- Özcan, Abdullah: **Hac Kitabı**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Özcan, Abdullah: **“Fakihlerin Seferilikle İlgili Hadislerden Hüküm
Çıkarma Usulleri”**, Seferilik ve Hükümleri, Ensar
Neşriyat, İstanbul 1997, s. 103-107.
- Özek, Ali: **“Kuran'da Kadınlara Ait Hükümler, Haklar,
Vecibeler”**, Sosyal Hayatta Kadın, Ensar Neşriyat, 3. bs.,
İstanbul 2005, s. 68.
- Özel, Ahmet: “Merverrûzî, Ebû Ali”, **DİA**, C: XXIX. s. 232.
- Özel, Ahmet: “A'mâ”, **DİA**, C: II, s. 554.
- Özelbaş, Selva: **Kutlu Sefere Hanımlarla Yolculuk - Kadınlara Hac ve**

- Umre Rehberi**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016.
- Özmen, Ramazan: **“el-Buhârî’nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı Âyetler Üzerine Bir İnceleme”**, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2009, C: IX, sy. 1, s. 240.
- Öztürk, Mustafa: **Cahiliyeden İslâmiyet’e Kadın**, Ankara Okulu Yayınları, 4. bs., Ankara 2015.
- Parel, R.: “Umre”, Milli Eğitim Basımevi, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1986, C: XIII, s. 36.
- Peck, Nizaam: **Development of a Service Delivery Framework for South African Pilgrims Travelling to Saudi Arabia**, Yüksek Lisans Tezi, Cape Peninsula Teknoloji Üniversitesi, Cape Town 2013.
- Pintér, Anna Rita: **Religious Tourism in Mecca, Saudi Arabia**, Lisans Bitirme Tezi, Budapest Business School, Budapeşt 2014.
- Râzi, Fahrüddin: **et-Tefsiru’l-Kebir li’l-İmam el-Fahru’r-Râzi**, Dâru-İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 3. bs., Beyrut 1999.
- Remlî, Şemseddin
Muhammed b. Ahmed b.
Hamza el-Ensari: **Nihâyetü’l- Muhtac ila Şerhi’l-Minhac**, Mustafa el-Babi ve Evladuhu, Mısır 1967.
- Rızâ, Muhammed Reşîd: **Tefsiru’l-Kur’âni’l-Hâkim el-Meşhur bi Tefsîrü’l-Menâr**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- Rodiman, Abdulaziz S.: **The Application of Shari’ah and International Human Rights Law in Saudi Arabia**, Doktora Tezi, Brunel Üniversitesi, İngiltere 2013.
- Rûyânî, Ebû’l-Mehâsin
Abdülvahid b. İsmail: **Bahru’l-Mezheb fi Furui Mezhebi’l-İmami’s-Şâfiî**, Dâru-İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 2002.

- Sâbûnî, Muhammed Ali: **Safvetü't-Tefasir**, Dersaadet, İstanbul t.y.
- Sahnûn, b. Saîd et-Tenûhî: **el-Müdevvenetü'l-Kübra li'l-İmam Mâlik b. Enes**, Dâru Sadır, Beyrut t.y.
- San'ânî, Muhammed b. İsmail el-Emir: **Sübülü's-Selam Şerhu Bulûği'l-Meram min Cem'i Edilleti'l-Ahkâm**, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1990.
- Savaş, Rıza: **İslâm'ın İlk Asrında Kadın**, Siyer Yayınları, İstanbul 2017.
- Sâvî, Ahmed el-Mâlikî: **es-Savî alâ'l-Celaleyn**, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y., y.y.
- Sehârenfûrî, Halîl Ahmed: **Bezlü'l-Mechûd**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Semerkandî, Alâüddîn: **Tuhfetü'l-Fukahâ**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Serahsî, Şemsüleimme Şemsüddin: **Kitabu'l-Mebsût**, Dâru'l-Marife, Beyrut 1989.
- Sofuoğlu, Hadi: **“İslâm İbâdet Esasları (TDV İslâm Ansiklopedisi Maddeleri)”**, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İzmir 2015, s. 135.
- Subhânî, Âyetullah Ca'fer: **“Şîa İmamiyyesinde Seferîlik Hükümleri”**, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 385.
- Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs: **Tertib Müsned el-İmam eş-Şâfî**, thk. Muhammed Enes Mustafa El-Hım, Dâru'l-Risaletu'l-Alemiyye, Beyrut 1951.
- Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs: **el-Ümm**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Şahin, Osman: **“İslâm Hukuk Metodolojisinde Zerâyi' ve Uygulaması”**, İHAD, 2006, sy. 7, s. 241.

- Şamil İA: “Mahrem”, **ŞİA**, C: V, s. 83.
- Şel’an, Ali b. Nasır: **en-Nevazil fi’l-Hac**, Dâru’t-Tevhid, Riyad 2010.
- Şen, Cemalettin: **“İslâm Hukuku açısından Mahremiyet-Zaman İlişkisi”**, Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu, Ordu İlâhiyat Vakfı Yayınları, Samsun 2016, C: II, s. 487.
- Şen, Yusuf: **“İslâm Hukûkuna Göre Sağlık Hizmetlerinde Mahremiyet Hakkı”**, Ekev Akademi Dergisi, 2015, C: XIX, sy. 61, s. 409-430.
- Şener, Abdulkadir: **Makaleler Tebliğler ve Diğer Yazılar**, İzmir İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2001.
- Şener, Mehmet: “Avret”, **DİA**, C: IV, s. 125.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. Muhammed: **Neylü’l-Evtâr Şerhu Muntekal Ahbar**, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1973.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. Muhammed: **es-Seylü’l-Cerraru’l-Mütedeffik alâ Hadaiki’l-Ezhar**, thk. Kasım Galib Ahmed, Mahmud Emin Nevevi, Mahmud İbrahim Zaid, Vezaretü’l-Evkaf, 2. bs., Kahire 1994.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. Muhammed: **Fethu’l-Kadîr el-Câmi’ beyne Fenneyi’r-Rivâyeti ve’d-Dirâyeti min İlmi’t-Tefsir**, Dâru’l-Vefa, 3. bs., Mansure 2005.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan: **Kitabu’l-Asl: el-Mebsût**, Alemü’l-Kütüb, Beyrut 1990.
- Şeyh Nizam, Mevlana ve Cemaatün min Ulemâi’l-Hind: **el-Fetava el-Hindiyye fi Mezhebi’l-İmami’l-A’zam Ebi Hanife ve bi Hamişihî Fetavayî Kadîhan ve’l-Fetava el-Bezzaziyye**, Dâru Sadır, Beyrut 1991.

- Şîrâzî, Ebû İshak: **el-Mühezzeb fi Fıkhi'l İmam eş-Şâfiî**, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1992.
- Şîrbînî, Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el-Hatib: **Muğni'l-Muhtac ila Ma'rifeti Meani Elfazi'l-Minhac**, Dâru'l-Hadis, Kahire 2006.
- Şürübülâlî, Hasan b. Ammâr Ali: **Meraki'l-Felah Şerhu Nuri'l-İzah ve Necati'l-Ervah**, thk. Abdul Calil el-Atâ, Matbaatü'l-Katibi'l-Arabî, Dımaşk 1990.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî: **Ahkâmü'l-Kur'ân el-Kerîm**, thk. Hamid Abdullah el-Mahallevi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî: **“Mahrem Bulamaması Durumunda Kadının Hacci Meselesi”**, çev. Recep Cici, T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1998, sy. 7, C: VII, s. 655-659.
- Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Hanefî: **Haşiyetün ala Meraki'l-Felah Şerhi Nuri'l-İzah**, Mustafa el-Babi ve Evladuhu, 2. bs., Kahire 1970.
- Tekin, Abdülkadir: **“İslâm Aile Yapısında Ahlak/Mahremiyet Eğitimi”**, Sinop Üniversitesi Uluslar arası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 2016.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ: **Sünenü't-Tirmizî**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y.
- Tırabzon, Abdullah: **Hac İbadetinde Yasak Davranışlar**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2008.
- Toksarı, Ali: **“Hz. Peygamber Devrinde Kadın”**, Diyanet İlmi Dergi, 1993, C: XXIX, sy. 4, s. 68.
- Toksarı, Ali: **“Hz. Peygamber Devrinde Kadın”**, Sosyal Hayatta

- Kadın, Ensar Neşriyat, 3. bs., İstanbul 2005, s. 81-98.
- Tuksal, Hidâyet Şefkatli: **“Kadın Problemlerine Genel Bir Bakış”**, Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı 1, DİB Yayınları, Ankara 2004, s. 210.
- Turan, Yahya: **“İletişim Araçlarının Mahremiyet Algısını Şekillendirmedeki Rolü”**, Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu, Ordu İlâhiyatVakfı Yayınları, Samsun 2016, C: II, s. 15.
- Tûsî, Şeyhu't-Taife Ebû Câ'fer Muhammed b. Hasan: **el-İstibsâr fî Ma'htülîfe mine'l-Ahbâr**, Dâru't-Taaruf li'l-Matbuat, Beyrut 1991.
- Uçar, İlyas: **Yolculukta Namazın Kısaltılması**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2009.
- Ünal, İsmail Hakkı: **“Kirmânî, Şemseddin”**, **DİA**, C: XXVI. , s. 65.
- Ünsal, Ahmet: **İslâm Hukukunda Fayda İlkesi**, Nüans Yayınevi, İstanbul 2006.
- Vatandaş, Celaleddin: **Hız. Muhammed'in Hayatı ve İslâm Daveti**, Pınar Yayınları, İstanbul 2014.
- Yavuz, A. Fikri: **Açıklamalı-Muamelath İslâm İlmihali**, Çile Yayınları, İstanbul 1983.
- Yavuz, Yunus Vehbi: **“Seferîlik Şartları”**, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 291-310.
- Yavuz, Yunus Vehbi: **“İslâm'da Seferîlik Şartları”**, Çağdaş Fıkıh Problemleri, Feyiz Yayınları, Bursa 2008, s. 226-231.
- Yavuz, Yunus Vehbi: **“Seferîlik Açısından Kadınlar”**, Tebliğinin müzakeresi, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s.

352.

- Yavuz, Yusuf Şevki: “İstitâat”, **DİA**, C: XXIII, s. 399.
- Yaylalı, Davut: “**Seferilik Hükümleri**”, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 266-269.
- Yazıcı, Lütfi Şentürk Seyfettin: **İslâm İlmihali**, DİB Yayınları, y.y., 2016.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Sait: “**İslâm Kelâmında Önemli Bir Mesele İstitâat**”, İAD, 1986, C: I, sy. 1, s. 51.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi: **Hak Dini Kur’ân Dili**, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi: **Seferîlik Bahsi, Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler**, hazırlayan. A. Cüneyd Köksal, Murat Kaya, Klasik Yayınları, 2. bs., İstanbul 2013.
- Yeniçeri, Celâl: “**Yolculara Yapılan Mali Destekler ve Seyahatten Men’i**”, Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 222.
- Yeniçeri, Celâl: “**Seferilik Şartları ve Tâbîlik-Metbûluk**”, (Müzakereci), Seferilik ve Hükümleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 208.
- Yıldırım, Celal: **Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı**, Uysal Kitabevi, 6. bs., Ankara 1991.
- Yılmaz, Ömer: “**Cüveynî’nin Makasid Düşüncesi**”, Genç Akademisyenler İlâhiyat Araştırmaları, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.
- Yousef, Maha Hamad **The Kingdom of Saudi Arabia and the Challenges of**

- Abdulaziz: **Globalisation, Human Capital Investment and Economic Reform: A Critical Evaluation of the King Abdullah Scholarship Programme**, Doktora Tezi, East Anglia Üniversitesi, İngiltere 2016.
- Yücel, İrfan: **İman ve İbadetler İlmihal**, TDV Yayınları, İstanbul t.y.
- Zebîdî, Muhibbuddin
Ebû'l-Feyz es-Seyyid
Murteza: **Tâcu'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamus**, Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır 1306 h.
- Zemahşerî, Carullah
Ebû'l-Kasım Mahmud b.
Ömer: **el-Keşşâf an Hakaik-i Ğavamidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Akavil fi Vucuhi't-Te'vil**, thk. ÂdilAhmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavved, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1998.
- Zeylâtî, Cemalüddin Ebû
Muhammed b. Abdillâh
b. Yusuf el-Hanefî: **Nasbu'r-Raye li Ehadisi'l-Hidâye**, Dâru'l-Hadis, Kahire t.y.
- Zihni Efendi, Mehmet: **Nimet-i İslâm**, İslâm Mecmuası Yayınları, İstanbul 1986.
- Zuhaylî, Vehbe: **el-Fıkhu'l-İslâmi ve Edilletuhu**, 3.bs., Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1989.
- Wensinck, A. J.: "Hac", Milli Eğitim Basımevi, **İslâm Ansiklopedisi**, C: V, s. 12.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://hayatvakfi.org.tr/wp-content/uploads/2017/05/Mahremiyet-Kavram-Raporu.pdf>
(Çevrimiçi)

Anadolu Ajansı, 6 Ocak 2017

<https://www.ntv.com.tr/turkiye/59-bin-200-kisilik-hac-kontenjani-80-bin-kisiye-cikarildi,CMEUvmfyQkWpIaD4c4GPVQ>

(Çevrimiçi)

<https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/صرورة/>

(Çevrimiçi)

<http://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=374863>

(Çevrimiçi)

<http://www.suleymaniyevakfi.org/arastirmalar/kadinlarin-yolculugu---2.html>

(Çevrimiçi)

<https://usulifikih.blogspot.com.tr/2018/03/snapshot-ictihad.html>

(Çevrimiçi)

